

450 Ft

LEVÉLTÁRI SZEMLE

66. évfolyam 2016. évi 3. szám

TARTALOMBÓL

KITÜNTETETTEK

FIZIKER RÓBERT:
Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete
2016. évi vándorgyűléséről

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

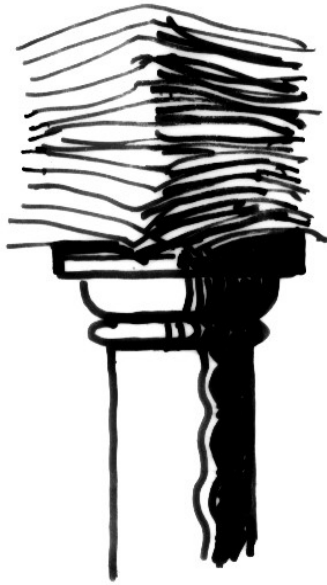
PERGER GYULA: Bizalmas jelentések 1941-ből,
a Volksbund győregyházmegyei tevékenységéről

SOMORJAI ÁDÁM OSB: Magyar vonatkozású kutatások
a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában

KILÁTÓ

KÖCZE LÁSZLÓ: Gazdasági levéltárak Nyugat-Európában

66.
évfolyam
2016
3. szám

LEVÉLTÁRI SZEMLE

66. évfolyam
2016. év 3. szám

Levéltári Szemle

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR,
a MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE és a
MEGYEI ÉS VÁROSI LEVÉLTÁRAK TANÁCSA folyóirata

E számunk megjelenését támogatta a

Szerkesztők:

HORVÁTH J. ANDRÁS (főszerkesztő), BANA JÓZSEF (felelős szerkesztő),
DOMINKOVITS PÉTER (szerkesztő), ERDÉSZ ÁDÁM (szerkesztő),
ÓLMOSI ZOLTÁN (olvasószerkesztő), BORBÉLY JÁNOS (tördelőszerkesztő)

<http://archivportal.arcanum.hu/levszem>

http://www.leveltaros.hu/Leveltari_Szemle/leveltari_szemle.html

www.mol.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/folyoiratok/leveltari_szemle/leveltari_szemle.html

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2-4.

E-mail: leveltar@enternet.hu

ISSN 0457-6047

Terjeszti a *Levél- és Hírlapigazgatási Igazgatóság*

Előfizethető a LHI-nél.

Előfizetési díj egy évre 1400 forint.

Az előfizetésnél kérjük feltüntetni: *Levéltári Szemle*

Felelős kiadó:

A Magyar Nemzeti Levéltár főigazgatója,

a Magyar Levéltárosok Egyesületének elnöke és a

Megyei és Városi Levéltárak Tanácsának elnöke

Nyomdai munkák:

PALATIA Nyomda és Kiadó Kft. Győr

Felelős vezető: RADEK JÓZSEF ügyvezető igazgató

TARTALOM

KITÜNTETETTEK	5
FIZIKER RÓBERT: Beszámoló a Magyar Levéltárosok Egyesülete 2016. évi vándorgyűléséről	7
FORRÁS ÉS ÉRTÉK	
PERGER GYULA: Bizalmas jelentések 1941-ből, a Volksbund győregyházmegyei tevékenységéről	27
SOMORJAI ÁDÁM OSB: Magyar vonatkozású kutatások a Vatikáni Államtitkárság Történeti Levéltárában	45
KILÁTÓ	
KÖCZE LÁSZLÓ: Gazdasági levéltárak Nyugat-Európában	58
MŰHELYMUKÁK	
KURUCZ ÁDÁM: Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székének felszámolása, iratanyagának és ingóságainak sorsa	78
MÉRLEG	
Szorosadtól Rijekáig. Tanulmányok Bősze Sándor emlékére (<i>Dominkovits Péter</i>)	88
HIREK	
Levéltári értékek átalakuló környezetben A 125 éves holland levéltáros egyesület jubileumi konferenciájáról (<i>Cseh Gergő Bendegúz</i>)	93
Sajtótájékoztató az észéki állami levéltárban (<i>Vargháné Szántó Ágnes</i>)	98
IN MEMORIAM	
BELLOVICS JÓZSEF (1955–2016) (<i>Csáki Tamás</i>)	101
INHALT	103
CONTENT	104

SZÁMUNK MUNKATÁRSAI

CSÁKI TAMÁS, főosztály vezetőhelyettes, BFL

CSEH GERGŐ BENDEGÚZ, vezető szakfelügyelő, főosztályvezető, ÁBTL

DOMINKOVITS PÉTER, igazgató, MNL Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára

FIZIKER RÓBERT, történész, levéltáros, MNL OL

KÖCZE LÁSZLÓ, főosztályvezető, BFL

KURUCZ ÁDÁM, segédlevéltáros, MNL BAZ Megyei Levéltára

PERGER GYULA, igazgató, Kuny Domonkos Múzeum, Tata

SOMORJAI ÁDÁM OSB, egyháztörténész, a Vatikáni Államtitkárság munkatársa, pannonhalmi bencés szerzetes

VARGHÁNÉ SZÁNTÓ ÁGNES, levéltáros, Eszék

Szerk.= szerkesztőség, BFL = Budapest Főváros Levéltára. DRHE = Debreceni Református Hittudományi Egyetem, ELTE BTK = Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar. MNL CSML = Magyar Nemzeti Levéltár Csongrád Megyei Levéltára, MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, MNL ZSZMLT = Magyar Nemzeti Levéltár Szabolcs Szatmár Megyei Levéltára, SZTE = Szegedi Tudományegyetem, MNL Gy-M-S = MNL Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára,

ELŐFIZETÉSBEN TERJESZTI A MAGYAR POSTA ZRT.

Postacím: 1900 Budapest

Előfizetésben megrendelhető az ország bármely postáján, a hírlapot kézbesítőknél, www.posta.hu WEBSHOP-ban

(<https://eshop.posta.hu/storefront/>), e-mailen a hirlapelofizetes@posta.hu címen, telefonon 06-1-767-8262 számon, levélben a MP Zrt.

1900 Budapest címen.

Külföldre és külföldön előfizethető a Magyar Posta Zrt.-nél: www.posta.hu WEBSHOP-ban (<https://eshop.posta.hu/storefront/>),

1900 Budapest, 06-1-767-8262, hirlapelofizetes@posta.hu

Belföldi előfizetési díj: 1600 Ft

KITÜNTETETTEK

Augusztus 20-a alkalmából két levéltáros vehetett át magas állami elismerést, illetve miniszteri díjat a Pesti Vigadóban.

A kitüntetéseket **Lázár János** adta át.

MAGYAR ÉRDEMREND LOVAGKERESZTJE

kitüntetést kapott:

DR. GYARMATI GYÖRGY

történész, az MTA doktora, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója

PAULER GYULA-DÍJBAN

részesült:

KUJBUSNÉ DR. MECSEI ÉVA

A MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára igazgatója

Gratulálunk **Dr. DOMINKOVITS PÉTERNEK**,
aki a 2015-ben megítélt kitüntetést idén vette át.

FIZIKER RÓBERT

BESZÁMOLÓ A MAGYAR LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE 2016. ÉVI VÁNDORGYÜLÉSÉRŐL

A Magyar Levéltárosok Egyesülete választmányának döntése értelmében az idei vándorgyűlésre a győri Széchenyi István Egyetem kampuszán került sor, 2016. július 11. és 13. között. A fő célok között a vezető grémiumok tisztújítását, az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójáról történő megemlékezést, illetve szakmai tanulmányút keretében a Pannonhalmi Apátság felkeresését jelölték meg a szervezők. A program a már megszokott módon a külföldi vendégek fogadásával kezdődött vasárnap, majd a hétfő kora délutáni megnyitót és köszöntőket követően az egyesületi szakmai díjak átadásával folytatódott.

Az egyesület 2013-ban létrehozott új kitüntetési rendszere magába foglalja az addigi Levéltárért díjat, illetőleg annak funkcióját is. Ismeretes, a díj névadója az akadémiai doktor levéltáros–történész, a 2102-ben elhunyt *Dóka Klára*, aki a 18–19. századi gazdaságtörténeti kutatásai mellett a levéltárosok képzésében is jelentős részt vállalt. A díj három fokozatát azok a levéltári munkatársak kaphatják meg, akik, a levéltárügy területén huzamosabb időn át kimagasló szakmai munkát, elismerést érdemlő tevékenységet végeztek. Idén a felsőfokú végzettségű levéltárosok részére létrehozott I. fokozat egyik díjazottja – az indoklás szerint *„kimagasló levéltárosi és tudományos munkájáért, valamint a levéltár szakmai munkájának irányításában végzett bűséges szolgálatáért”* – *Cserna Anna* főlevéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárának megbízott igazgató-helyettese lett. Mellette *Petrikéné Vámos Ida* főlevéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának nyugalmazott főosztályvezetője részesült elismerésben, akinek *„levéltárosi elkötelezettsége, precízitása és szakmai maximalizmusa humanista vezetői beállítottsággal párosult, és több cikluson keresztül levéltári szakfelügyelőként kiválóan szolgálta a hozzá tartozó levéltárak munkájának értékelését, fejlődését”*.

A középfokú végzettségű levéltárosok közül szintén két fő kapta meg a részükre alapított II. fokozatot. Az ad hoc bizottság idén *Ondrik Sándornét*, a Semmelweis Egyetem Levéltárának segédlevéltárosát *„bosszú távon tanúsított magas színvonalú, megbízható teljesítményéért, levéltári hivatása és a Semmelweis Egyetem Levéltára iránti elkötelezettségéért”*, illetve *Benczik Gyulát*, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának levéltári kezelőjét – aki *„kiváló szakmai tudásával, tapasztalataival példamutatóan végzi a levéltár szolgáltató tevékenységét, segíti a Vas megyei történettudományi kutatásokat”* – tartotta érdemesnek a díjra.

A III. fokozat a levéltárakban dolgozó nem levéltárosok (könyvtárosok, restaurátorok, gazdasági feladatokat, illetőleg ügyviteli, üzemfenntartási stb. feladatokat ellátó munkatársak) tevékenységének elismerésére szolgál és évente egy fő kaphatja meg. Az idei díjazott Gáty István, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának reprográfusa, aki az indoklás szerint „a levéltár reprográfiai műhelyének felszerelésében és informatikai rendszerének kialakításában, valamint a Magyar Levéltárosok Egyesülete kiváló ízlésű, igényes kiadványainak elkészítésében végzett kiemelkedő munkájáért” került a jutalmazottak közé.

*

A Magyar Levéltárosok Egyesülete 2016. évi vándorgyűlésének első napján tartott plenáris ülésén – Ólmosi Zoltán, az MLE alelnökének elnöki közreműködésével – az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulójának tiszteletére „Számvetés '56-ról” címmel nagy érdeklődéssel kísért konferenciát és kerekasztal-beszélgetést rendezett. Standeisky Éva, címzetes egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora „A forradalom íve” című bevezető előadásában, illetve a tudós társaságban megszokott, egyébiránt a hallgatóságtól nagyobb koncentrációt igénylő felolvasásában három kérdéskört érintett: a forradalom idővonatkozásait, sokrétűségét és végül emlékeztetőtörténetét. Mindhárom esetben kitért a történeti feldolgozottság általa vélelmezett állapotára is. A forradalom időívéről kifejtette, hogy az a 23-ai kezdőponttól október 28-ig, a nemzeti demokratikus forradalom elismeréséig, majd 30-án a pártok alakításának engedélyezéséig emelkedett, csúcspontját pedig a Varsói Szerződés felmondásával és a semlegesség november elseji kihirdetésével érte el. Az ország fegyveres megszállásával az ív hanyatló fázisba jutott. A fegyveres és fegyvertelen ellenállási formákkal tarkított végső szakasz, az utóforradalom pedig hetekig elhúzódott. A csoportos hatalmi formák, a változatos elnevezésű forradalmi szervek működésével, különösen az ún. „visszatánácsosodási” folyamat idején játszott szerepükkel kapcsolatban az előadó szerint van még feltártnivaló.

A forradalom sokszínűségében az első világháború utáni, Horthy-korszakbeli társas szerveződési formák éppúgy feltűntek, mint az 1944 és 1947 közöttiek. Ez utóbbi volt, már csak az időbeli közelség miatt is, a leghangsúlyosabb. A színskála a szélsőjobbtól a konzervatívon, a keresztény-nemzetin, a liberálison, a szociáldemokratán át a szélsőbalig terjedt. Ötvenhat társadalom- és mentalitástörténete – és benne érzelem-története – még nagyrészt feltáratlan. A manifeszt – az egyértelműen bizonyítható – jelenségek, például a megreformált szocializmus kívánalma sokrétűségének alapos számbavétele, árnyalt értékelése sem történt meg eddig. A múltfolytatás kapcsán az eseményekben érintett személyek elképzeléseinek újragondolása, az új közformációkban burjánzó elképzelések bemutatása, különösen a munkástanácsok november 4-e utáni tevékenységének, politikai-ideológiai jellegzetességeinek újragondolása, a röpiratok, vidéki újságok, illetve a megtorlási eljárások, a bírósági, tanácsi pártiratok forrás-csoportjának vizsgálata is fontos lenne.

A forradalom emlékeztetéről szóló fejtegetéseit az előadó egy – Heltai Györgytől, Nagy Imre forradalom alatti kormányának külügyminiszter-helyettesétől származó – idézettel vezette be. Heltai szerint ugyanis az ország olyan mértékben „tanulta meg elszénnedni a terrort” és „teljesítette túl a kollaboráció előírt formáit”, hogy képtelenségnek tar-

totta, hogy „ez a megnyomorított és morálisan is teljesen lezüllesztett társadalom [...] varázsütésre megváltozik, átlényegül, megtisztul és kiáll magáért!” Minden esemény, így a forradalom is ki van szolgáltatva a múltat értelmező, felhasználó jelennek, a hatalomnak, a tudománynak, a művészetnek. A forradalom emlékezetének is van a mindenkori hatalomhoz vagy/és a múlt iránt érdeklődő egyénhez köthető íve. 1956 ma az egyes ember számára – több okból kifolyólag is – szinte érdektelen. A kettős hátrány, a jelen politikai-ideológiai befolyása az emlékezetre és az eleve nehezen kiismerhető múlt jelenbeli töredezettsége ugyanakkor lelkesítő is lehet az elfogulatlanságra törekvő társadalomtudomány művelői, köztük a dokumentumokhoz legközelebb levő levéltáros-történészek számára.

A bevezető előadás után összesen hat további (a szekciókban aztán újabb négy) előadás foglalkozott 1956 különböző aspektusaival. *Baráth Magdolna*, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának osztályvezetője a szovjet politika 1956. őszi irányváltásairól beszélt, az 1956. július és november közötti időszakból a rendszerváltás után előkerült szovjet pártelnökségi ülésekről készült feljegyzések alapján, alapvetően az október 23-ai szovjet katonai akcióra és az október 28. és 30. közötti, a „keményvonalasok” és a „liberálisok” közötti éles vitát ismertetve.

Seres Attila, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (2015 novemberéig Magyarország Oroszországba akkreditált levéltári delegátusa, a Moszkvai Magyar Levéltári Intézet vezetője) *Magyarországi egyházak és szovjet egyházpolitika az 1956. évi forradalom idején* címmel tartott előadást. Oroszországi levéltári forrásbázis alapján a szovjet egyház-felügyeleti szervezet kiépítéséről, a szovjet egyházpolitikának a nemzetközi porondon képviselt főbb irányairól, illetve a magyarországi forradalmi eseményekkel kapcsolatban ezeknél a szerveknél keletkezett dokumentumokról beszélt. A Szovjetunióban a második világháború idején két egyházfelügyeleti szervet is létrehoztak, 1943-ban az *Orosz Pravoszáv Egyház Ügyeinek Tanácsát*, 1944-ben pedig a *Vallások és Kultuszok Ügyeinek Tanácsát*. A két szervet Hruscsov menesztése után, 1965-ben *Egyházügyi Tanács* néven egyesítették, így a két jogelőd iratképző teljes irattermése az 1990-es évek elején egyszerre került levéltári megőrzésbe. A szovjet állami egyházigazgatás teljes iratanyaga jelenleg az Orosz Föderáció Állami Levéltárában (GARF) található, s mintegy 13 300 ügyiratot (*gyelo*) tesz ki. Seres Attila ezután ismertette a szovjet egyházpolitika főbb irányait a nemzetközi porondon, meglátása szerint ilyen tekintetben háromfajta aspiráció figyelhető meg:

1. a Vatikán- és katolicizmusellenesség;
2. a Moszkvai Patriarchátus szerepének és tekintélyének erősítése, az autokefál ortodox egyházak Moszkva köré gyűjtése;
3. az ökumenikus mozgalom szovjet érdekek szerinti orientálása, békemozgalommal alakítása.

A szovjet egyházfelügyeleti szerveknek a magyarországi forradalmi eseményekkel kapcsolatban született dokumentumai alapján feltételezhető, hogy az egyházi személyek állásfoglalásait is felülről, a hivatalos egyházirányítás diktálta. *Alekszij pátriárka* egyszer szólalt meg a magyarországi események kapcsán: 1957. újévi üzenetében elítélte azokat az erőket, amelyek 1956 októberében megpróbálták megdönteni a „törvényes hatalmat”.

Völgyesi Zoltán, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főosztályvezetője előadásában az '56-tal kapcsolatos kutatások és publikációk nagy hiányosságára, a vidéki követelések bemutatásának fontosságára hívta fel a figyelmet. Erre azért is szükség lenne, mert a forradalom kitörését követő néhány nap után vidéken egyre inkább a fővárostól függetlenül alakultak és tolódtak egyre inkább jobbra az események, egyre bátrabban fogalmazódtak meg a lakosság és a közélet nem kommunista szereplői, az egykori koalíciós pártok helyi képviselői, a Rákosi-rendszer börtönből szabadult kárvallottjai és a történelmi egyházak részéről a különböző sérelmek elvárások és a vágyott társadalmi célok. Ráadásul 1956-ban még a magyar lakosság túlnyomó többsége, mintegy 2/3-a községekben és kisvárosokban élt, továbbá október végén–november elején vidéken szabadabb és könnyebb volt a Nagy Imre kormányra is nyomást gyakorló információáramlás és véleménycsere. Az előadó érdekességeként említette, hogy a forradalom napjaiban többpárti szabad választásokat csak Kiskunhalason tartottak, ahol az FKgP 76%-os abszolút többséget szerzett. Véleménye szerint nagy az ismerethiány az agrárlakosság – úgy az önálló birtokosok, mint az erőszakosan összetákoltt kollektivizált gazdaságok, valamint az állami gazdaságok dolgozói – '56-os törekvéseivel kapcsolatban. Hasonló a helyzet a többi társadalmi réteg esetében is, a kisiparosoktól és a kiskereskedőktől kezdve az üzemi munkásságon és az építőipari dolgozókon át az alkalmazotti és értelmiségi rétegekig.

1956 egyik sajátossága, hogy bár sokféle elképzelés, nézet megfogalmazódott, volt néhány nagy közös cél, ami egybekovácsolta a nemzetet a fővárostól a vidéki városokon át a falvakig: a szovjet csapatok kivonása és a függetlenség helyreállítása, a kommunista diktatúra elutasítása, szabad választások, sajtószabadság, gyülekezési jog, szabad véleménynyilvánítás joga, vallásszabadság, valamint a nemzeti hagyományokhoz, szimbólumokhoz való visszatérés (pl. Kossuth-címer). A forradalom megmozgatta a társadalom minden rétegét, ám a kibontakozást sokan sokféleképpen képelték el. A domináns elképzelés alapján egy olyan, sajátos társadalmi berendezkedés körvonalazódik, ami a nyugati típusú többpárti demokráciát vegyes gazdasággal egészíti ki, ahol a mezőgazdaságban, a kisiparban és a kiskereskedelemben a magántulajdon a meghatározó, míg a gyárak, bányák, bankok állami tulajdonban maradtak volna. S mindehhez jön még az állam széleskörű szociális gondoskodása, valamint az ingyenes oktatás és az ingyenes egészségügy, amit az előző évek „vívmányai” közül megtartottak volna. A falvak, a járások és az alföldi mezővárosok követeléseiben fontos szerepet kapott az önálló mezőgazdasági termelés szabadságának visszaállítása, a begyűjtési rendszer és az erőszakos kollektivizálás megszüntetése, az adók csökkentése és az előző évek méltánytalan tagosításainak felülvizsgálata. Vidéken erőteljesen jelentkezett a negyvenes évek második felében felszámolt helyi civil szervezetek, a gazdakörök, olvasóköri visszaállítása, valamint a hitélet szabadságának követelése is.

Bana József, Győr Város Levéltárának igazgatója előadásában Győrt, az 1956-os forradalom és szabadságharc második fővárosaként mutatta be. Ezt a hírnevet a Dunántúli Nemzeti Tanács (DNT) megalakításával vívta ki magának a város. A Szigethy Attila vezetésével megalakult szervezet tevékenységét a Nagy Imre miniszterelnök vezette kormánnyal összhangban végezte. Nem ellenkormányként tevékenykedett, de saját rádiója és sajtója volt. Az új szervezetben a domináns szerepet a győriek vitték, de a

szomszédos megyék mellett (Komárom, Fejér, Veszprém) Szeged, Nagykanizsa és Miskolc is képviseltette magát. A szovjet elleni ellenállás szervezése mellett élénk diplomáciát folytatott Ausztriában is. A mosonmagyaróvári vérengzés kivizsgálásában is kiemelkedő szerepet játszott a DNT. A forradalom leverését követően a győri forradalmi erők hosszú ideig sikeresen megakadályozták a kommunista restaurációt, és lényegében egy kettős hatalom alakult ki, amelynek következtében a kádári-rendszer csak lassan és keservesen tudott kiépülni. Ekkor *Hazánk* néven jelent meg a Szigethy Attilát támogatók lapja. Sokak sikeres menekülése révén a forradalom számos jelentős képviselője tudott elmenekülni, így nem váltak a megtorlás áldozataivá. A Győri Vagongyári Munkástanács még 1957 májusában is ülésezett. A rendszerváltás követően a Győr Városi Levéltár hat kiadványban tette közzé a legújabb kutatási eredményeket.

Kocsis Piroska, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltárosa arról beszélt, hogy a történész szakmában – és azon kívül is – széles körben elterjedt nézet, hogy az 1956-os forradalom idején és az azt követő néhány hétben tízezrek vesztették életüket. Az előadó széles körű levéltári kutatások – katonai és polgári kórházak jelentései, temetkezési vállalat adatai, Statisztikai Hivatal összegzései – alapján minden kétséget kizáróan bizonyította, hogy a halottak száma, legalábbis a fővárosban, alig haladhatta meg a 2500 főt. Kocsis Piroska ugyanakkor arra is utalt, hogy mind a sebesültek, mind pedig a halottak pontos számának megállapításához további, elsősorban vidéki kutatásokra van szükség ennek tisztázása érdekében, ám ekkor sem garantált a végleges és a valósághoz legjobban közelítő pontos számok megállapítása. A szociális és a közegészségügyi helyzet kutatását is fontosnak nevezte.

Szakolczai Attila, Budapest Főváros Levéltárának főlevéltárosa *Az ötvenhatra következő büntetőeljárások színe és fonákja* címmel tartott előadásában az 1956-os forradalmat követő, az államvédelem egymás után következő kampányaiból álló szervtörténetébe illeszkedő megtorlás mint a politikai hatalom által kezdeményezett bosszúhadjárat céljaként a társadalom elrettentését, megfélemlítését és a párt politikájának (a decemberi párthatározatnak) az igazolását nevezte meg. A megtorlás nem tartott tovább és nem sújtott többeket, mint huszadik századi magyar megfelelői (a tanácsköztársaság és a második világháború utáni eljárások) és nemzetközi összehasonlításban (párizsi kommun, spanyol polgárháború, Allende törvényes forradalma Chilében) sem tűnik kimagaslóan kegyetlennek és sokakat érintőnek. Az előadó bemutatta, milyen eszközökkel csikart ki vallomásokat a politikai rendőrség, amelyekkel a perbe fogottak magukat és társaikat vádolták – hamisan – súlyos ellenforradalmi, illetve köztörvényes bűncselekményekkel. Meggyőződése szerint – mivel egyik félnek sem volt érdeke a történetek feltárása – a peres forrásokat, mivel más forrás csak alig akad az 1956-os tömegakciókra, csak azok jellemzőinek ismeretében lehet az események feltárásához felhasználni.

Az előadásokat követően Völgyesi Zoltán moderátor kérdéseire rövid kerekasztal-beszélgetésen válaszolt Ständeisky Éva, Szakolczai Attila és Bana József. Az ismert történész-levéltáros-kutatók két nagyobb témakörben, '56 társadalmi megítélésének változásairól, a köztudatban és a nemzeti emlékezetben játszott egyre kisebb szerepéről, 1956 politikai hagyományáról mint a magyar demokrácia lehetséges hivatkozási pontjáról, illetve a levéltáros és a történész társadalom feladatairól és lehetőségeiről, a nem kellően kiaknázott forrásokról fejtették ki az álláspontjukat. Zárásként *Mezei Zsu-*

zsanna, a Vajdasági Levéltár levéltárosa arról beszélt rövid, a délvidéki vérengzéseket példaként említő hozzászólásában, hogy az eseményeket követő számháború, a csupán különböző projektek idején fellángoló érdeklődés melletti teljes érdektelenség nem 1956-specifikus jelenség.

*

A vándorgyűlés második napján a munka öt különböző szekcióban folytatódott. A Magyar Levéltárosok Egyesülete sok éve törekszik arra, hogy vándorgyűlései találkozási alkalmat és az információcsere lehetőségét biztosítsák Európa e térségének levéltáros egyesületei számára. A *Nemzetközi Szekció* német és angol munkanyelvű ülése a hagyományoknak megfelelően ennek szolgálatában állt. A beszélgetés első fele a vándorgyűlés kiemelt témája, 1956 és emlékezete köré csoportosult. A szekció moderátora, *Sipos András* főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltárának fősztályvezetője összefoglalást adott a vendégek részére az előző napi plenáris ülés főbb megállapításairól és tanulságairól. Ehhez kapcsolódva *Anna Domalanus*, a Poznańi Mieczkiewicz Egyetem Levéltára vezetője a magyar '56 egyik legfontosabb előzményeként számon tartott poznańi felkelés kutatásának problémáit ismertette, amelyek sok tekintetben hasonlatosak a hazai nehézségekhez. Hangsúlyozta, hogy Poznańban ma is elevenen él a magyar forradalom emléke, Mansfeld Péterről például utcát neveztek el.

Willibald Rosner, valóságos udvari tanácsos, az Alsó-Ausztriai Tartományi Levéltár igazgatója, az Osztrák Levéltárosok Egyesületének elnöke szerint a magyarországi forradalom ma Ausztriában társadalmi szinten „csaknem elfeledett” esemény, leginkább menekülthullámként él a közemlékezetben, amelyet azóta számos újabb és esetenként nagyobb követett, az '56-os menekültek közül ugyanakkor aránylag kevesen maradtak és illeszkedtek be Ausztriában. A források tekintetében leginkább a helyi és személyes iratok – köztük az egyházak iratainak – kutatásától lehet leginkább jelentős új eredményeket várni. *Dražen Kušen*, az Eszéki Állami Levéltár igazgatója, a Horvát Levéltárosok Egyesülete elnöke tájékoztattott arról, hogy a magánkézben lévő 1956-os vonatkozású iratok feltárása és begyűjtése érdekében a Baranya Megyei Levéltárral közös akciót indítottak.

Mária Grófová, a Szlovák Levéltárosok Egyesülete elnöke felhívta a figyelmet a pozsonyi Comenius Egyetem Levéltárában található forrásokra az 1956-os diákmozgalmakról. Az egyesület másik képviselője, *Marta Švolíková* hangsúlyozta, hogy a szlovákiai helyi levéltárakban a közép- és alsószintű közigazgatási és jogszolgáltatási szervek fondjaiban sok anyag található a magyarországi események visszhangjáról, a segítség és támogatás megnyilvánulásairól és az ezek miatt indult eljárásokról. *Mészáros Zoltán*, a Szabadkai Történelmi Levéltár munkatársa saját kutatásai alapján beszélt a Jugoszláviába érkező menekültekre vonatkozó forrásokról.

A beszélgetés második felében az egyesületek képviselői saját országuk levéltárügyének legaktuálisabb kérdéseiről tájékoztatták egymást. Sipos András ismertette az Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Hess András téri épületének kormányzati döntés alapján történt – meglátása szerint hirtelen és kapkodó – kiköltöztetése foly-

tán kialakult helyzetet,¹ amit a résztvevők megdöbbenéssel fogadtak. Kitért továbbá arra, hogy a Nemzeti Adatvédelmi és Információszabadság Hatóság közelmúltban hozott döntése – mellyel a Kiss László-ügy iratait őrző Budapest Főváros Levéltárát három millió forint bírsággal sújtotta – egyrészt veszélyezteti a kutatás szabadságát, másrészt szükségessé teszi a levéltári adatvédelem kérdéseinek és szabályozásának újragondolását. Dr. Torsten Musial, a Berlini Művészeti Akadémia filmarchívumának vezetője, a Német Levéltárosok Egyesülete képviselője ehhez kapcsolódóan arról tájékoztatott, hogy Németországban jelenleg van napirenden az új szövetségi levéltári törvény tervezete, amely egyebek között a személyes adatok védelmének időhatárát a halálozást követő 30 évről tíz évre szállítaná le. Emellett a német társegyesület az elmúlt időszakban nagy figyelmet fordított a civil szervezetek irattárainak védelmére, ezek megőrzéséről és kezeléséről útmutatót készítettek.

Daniel Doležal, a Csehországi Levéltárosok Egyesülete képviselőjében szintén arról számolt be, hogy figyelmük középpontjában a 2002-ben elfogadott levéltári törvényt felváltani hivatott új törvény előkészítése állt. Megítélése szerint a csehországi levéltárügy mentálisan ma is az 1990-es évek világában él. Nagy gondjuk az épületek korszerűtlen volta, az informatikai rendszerek általános elavultsága. Levéltáros képzés kilenc egyetemen van, de mindenütt klasszikus segédtudományi irányultságú történész-levéltáros képzésről van szó, az újabb levéltár-elméleti és gyakorlati ismeretek csak erősen fogyatékosan jelennek meg az oktatásban. Mária Grófová áttekintést adott a szlovákiai levéltárügyben az utóbbi években végrehajtott szervezeti átalakítások következményeiről, melyek azt eredményezték, hogy a Belügyminisztérium alárendeltségébe tartozó levéltári szervezet tudományos és kulturális funkciói leépülnek, a levéltárakat pusztán hivatali szerepkörre szorítják.

Jugoslav Veljkovski, Vajdasági Levéltárosok Egyesületének elnöke örömdetes hírről számolt be, az Újvidéki Levéltár új épületének ez évben történt átadásáról, így a péterváradai várból végre Szerbia legkorszerűbb levéltáráépületébe költöztethetik át az anyagot. Dražen Kušen a horvátországi levéltárosokat foglalkoztató problémák közül szintén az – 1997 óta hatályos – levéltári törvény megújításának szükségességét emelte ki. A kanadai „total archives” koncepció alapján – amely a levéltárak feladatát nem meghatározott iratképzők iratainak megőrzésében, hanem a társadalom és történelem minél sokrétűbb dokumentálásában látja – ki kívánják dolgozni ennek saját viszonyaikhoz illeszkedő változatát. Willibald Rosner az osztrák levéltárügy legnagyobb problémáját a szervezeti és szabályozási széttagoltságban látja: a szövetségi állam, a tartományok és az önkormányzatok mind maguk rendelkeznek levéltárügyük és levéltári anyaguk tekintetében, a felügyelet és koordináció pedig igen fogyatékos, a magánlevéltári anyagok felett pedig nem érvényesül semmiféle hatékony felügyelet. Ecsetelte a rendszer anomáliáit, ami a tartományonként is eltérő adatvédelmi politikában éppúgy megnyilvánul, mint az elektronikus köziratok átvételének megoldatlanságában.

Anna Domalanus a visegrádi négyek levéltári szervezeteinek együttműködésével készült és elsőként Varsóban bemutatott *From Visegrad to Visegrad* című, elsőként Varsó-

¹ A költözést az iratanyag egy részének átszállítása után bizonytalan időre felfüggesztették, így az 1945 utáni politikai kormányzervek iratanyag ma sem kutatható. – A szerk.

ban bemutatott kiállítást emelte ki, mely az 1335. évi királytalálkozótól a V4-csoport megalakulását kezdeményező 1991. évi találkozóig megtett utat ábrázolja. (A vándorkiállítás a tervek szerint Magyarországon is látható lesz, és rövidített verzióját bemutatják a Szöuli Nemzetközi Levéltári Kongresszuson is.) *Flóra Ágnes*, a Román Nemzeti Levéltár képviselője, a Kolozsvári Állami Levéltár munkatársa a Norvég Alap finanszírozásával, az Állami Levéltár, valamint a bukaresti és kolozsvári egyetemek együttműködésében megvalósuló, Romániában eddig példa nélkül álló digitalizálási programról számolt be, amely mintegy 35 ezer levéltári egységre terjed ki, zömmel a 16. század végéig, és az eredmény remélhetőleg rövidesen az interneten is elérhető lesz. Az adatbázis kialakításakor a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának DL/DF adatbázisát tekintették mintának. Problémaként említette ugyanakkor, hogy a digitalizálandó anyag körét elsődlegesen román történeti, nem pedig levéltári szempontok szerint jellemték ki.

*

A *Forrásközlő Szekció* a 2001. évi megalakulása óta a győri vándorgyűlésen tartotta 16. tanácskozását. Az eszmecsere, amelyet az elmúlt évekhez hasonlóan nagy érdeklődés kísért, szokás szerint kapcsolódott a vándorgyűlés központi témájához. Az *Évfordulók, forráskutatások és forrásközlések* címmel megtartott szekciósülés során három alapvető kérdésre kerestünk választ: 1. Milyen forrásokat őriznek a levéltárak az aktuális évfordulók kapcsán? 2. Ezekben milyen kutatások történtek? 3. Milyen forráspublikációk születtek ezekből?

A bevezető, problémákat összefoglaló referátumot *Czetz Balázs*, a Magyar Nemzeti Levéltár Fejér Megyei Levéltárának igazgatója tartotta *A 20. század második felének levéltári forrásai, a forrásfeltárás és a forrásközlés tapasztalatai az MNL Fejér Megyei Levéltárában különös tekintettel az évfordulókhoz köthető forrásfeltáró munkára* címmel. Előadásában az ismertetéseken túl kitért módszertani problémákra, a forrásfeltárás nehézségeire és az iratokban előforduló személyes adatokkal kapcsolatos morális kérdésekre is. Azt ezt követő két referátum az 1956-os események két ikonikus helyszínéhez kapcsolódott. *Batalka Krisztina*, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem levéltárának vezetője *Műgyetem 1956–2016: források 60 év távlatából* című előadásában a műgyetemi hallgatók és oktatók szerepvállalásának, illetve az események forrásainak és forrásadottságainak bemutatása után arra a kérdésre keresett választ, hogy hat évtized után milyen új adatok várhatók még a témára vonatkozóan. Különösen a személyes jellegű források feltárását, az újonnan bekerült visszaemlékezések, levelezések és az évfordulók környékén korábban kallódó iratanyagok feldolgozását tartotta fontosnak. *Sávohy Tamás*, a Magyar Rádió Archivumának levéltárosa a Rádió '56-os köztörténetben játszott szerepének, az akkor keletkezett iratfajtáknak és azok őrzésének és az események ottani dokumentálásának ismertetése után a Rádió Archivumának '56-os vonatkozású írásos, hang- és mozgóképi anyagait, korábbi és az évforduló kapcsán gyűjtött forrásait (hagyatékokat, visszaemlékezéseket, egyéb gyűjteményeket) és kutatói publikációit mutatta be sok illusztrációval. Előadása végén felhívta a hely- és köztörténettel, a média-, oktatás-, zene- és színháztörténettel foglalkozók figyelmét a gyűjteményben rejlő kiaknázatlan kutatási lehetőségekre.

A szekció hagyományai szerint az utóbbi években mindig szerepelt tanácskozásukon határon túli magyar levéltáros is. Állandó előadójuk *Mezei Zsuzsanna*, a Vajdasági Levéltár levéltárosa *Évfordulókhoz kapcsolódó forrásfeltárások a Vajdasági Levéltárban* című előadásában szintén 1956-hoz kapcsolódott. A referátumból a hallgatóság megismerhette az akkori Jugoszlávia vezetőinek reagálását a magyar eseményekre, illetve új adatokat hallhatott az '56 novembere után a Jugoszláviába érkezett magyar menekültek sorsáról. A hozzászólások, kérdések során ismét felvetődött az a sokszor tárgyalt probléma, hogy a levéltárak forráskiadási munkája milyen szorosan kapcsolódik az aktuális évfordulókhoz: ennek nyilván az is oka, hogy az aktuális évfordulókra könnyebb felhívni a közvélemény figyelmét, illetve ennek kapcsán nagyobb lehetőségek nyílnak új pénzügyi források megszerzésére is, és nagyobb publicitást kaphat a levéltárak munkája. A Forrásközlő Szekció következő tanácskozása 2017-ben ismét évfordulóhoz kapcsolódik: a reformáció 500. évfordulóján ebben a témakörben várja a szekció és *Bilkei Irén* szekcióvezető, a Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárának főlevéltárosa a forrásfeltárások eredményeinek ismertetését.

*

Az *Informatikai Szekció* rendezvényén két témakör került napirendre. A program első részében az elektronikus iratok levéltári átvételével kapcsolatos előadások hangzottak el, a második részben pedig az új szakmai követelményrendszer által támasztott nyilvántartási és adatszolgáltatási feladatokról három előadó fejtette ki gondolatait, a közönséget is bevonó panelbeszélgetés keretében. A programon a vándorgyűlés közönségéből 35 fő vett részt. Első előadóként *Bodó Attila Pál*, az EMMI Informatikai, Biztonsági és Dokumentációs Főosztályának vezetője az *E-iratok közlevéltári átvétele, valamint az elektronikus információbiztonság szabályozási alapjai* címmel tartotta meg előadását. Az előadás a már kidolgozott és az Európai Unión belüli notifikációt követően rövidesen megjelenő EMMI rendeletben foglalt rendelkezéseket tekintette át. A rendeletre a levéltári törvény adott felhatalmazást az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjének és műszaki követelményeinek szabályzására, összhangban a 27/2014. (IV. 18.) KIM rendeletben foglaltakkal, amelynek hatálya a közfeladatot ellátó szervek elektronikus formában tárolt maradandó értékű iratainak közlevéltári átvételére terjed ki. Az előadás során a hallgatóság részletesen megismerhette az elektronikus iratok átvételi csomagja tartalmának és szerkezetének meghatározására vonatkozó szabályokat, tájékozódhatott az átvételi eljárás szabályairól, az átvétel típusairól, és az ezek során létrehozandó metaadat állományokkal kapcsolatos rendelkezésekről. Az előadó kitért a 27/2014.(IV.18.) KIM rendeletben tárgyalt tanúsított iratkezelési szoftverekkel kapcsolatos rendelkezések átfogó ismertetésére is, amely biztosíthatja az elektronikus iratátvételek során a megfelelő, egységes formában létrejövő iratadási csomagok előállítását az iratképző szervek részéről.

Bodó Attila Pál az előadása második részében egy, a súlyához képest talán kevés figyelmet kapott témáról, az elektronikus információbiztonság kérdésköréről beszélt, áttekintve a már korábban megjelent, de nem kellően ismert, az állami és önkormányzati szervek elektronikus információbiztonságáról szóló 2013. évi 50. törvényben foglaltakat. A hallgatóság megelégnélő figyelemmel reagált az úgynevezett kockázatokkal arányos védelem elvével kapcsolatos megállapításokra, amelyek az információs va-

gyont fenyegető károk és a védelmükre fordított költségek arányának mérlegelésével meghozott döntések problematikájáról szóltak. Bár nem volt elegendő idő a felvetések részletesebb megtárgyalására, az előadó azonban szerencsésen világított rá az e-iratok megőrzésével kapcsolatos speciális problémákra, az anyagi, szervezési, technikai kérdések levéltári oldalról történő átgondolásának fontosságára.

A téma nemzetközi aspektusával *Szatucsek Zoltán*, a Magyar Nemzeti Levéltár főosztályvezetője foglalkozott *Az E-ARK projekt. Az európai tagállamok levéltárainak elektronikus irat-archiválási megoldásainak harmonizációja* című előadásában. Mint elmondta, a DLM Fórum budapesti rendezvényén történt felvetés nyomán – EU támogatással – 2014-ben indult hároméves projekt az elektronikusan keletkezett iratok hosszú távú megőrzésével kapcsolatos exportálási, átadási, befogadási, megőrzési és használati folyamatainak páneurópai szintű szabványosításának kérdéseivel foglalkozik. A projektben résztvevő, a digitális iratok megőrzésében érdekelt 16 szervezet között a Magyar Nemzeti Levéltár is szerepet vállalt, többek között a relációs adatbázisok levéltári használatával kapcsolatos pilot lebonyolításával. A projekt nyolc munkacsomagban a projektmenedzseléstől a levéltári átadás és megőrzés kérdéskörén át a használat és disszemináció megoldási kérdéseig bezárólag, teljes körűen áttekinti az egységesítendő elemeket. A résztvevő tanácsadó szervezetek mind az iratképző, mind a levéltári részről közreműködnek a programban, biztosítva mindkét oldal szempontjainak megjelentését. A program eredményei számos területen mutatkozhatnak meg, derült ki az előadás során. A folyamatok sémába rendezésével segítséget nyújtanak a fejlesztőknek: az E-ARK Közös Specifikációval elérhető, hogy az *átadási*, *az archiv* és a *használati információ csomag* közös jellemzőit és képzési rendszerét rögzítve kiindulási pontul szolgáljanak e három specifikus információs csomag definíciójához. Az eszközök vizsgálatával, a szoftverfejlesztés terén is újabb megoldások kerülhetnek előtérbe. A tervezett hét pilot az elmélet alkalmazásával és a gyakorlati megvalósítás tapasztalataival viheti előre az e-iratok megőrzésével és használatával kapcsolatos tevékenységet. A Magyar Nemzeti Levéltár által vállalt pilot az ügyészségtől átvett elektronikus iratok relációs adatbázisának feldolgozásával foglalkozik.

A rendezvény harmadik előadása – az általánostól a speciális felé haladás logikáját követve –, melyet *Gerhard Péter*, Budapest Főváros Levéltára főosztályvezetője az *Elektronikus iratok átvétele Budapest Főváros Levéltárában* címmel tartott, a megvalósítás gyakorlati problémáival foglalkozott. Az előadó vázolta az elektronikus iratok '80-as évek közepéből és az azt követő időszakból származó, elsősorban elektronikus iktatási állományokkal és adatbázisokkal kapcsolatos problémákat: a hosszú távú megőrzésnél nem szabványos megoldások, szabályozatlanságból fakadó gondok tapasztalhatók. Az elektronikus iratok állományainak felmérése és az első elektronikus iratátadások az E-levéltári projekt keretében kísérleti jelleggel zajlottak le, amelynek első eleme a Magyar Nemzeti Levéltárral közösen feldolgozott büntető ügyviteli rendszer (BÜR) állományainak átvétele volt. A tranzakciók során elektronikus iratátvételt támogató eszköz *eLev SIP* készítő alkalmazása, és az elektronikus iratok tartós tárolására a *Tessella Safety Deposit Box* szoftvere volt. Gerhard Péter az eddigi helyzetet szabályozatlan folyamatként jellemezte, amelyet a megjelenés előtt álló EMMI rendelet terelhet szabályozott mederbe. A rendelettervezetben iratátadási típusokba sorolt átadási modellnek megfe-

elő próba-átvételek történéseit bemutatva, szólt az átadási megállapodás előkészítése és megkötése feladatáról, az iktatókönyvi állományok PDF formátumú exportálási megoldásáról, az átadási csomag (SIP) OAIS-modell alapján az *eLev SIP* Készítővel való elkészítésének folyamatairól. A projekt során a csomag leíró metaadatai a *Metadata Encoding and Transmission Standard* (METS) XML formátumban készülő meghatározott adatleíró és továbbító specifikáció alapján készültek, míg a levéltári leírás az *Encoded Archival Description* (EAD) szabványát követte. A megvalósítás tapasztalatait összegezve az előadó három dolgot emelt ki. Az iratátadó szervek informatikai felkészültsége, technikai ellátottsága gyakran hiányosnak bizonyulhat. Másrészt az átadási csomagok előállításához a megfelelően felkészített iratkezelő szoftverek elkészültéig a levéltári oldal intenzív, gyakran manuális közreműködésére lesz szükség. Végül a régi több évtizedes állományok átvételekor a hosszú távú megőrzés biztosítása továbbra is problematikusnak látszik, a DOS alatti programok korlátozott hosszúságú adatmezőinek értelmezése olykor nehéz feladatok elé állítja az átvevőt.

A rendezvény második felében az új szakmai követelményrendszer a 27/2015. (V.27) EMMI rendelet által támasztott nyilvántartási és adatszolgáltatási feladatokról szóló panelbeszélgetésre került sor. *A Magyar Nemzeti Levéltár nyilvántartási és közzétételi feladatai a szakmai követelményrendszer keretein belül* címmel Szatucsek Zoltán az MNL részéről a feladat értelmezéséről, az adatszolgáltatás, valamint a közzététel megoldások lehetőségeiről és a megvalósítás jelenlegi helyzetéről tartott előadást. Mint mondta, a feladat optimális megoldására, egy új fejlesztés megvalósításához szükséges fedezet hiányában, meglévő és az érintett intézmények számára is hozzáférhető eszközökkel is teljesíthető rendszerben gondolkodtak. Az adatszolgáltatás céljaul a rendelet a levéltárakban vezetendő törzskönyvek évenként lezárásra kerülő állományának maradandó értékű iratként való megőrzését és az adatok hozzáférhetőségének biztosítását tűzte ki, továbbá előírta a Magyar Nemzeti Levéltár számára a közlevéltárak által átadott szervnyilvántartási adatállomány maradandó értékű iratként való kezelését és megőrzését. Az adatszolgáltatást a közlevéltárak egy része nem, vagy csak több-kevesebb hiánysággal teljesítette, sőt volt olyan levéltár is, amelyik kétségbe vonta adatszolgáltatási kötelezettségét is. A nyilvántartások különböző módon, formátumban történő vezetése nem segítette az adatszolgáltatás menetét, illetve Budapest Főváros Levéltára esetében a meglévő professzionális elektronikus nyilvántartási rendszerből az adatok kinyerhetősége okozhatott gondot, hiányos adatszolgáltatást. A beküldött adatokat végül az MNL OL Y 19 jelzete alatt vették nyilvántartásba, és az intézmény honlapján (http://mnl.gov.hu/egyseges_torzskonyv), valamint az Európai Levéltári Portálon (<http://www.archivesportaleurope.net/>) tették közzé. A jövő feladatairól szólva Szatucsek Zoltán az automatizált benyújtás megoldását, az EAD formátumban történő befogadás, az automatikus hibaellenőrzés, illetve közzététel megoldását nevezte meg fejlesztési irányként.

Míg a Magyar Nemzeti Levéltár és Budapest Főváros Levéltára számára a jelentős anyagi ráfordítással beszerzett ScopeArchiv szolgáltatásai megfelelő lehetőségeket biztosíthatnak a nyilvántartási és adatszolgáltatási feladatok teljesítéséhez, addig a kisebb intézmények számára jelentős költségekkel járó „dobozos szoftver” beszerzése és üzemeltetése nem tartozik a realitások közé. Ismeretes, a Nemzetközi Levéltári Tanács jóvol-

tából a tíz évvel korábban útjára indított AtoM program web alapú, nyílt forráskódú és szabadon hozzáférhető dokumentációval rendelkező szoftvert fejlesztett ki és bocsátott a felhasználók rendelkezésére. A program a nemzetközi levéltári szabványokat alkalmazó fejlesztési sablonok segítségével támogatja az egyes felhasználók igényeihez való alakítást. Ezeknek a fejlesztéseknek a honi eredményeiről és a felmerült problémákról két előadás hangzott el.

Koltai András, a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára vezetője *Az AtoM projekt fejlesztésének célszerű irányai című előadásában* a saját fejlesztési és adaptálási tapasztalatairól számolva be jelölte meg azoknak a problémáknak körét, amelyekre a további munka során megoldást kell találni. Az egyházi levéltárak számára kidolgozott közös AtoM szoftver alapon álló segédlet, a már feldolgozott adatokat a széleskörűen alkalmazott Excel táblázatok importálásával oldotta meg. A levéltári szintek helyes megállapítása azonban az esetenként eltérő levéltári megoldások miatt különös figyelmet igényelt. Az EAD szabvány legfelső szintként *fondot ismerő* módszere miatt olykor csak a címbe írt jelzettel lehetett a pontos információkat rögzíteni. Egyszerű feladatnak tűnhet a sorba rendezés feladata, de mint ezt az előadó megjegyezte, például a római számok kezelésének megoldása már fogas kérdésnek bizonyult a rendszeren belül. Más oldalról viszont a kapcsolódó levéltári egységek esetében rugalmasan az e-kutatás linkeit írták be az adatmezőkbe – mondta el Koltai András, majd képernyőről képernyőre mutatta be a megvalósítás eredményeit, az egyes adatátviteli lehetőségek megoldásait, valamint a további megoldandó problémákat.

Ácél Róbert, a Pécsi Tudományegyetem levéltárosa *Gyakorlati alkalmazhatóság feltételei az AtoM programban címmel számolt be* az egyetemi levéltárak AtoM szoftver alapú fejlesztéséről. Meglátásait a problémák és lehetséges áthidaló megoldások összefüggésében tárgyalta. Megemlítette a nagybani műveletek lehetőségének hiányát, amelyek importálási eljárásokkal, vagy a szülő beállítások öröklődésével részben orvosolhatónak bizonyultak, de amelyek bizonyos esetekben már elégtelenek, ezért új fejlesztési lépéseket igényelnek. Felhívta a figyelmet, hogy a program a magyar gyakorlattól eltérően más logika mentén szervezi például a gyarapodás, a fogvaték, és az iratképzők nyilvántartásának kezelését, és felvetette a magyar szabályok szerint megkövetelt naplók új modulként való létrehozásának szükségességét. A panelbeszélgetés során a közönség soraiból elhangzó kérdésekre nagyon konstruktív válaszok hangzottak el. A Budapest Főváros Levéltára adatszolgáltatási problémájával kapcsolatos felvetésre a Magyar Nemzeti Levéltár képviselője az intézménye által kifejlesztett ScopeArchiv EAD export programját kiegészítő alkalmazás átadását ajánlotta fel. Az AtoM program fejlesztésének és magyarországi bevezetésének eddigi lépéseit a jelenlévők biztatónak és eredményesnek látták, további fejlesztését intézményesen is támogatandónak ítélték.

*

Az *Állományvédelmi Szekció* első előadója *Czikkely Tibor*, a Magyar Nemzeti Levéltár Szakmai koordinációs központján belül működő Állományvédelmi és reprográfiai osztály vezetője, aki *Földalatti raktárak klímával és klíma nélkül. Egy költségtakarékos intézkedés állományvédelmi tapasztalatai* címmel tartotta meg beszámolóját.

Felső vezetői döntés értelmében 2011. szeptember 7-én az Országos Levéltár óbudai épületében kikapcsolták a raktárak klimatizálását biztosító berendezéseket. Azóta csak a szellőztetést biztosító ventilátorok bekapcsolása engedélyezett. A döntés oka költségtakarékosság volt. Klimatizáció nélkül a földalatti raktárak az alábbi lehetséges hatásoknak vannak kitéve: Szellőztetés nélkül a raktári munkavégzés nehezzé válik, kontroll nélküli szellőztetéssel pedig a külső levegő felborítja a raktárak hőmérséklet- és páratartalom-egyensúlyát. A megoldás egy kiszámított, időszakos szellőztetés, melynek eredményeként csak akkor juttatnak be friss levegőt a raktárakba, amikor annak páratartalma a 18°C körüli pinceraktárakba jutva nem emelkedik 50% fölé. A magyarázata az, hogy elsősorban a raktári páratartalom veszélyes megemelkedésétől kellett tartani. (Pl. a 25°C-os 40%-os külső levegő a 18°C-os raktárba érve 60%-osra módosul!)

Az osztályvezető a számításokat Excel-táblázat segítségével végezte el, 0–40°C hőmérsékleti és 0–100% relatív páratartalom intervallumokban. 1°C-onként kiemelte azokat a külső hőmérsékletekhez tartozó külső páratartalom értékeket, amelyek beszelőztetése esetén a raktárakban 50%-nál nem magasabb páratartalom alakul ki. Ebből egy egyszerű szellőztetési táblázatot készített, napi használatra. A ventilátorok bekapcsolásáról napi szinten kellett döntést hozni aszerint, hogy milyen a külső levegő hőmérséklete és páratartalma. A táblázatot egy külső mérőműszerrel együtt a klímaberendezésnél a padlástérben helyezte el, ahol leolvasást követően egy a levéltár által megbízott kolléga önállóan tudott dönteni a bekapcsolásról. A raktárakban végzett folyamatos adatgyűjtéses mérések azt mutatják, hogy a tudatos szellőztetés az elmúlt öt év alatt jól működött, a raktári paraméterek a határértékek között maradtak. Az állományvédelem visszatérő erőfeszítései ellenére csak 2016-ban végeztek el gépészeti beavatkozásokat a klímarendszeren, de annak költségigénye (elsősorban áramfelvétele) továbbra is magas maradt. Teljes megoldást csak a rendszer szakmai felülvizsgálata és a tervezési hiányosságok korrekciója, vagyis a klímarendszer meghatározott mértékű átalakítása jelentene. Ennek hiányában a klímarendszer a továbbiakban sem üzemel, csak felső vezetői döntés esetén kapcsolható be, egyébként pedig a fent ismertetett szellőztetési módszer működik tovább.

Szlabey Dorottya, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára Állományvédelmi és reprográfiai osztályának helyettes vezetője J. W. Grimm Berlinben készült, felfújható és szemléltető eszközként használt földgömbjének restaurálásáról számolt be. A mintegy 112 cm átmérőjű földgömb (jelzete: MNL OL P648 Szirmay család levéltára – Szüllő család anyaga) a fiatalon elhunyt *Julius Ludwig Grimm* (1806–1834) alkotása, aki *Wilhelm Scharrer* rézmetszővel kiadót alapított. A készítőik oktatási szemléltetőeszközként felfújva vagy szelvényekre hajtogatva ajánlották használni. Még 1832-ben elkészült néhány példány, amiből mára már csak háromról tudunk. A glóbuszhoz mellékelt *Erläuterungen*, azaz a magyarázatok színvonalra egy tudományos értekezés színvonalával ér fel mind a földrajz, mind a térképészet, mind annak története területén. Különleges szerencse, hogy megmaradt az a speciális mérőszalag, amelynek segítségével meg lehetett állapítani a hosszúsági és szélességi fokokat, hogy az egyes területek milyen messze fekszenek egymástól, milyen időzónába esnek, valamint, hogy az adott területen mikor kel és nyugszik a nap. A közel 200 éves földgömb családi iratokkal került a Magyar

Nemzeti Levéltár Országos Levéltárába, az utóbbi időben levéltár-pedagógiai foglalkozásokon, csoportvezetéseken mutatták be.

A földgömb igen vékony papírra készült mélynyomtatással, majd utána színezték, festéssel emelték ki az országhatárokat. A papírt vékony batisztvászonra kasírozták. 26 elemből építették össze lapolással, így alakult ki a cikkekre hajtogatható gömbforma. A műhelyben először szemrevételezéssel vizsgálták meg az intézmény szakemberei. A szelvényeket összetartó ragasztások csak egy-egy helyen váltak szét. A restaurálás több apró lépésből állt a felületi tisztításon kezdve a szükséges ragasztásokon át a sok kis méretű kiegészítésig. A gömb mellett a felfűjához készített kézi fűjtatót tartalmazó eredeti dobozt is helyreállították. A kezelt földgömb néhány kísérlet után az eredetihez hasonló módon lett felfűjva, bemutatását egyedi alátámasztó szerkezet tette lehetővé. A restaurálást Nemes L. Ágnes és Szlabey Dorottya, a Magyar Nemzeti Levéltár főrestaurátorai végezték. A kezelést és a gömb kiállítását a budapesti Német Nagykövetség támogatta.

Nemes L. Ágnes, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főrestaurátora 1956 nyoma a levéltári iratokon, károsodásuk és kezelésük című előadásának elején megállapította, hogy a magyar történelem során a legnagyobb károsodás az Országos Levéltár raktárait 1956-ban érte. A támadások során a tűz elpusztította három raktári szint iratanyagát, a fémpolcok deformálódtak, majd összeroskadtak. Más raktárakban az iratokat repeszek szaggatták darabokra, a beton tartóoszlopokat súlyosan megrongálták. A levéltár állományát ért károsodások felmérése csak 1957 elején kezdődött el. Az iratállomány mintegy 25%-a teljesen megsemmisült. Megrendítő volt, hogy a támadások során elpusztult dokumentumok pótolhatatlanok. Egyértelművé vált, hogy a kimentett iratok további megmentését mihamarabb meg kell kezdeni, mert csak így lehetséges a további pusztulást megállítani. A még menthető iratanyag egy részét szárítás után ismét lehetett használni, másik része töredéknek bizonyult, harmadik része restaurálásra várt. Ezen iratok 35–70%-a az égéstől törékennyé vált, az oltáshoz használt víz miatt viszont a papírok átnedvesedtek, emiatt tavasszal elkezdtek penészedni és a szétmállás fenyegette azokat.

A tömeges restaurálásra megfelelt a gépi laminálásos módszer. A külföldi minták alapján a hőtől törékennyé vált, hiányos, penészes, savas papírok kiegészítésére, megerősítésére használták, igen figyelemre méltó eredményekkel. Külföldön a lamináláshoz acetát cellulóz fóliát használtak japán hártýabéléses megerősítéssel, ez azonban túl merev, nehezen kezelhető és olvasható iratokat eredményezett. Ezért a megfelelő anyag megtalálása előtt, hozzávetőlegesen 30-40 féle műanyaggal kezdtek el kísérletezni különféle kutató területek szakembereivel, míg végül eljutottak az alacsonyabb olvadáspontú polietilén fóliához, amely ráadásul sokkal vékonyabb, rugalmasabb, olvashatóbb restaurált iratokat eredményezett. A restauráló műhely munkájában, a későbbiekben is jelentős helyet foglalt el a műanyag fóliával történő gépi restaurálás, ez a fajta eljárás azonban a '90-es évektől ezt egyre inkább háttérbe szorul. Ennek oka nem az, hogy ennek hatására bármilyen károsodás keletkezett volna a papírban, hanem ez egyrészt nem visszafordítható eljárás, másrészt megjelenésében, fogásában egészen más jellegű, mint a papír. Bizonyos munkáknál ma is használható ez a módszer, de helyette inkább a visszaoldható akrilát filmes fátýolpapírt használják a szakemberek megerősí-

tésként, alátámasztásként. A hiányzó papíryanag pótlása japánpapír beszabásával oldható meg. A '90-es évektől egyre inkább előtérbe került a kézi papírontás mellett a gépi papírontás is. Ennek segítségével viszonylag gyorsan kiegészíthetők a kisebb-nagyobb hiányok, a folyamat végén a papírt egyszerre lehet kasírozással megerősíteni és újra-nyvezni. A papírontás előnye, hogy a kiegészítés hasonló vagy azonos összetételű papírostokból áll, mint az eredeti papír, és az anyavezetéshez is természetes alapú anyag használható.

Az elmúlt, közel 60 év alatt restaurált anyag mennyiségéről sajnos nem áll rendelkezésre pontos adat. A restaurálás azonban napjainkban is folyik, minden évben érkezik tervmunka keretében égett, penészes, repeszérült irat a restaurátor műhelyekbe. Nagy eredmény az is, hogy a műhelyben a kezdetektől kizárólag szakképzett emberek dolgoztak. A Képző- és Iparművészeti Gimnázium bőrdíszmű- és könyvkötőszakának legjobb eredményekkel végzett diákjait alkalmazták az új restaurátor műhelyben. Természettudományos ismereteik azonban az iskola jellege miatt hiányosak voltak, ezért 1959 őszén irat-könyv konzervátori tanfolyamot indítottak el számukra. A külső előadók önzetlenül vettek részt a képzésben, valamint a jegyzetek megírásában. A végzett restaurátorok az önálló munkavégzéshez szükséges korszerű, tudományos alapokon nyugvó ismeretekkel rendelkeztek. A mai napig is csak felsőfokú vagy egyetemi végzettséggel rendelkező szakemberek restaurálhatnak. A restaurátorok a kezdetektől folyamatosan figyelik a külföldi szakirodalmat, a műhelyekben folyamatos a továbbképzés. Emellett más intézmények restaurátorait is fogadják tapasztalatcsere céljából, valamint segítik őket szakszerű állományvédelmi tanácsokkal. Mindezeknek a fejlesztéseknek köszönhetően a restaurátor műhely munkája világszínvonalúvá vált, és már a kezdetektől kivívta a nemzetközi szakmai közvélemény elismerését.

A szekció ülését Horváth József vízjelkutató *Erdély és Kárpátaljai papírmalmokban készített merített papírok, vízjeleinek gyűjteménye* címmel tartott könyvbemutatója zárta. A szerző könyvében megkísérelte összegyűjteni az 1545–1868 között Erdélyben és Kárpátalján működő papírmalmok merített papírjain látható vízjeleket. Az előadás elején röviden szólt a papír őstörténetéről, az ősz megíró anyagokról, a papyrusról, a pergamenről, a papírkészítés folyamatáról és elterjedéséről, a vízjel kialakulásáról, a papírlapokon való elhelyezkedésükről, a papírok méretéről, vastagságáról és csomagolásáról. Ezt követően az első magyarországi és erdélyi papírmalmokat, majd az utóbbiak merített papírjain látható vízjeleket mutatta be. Kiemelten szólt *Misztótfalusi Kis Miklós* 1685-ben, Amszterdamból küldött leveléről, amelyet a szerző igazi hungarikumnak tekint.

A könyv (és az előadás) további részében Horváth József az egyes erdélyi papírmalmok rövid történetét, tulajdonosait, papírkészítő mestereit és az általuk készített papírokon látható vízjeleket ismertette. Munkája elsődleges célja az volt, hogy könyvben összegyűjtve elsőként mutassa be az őseink által ránk hagyott, Csipkerózsika álmukat alvó szellemi és kultúrtörténeti értékeinket, és megismertesse az olvasót a papírok lapjain csendben megbúvó egyvonalas népművészeti alkotásokkal. Azt is célul tűzte ki, hogy felhívja a tanuló ifjúság és a művelődéstörténet iránt érdeklődők figyelmét a vízjelekre, ezek szerteágazó értékeire. A könyvbemutató végén a szerző azt a reményét fogalmazta meg, hogy azok is szívesen olvassák és forgatják a kötetet, akik már rég kinőttek az iskolapadokból. Az Állományvédelmi szekció előadásain közel ötven fő vett

részt, a szakmailag színvonalas előadások mellett sor kerülhetett kérdésekre, rövid párbeszédre is. A szekcióülés végén P. Holl Adrien, Budapest Főváros Levéltárának állományvédelmi főosztályvezetője köszöntö meg minden előadónak, hozzászólónak és látogatónak a részvételét.

*

Az Oktatás- és tudománytörténeti szekció munkáját Varga Júlia főlevéltáros, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Egyetemi Levéltárának igazgatója előadásával kezdte meg, aki a magyarországi diákegyesületek megalakulását, szervezetét és kezdeti működését, valamint – elsősorban az 1872-ben megalakult budapesti Egyetemi Körre koncentrálna – azoknak a politikai mozgalmakba történt bekapcsolódását mutatta be. A diákegyesületek történetével elsőként Ludvig Rezső és Szemenyei Kornél 1900-ban megjelent összefoglalója foglalkozott, akik maguk is az Egyetemi Kör vezetői voltak. A diákegyesületek működésének megindulása és fénykoruk – a többi egyesülethez hasonlóan – a dualizmus első fele volt. Valamennyi ekkor létezett felsőoktatási intézményünkben léteztek diákegyesületek: az általános egyletek mellett segélyegyletek, szak-, illetve sportegyletek. A vezérszerepet az ifjúsági életben, a diákegyesületek vezetésében számarányából, de tanulmányai jellegéből fakadóan is a jogászság játszotta.

Az egyetemi, akadémiai ifjúság – a jövő intelligenciája – mindig érdeklődött a politika iránt, a szélesebb közvélemény által hangoztatott politikai nézeteket vallotta és véleményét különféle gyűléseken, szimpátia- vagy ellenszenvtüntetésekben, fáklyásmeneteken, utcai zavargások alkalmával, később a saját sajtójában (*Egyetemi Lapok*) fejezte ki. Minden jelentékenyebb politikai kérdés az Ausztriával való közjogi viszonyról volt kapcsolatos. Az ifjúság mindig a függetlenség elvei mellett szállt síkra, így főleg az ellenzéki, függetlenségi párt számíthatott megnyilvánulásaira, támogatására, de bizonyos kérdésekben (mint például az egyházpolitikai kérdések) még a kormánypárt is. Az ifjúság maga sem volt egységes – elsősorban Budapesten beszélhetünk belső ellentétokról – de a század végéig uralkodóak maradtak a liberalizmus eszméi, minden modern gondolkodású fiatal vallotta a szabadelvűség eszméit. Varga Júlia előadását példákkal zárta azokról a különböző politikai megmozdulásokról, amelyeken a résztvevő budapesti egyetemi ifjúság nyomatékos véleményt nyilvánított: ilyenek voltak az 1889-es véderővita tüntetések, az 1891-es memorandum mozgalom és 1894–1895-ben az egyházpolitikai reformok.

Szűgyi László, az Eötvös Loránd Tudományegyetem címzetes egyetemi tanára, a Magyar Tudományos Akadémia Egyetemtörténeti Kutatócsoportjának tudományos vezetője, aki a levezető elnöki feladatokat is magára vállalta, előadásában először a 19. század végének és a 20. század elejének világnézeti, politikai küzdelmeiről szólt, amelynek általános jellemzője volt a vallásellenesség és a természettudományos világnézet mindenhatóságába vetett hit. Ez a folyamat Európa számos országában kultúrharccal alakuláshoz vezetett, amelyben nem csekély szerepet játszott az egyetemi ifjúság. Ezután az előadó bemutatta a hazai kultúrharccal kapcsolatos sajátosságait, kitérve az 1900–1918 közötti folyamatokra. Beszélt a megalakuló felekezeti diákegyesületekről és a velük szemben fellépő radikális baloldali ateista szervezetekről, elsősorban a Galilei Körrel. Példákat hozott fel arra, hogy ez az ideológiai harc milyen szélsőséges példákat produ-

kált az első világháború előtt. Levéltári szempontból lényeges kérdés, hogy – ellentétben a baloldali egyesületekkel – a felekezeti diákegyesületek forrásanyaga máig sincs hiteles feltárva. Célnak jelölte meg, hogy megkezdődjön ezen egyetemi mozgalmak történetének reális, harag és elfogultság nélküli feldolgozása.

Ólmosi Zoltán főlevéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár főtanácsosa *Mozgalmi élet az egyetemeken. A kommunista hegemonia megteremtése 1945–1955* címmel tartott előadást. A második világháború befejezését követően az egyetemi ifjúságot is a Magyar Kommunista Párt az egységes ifjúsági mozgalom megteremtésének jelszavával kísérte meg saját érdekkörébe vonni. A hatalom megszerzésének folyamatában – 1948 elejére – a felsőoktatásban résztvevő hallgatóságot az egyedüliként megmaradt rétegszervezet, a MEFESZ képviselte. A MEFESZ-t az 1848-as forradalom centenáriumi propaganda keretében az újonnan létrehozott „egységes” ifjúsági szervezetbe, a *Magyar Ifjúság Népi Szövetsége*be terelték. 1950 júniusától pedig a formális rétegszervezeti önállóságot is megszüntetve, az egyetemi és főiskolai hallgatókat közvetlenül a sztálinista *Dolgozó Ifjúság Szövetsége* szervezeti keretei közé kényszerítették.

A felsőoktatásban résztvevő fiatalok szociális helyzete, az egyetemi körülmények (szállás, menza, ösztöndíj) – párosulva az ugrásszerűen megnövekedett hallgatói létszámmal – növelte a feszültséget a hallgatóság között, ami főként 1953 nyaratól, a Nagy Imre kormány létrejötte után kialakult viszonylag szabadabb légkörben artikulálódhatott. A DISZ is ekkortól próbálta meg óvatossággal az addig lenézett egyetemi ifjúság érdekvédelmét feladatai közé venni. 1954 őszétől mind több elégedetlen megjegyzés volt hallható, ami DISZ és párttaggyűléseken, de folyosói megjegyzések formájában is eljutott a politikai vezetéshez. A legismertebb eset az ELTE gólyabálja volt, amelynek műsorán bibliai keretben figurázták ki az egyetem vezetését. Az 1955 őszi balos visszarendeződés is csak részben és időlegesen tudta elcsendesíteni az elégedetlenkedőket, de 1956 elejétől – összefüggésben az SZKP XX. kongresszusával, s az annak hatására megkezdődött politikai erjedéssel (lásd a Petőfi kör élesedő vitáit) – az ifjúsági szervezet erőteljesebben képviselte az egyetemi, főiskolai hallgatóság érdekeit, de ez ekkor már kevésnek bizonyult.

Az utolsó előadó *Borsodi Csaba*, habilitált egyetemi docens, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történeti Intézetének igazgatója volt, aki az egyetemi diákmozgalmaknak a forradalomban és annak utóéletében játszott szerepét ismertette. 1956 októberében egy új egyetemi diákszervezet törte meg a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ) egyeduralmát a felsőoktatásban. A MEFESZ (Magyar Egyetemisták és Főiskolások Szövetsége) 1956. október 16-án alakult meg a Szegedi Egyetemen. A szegedi „szikra”, ahogy sokan és sokszor megfogalmazták, nagyon hatásos gyúanyagnak bizonyult, hiszen a forradalom kitöréséig szinte minden egyetemen és főiskolán létrejöttek a MEFESZ szervezetei. Az előadás az első részében azt a folyamatot mutatta be, hogyan vált az egyetemi ifjúság és a szervezet a forradalom előkészítésének egyik fontos színterévé. A szerep a forradalom alatt megváltozott, majd november 4-e után a MEFESZ szervezetei váltak az egyetemeken az ellenállás fő szervezőivé. Az előadás második része azzal foglalkozott, hogy a MEFESZ rövid történetének e második szakasza komoly belső vitákkal volt terhelt. A kommunista államhatalom igyekezett a saját képviselőit bejuttatni a MEFESZ vezetésébe és a maga oldalára állítani a szerveze-

tet. Ehhez minden eszközt felhasznált, fokozatosan lehetetlenítette el a MEFESZ működését, majd pedig az MSZMP vezetésének döntése alapján létrehozta az újabb egységes kommunista ifjúsági szervezetet, a Kommunista Ifjúsági Szövetséget. Ahogy az akkori sajtó fogalmazott, „*zászlót bontott a KISZ*” 1957. március 21-én. Az 1956–1957-es tanév végére a MEFESZ szervezetei kénytelenek voltak tevékenységüket befejezni. Az eredeti alapítók ellen bírósági eljárást folytattak, súlyos börtönbüntetést kaptak, az egyetemeken 1957–1958-ban lefolytatott fegyelmi eljárásoknak pedig egyik vádpontja volt a MEFESZ-ben folytatott tevékenység. Borsodi Csaba előadásához folytatott kutatásait a Nemzeti Kulturális Alap, illetve az MTA-ELTE Egyetemtörténeti Kutatócsoport támogatta.²

*

A második nap délutánján az egyesület a tagok számára fakultatív szakmai látogatást szervezett a Pannonhalmi Apátságba, illetve Győr nevezetességeivel ismerkedhettek az érdeklődők.

A szerdai tisztújító közgyűlés résztvevőit *Tyekvicska Árpád*, a Magyar Levéltárosok Egyesületének leköszönő elnöke mellett *Latorcai Csaba*, a Miniszterelnökség kiemelt társadalmi ügyekért felelős helyettes államtitkára köszöntötte. A többiek között levéltárosi végzettséggel rendelkező politikus hangsúlyozta, hogy a levéltáros szakma „*többrétegű hivatás*”: egyrészt tudományos kutatásokat kell folytatni és azokat segíteni, másrészt szélesíteni kell a hazai és nemzetközi kapcsolatokat a források még jobb megismerhetősége érdekében, harmadrészt pedig használni kell a modern kor eszközeit a színvonalas szolgáltatások nyújtásához. Véleménye szerint e tekintetben a levéltárosoknak nincs könnyű dolguk, ugyanakkor nem kell szégyenkezniük sem. Latorcai Csaba biztosította a hallgatóságot a kormányzat elkötelezettségéről az „*átlátható, ellenőrizhető, nyílva- és 21. századi szinten szolgáltató intézményrendszer*” megteremtése iránt, végül a valódi és hatékony párbeszéd fontossága mellett érvelt.

Tyekvicska Árpád, aki két cikluson át, nyolc évig vezette az egyesületet, beszámolójában sikerként említette az egyesület nyilvántartott taglétszámának növekedését, a nemzetközi kapcsolatok erősödését és a pályázati támogatásokat. Utóbbinak és a takarékoságnak köszönhetően elmondása szerint a szervezet gazdálkodása jelenleg stabil. Az egyesület elnökségére két jelölt pályázott: *Kenyeres István* főlevéltáros, Budapest Főváros Levéltárának főigazgatója és *Ólmosi Zoltán*, a Magyar Nemzeti Levéltár főtanácsosa. A távozó elnök beszámolójának elfogadása után – mivel a jelöltek egyike sem kívánt írásbeli pályázatához szóbeli kiegészítést hozzáfűzni – egy hosszúra nyúlt választási procedúra következett, amelynek végén a választási bizottság bejelentette, hogy a Magyar Levéltárosok Egyesületének új elnökévé Kenyeres Istvánt választották a jelenlévők. Az egyesület alelnöke *Hermann István* levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltárának fizetés nélküli szabadságon lévő igazgatója, illetve *Tilcsik György* főlevéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltárának nyu-

² Ezúton köszönöm meg a szekcióvezetők, Sipos András, Bilkei Irén, Breinich Gábor, P. Holl Adrien és Szögi László, továbbá Cseh Gergő Bendegúz segítségét, akik az összefoglaló elkészítéséhez alapos beszámolókkal járultak hozzá. Hálas vagyok Zsidi Vilmos főlevéltárosnak, a Budapesti Corvinus Egyetem Levéltára vezetőjének, egyesületi titkárnak, aki nélkül nem készült volna el határidőre az írás.

galmazott igazgatója lett. A közgyűlés megválasztotta a választmány és az ellenőrző bizottság tagjait is. Az új elnök, aki szakmai programvázlatában a professzionalizáció folytatását, a szekciók, a Nyitott Levéltárak országos programsorozatának és a közgyűteményi egyesületekkel meglévő együttműködés erősítését, műhelytalálkozók szervezését és az egyesület közéleti stratégiájának megalkotását jelölte meg alapvető céljaiként, megköszönte a bizalmat. A harmadik nap délutánján a Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltárában, Győr Megyei Jogú Város Levéltárában és a Győri Egyházmegyei Levéltárban ismerkedhettek az érdeklődők az archívumok anyagaival és tevékenységével.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

A **KÉZIRATOT** kérjük, hogy e-mailben, legalább Word 6.0 formátumban juttassák el a szerkesztőség vagy a szerkesztők egyikének címére.

A szerkesztőség másfél ívnél (60 000 „n”) nagyobb terjedelmű kéziratot nem fogad el! A szerkesztőség a tanulmányok esetében a 20–30 ezer, míg a recenziók esetében a 10–12 ezer „n” terjedelmű kéziratokat tekinti ideális hosszúságúaknak.

Szövegközi illusztrációként a kézirathoz fényképet, grafikont, ábrát stb. lehet mellékelni. Ez esetben kérjük, hogy a képaláírás pontos szövegét is szíveskedjenek megfogalmazni.

A **kiemeléseket** a szerző a kéziratban kurziválva jelezze, a jegyzeteket lábjegyzet formájában helyezze el, a kézirat lapjait folyamatosan, arab számokkal számozza.

A **jegyzetapparátusban** a szerző csak a hivatkozott mű szerzőjét KISKAPITÁLIS-sal, a kiadás évszámát, és a pontos oldalszámát adja meg. A tanulmányok végén kérjük megadni a források és a szakirodalom teljes bibliográfiai adatait. KISKAPITÁLIS-sal kérjük megadni a felhasznált mű szerzőjének teljes nevét, a mű címét (folyóirat, tanulmánykötet esetén annak a címét) kurziválva emelje ki, és pontosan tüntesse fel a hivatkozott bibliográfiai és levéltári adatokat.

A **recenziók** fejszövegében pontosan kérjük megadni a címen kívül a többi bibliográfiai adatot is: a szerző(k), a szerkesztő, a kiadó nevét, a megjelenés helyét és évét, továbbá a terjedelmet (oldalszámban).

AZ 1956 UTÁNI IDŐSZAK EGYHÁZTÖRTÉNETE

Az egyházi levéltárakban dolgozók gyűltek össze november 22-én az Országos Katolikus Gyűjteményi Központ (OKGYK) őszi levéltári szakmai napjára a Magyar Katolikus Püspöki Konferencia budapesti irodaházában.

A levéltári nap előadásai az 1956-os eseményeket követő időszak egyháztörténetéről szóltak. *Varga Lajos váci segédpüspök*, az OKGYK igazgatója emlékeztetett arra, hogy idén emlékezzünk az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanadik évfordulójára. Rámutatott arra, hogy az események az egyház életében is jelentős változásokat idéztek elő. A pártállam kénytelen volt ugyanis belátni, hogy kitűzött céljait nem érte el, az 1956 utáni időszak így a diktatúra erőteljes kiépítéséhez vezetett. Ezen folyamat részét képezte a szerzetesek működésének intenzív figyelése, valamint az 1961-es házkutatások.

Völgyesi Levente jogász *Az egyházi kinevezések érvényességének kellékei az 1917. évi Codex Iuris Canonici szabályozásának tükrében* című előadásában rövid áttekintést adott a kinevezési formákról az őskeresztény kortól kezdve. Az előadó kiemelte, Magyarországon az uralkodóknak, illetve a közhatalomnak az államalapítástól folyamatosan nagyon erős befolyása volt a kinevezésekre. Völgyesi Levente hozzátette, hogy az 1957-es és az 1959-es vonatkozó kormányrendelet is előzetes állami hozzájárulást ír elő az egyházi kinevezések esetében.

Lieber Mária Katalin, a Váci Püspöki és Káptalani Levéltár munkatársa a káptalanok egyházkormányzatban betöltött szerepéről beszélt. Rámutatott arra, hogy a káptalan klerikusokból álló jogi személy, feladata egyrészt liturgikus, másrészt egyházkormányzati. A püspök tanácsadó szerveként működik, széküresedés esetén pedig testületileg átveszi az egyházmegye irányítását.

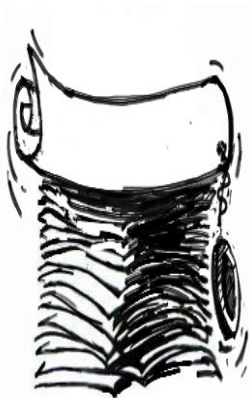
Ezt követően *Mózessy Gergely* történész, levéltáros a székesfehérvári, *Karlinszky Balázs*, a Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár igazgatója a veszprémi, *Varga Lajos* pedig a váci püspökség egyházkormányzati döntésein, eseményein keresztül mutatta be a korszak történetét.

Mózessy Gergely kifejtette, hogy az 1957. évi 22. számú törvényerejű rendelet jogi köntösbe öltöztetett válaszreakciónak tekinthető az egyház '56-os szerepvállalására. *Szabó Csaba* levéltáros, az MNL főigazgató-helyettese, előadásában két szakaszra osztotta az 1945–1960 közötti időszakban a katolikusokkal szembeni, államellenes cselekményekkel összefüggő eljárások rendszerét. Álláspontja szerint az első szakasz 1956-ig tartott, amikor az eljárások szoros értelemben vett koncepciók perек voltak. Az 1956 utáni perек folyamán egyre inkább a nyílt brutalitás vált általánossá.

Wirthné Diera Bernadett, a Nemzeti Emlékezet Bizottság Hivatalának kutatója *Az 1961-es házkutatások belügyminisztériumi háttere* című előadásában az '56-os forradalom és a '61-es letartóztatási hullám összefüggéseiről beszélt.

A konferencia utolsó szekciójában az egyéni sorsok bemutatása került a középpontba. Elsőként Varga Lajos ismertette *Kerkai Jenő* jezsuita szerzetes 1956-os szabadulása után a Váci Egyházmegyében végzett tevékenységét. Ezt követően *Bügre Zsuzsanna* szociológus a szerzetesrendek feloszlata után szétzórásban élő nővérekkel készült élettörténet-interjúk alapján ismertette a sorseseményeket. A rendezvény lezárásaként *Rétfalvi Balázs* történész, levéltáros *Brenner János* ciszterci szerzetes, káplán, vértanú boldoggáavatási eljárásának folyamatáról és pillanatnyi állásáról tájékoztatót.

Forrás: Országos Katolikus Gyűjteményi Központ

FORRÁS ÉS ÉRTÉK

PERGER GYULA

BIZALMAS JELENTÉSEK 1941-BŐL, A VOLKSBUND GYŐREGYHÁZMEGYEI TEVÉKENYSÉGÉRŐL

A magyarországi Német Népművelési Egyesület (Volksbildungsverein) utódaként 1938. november 26-án megalapított, – de csak 1939. április 13-án bejegyzett – Volksbund der Deutschen in Ungarn; röviden *Volksbund*, illetve *VDU* történetével és tevékenységével számos tanulmány és monográfia foglalkozott az elmúlt fél évszázadban.

A rendelkezésre álló és feldolgozott források alapján, bár számos szempontból elemezték a Volksbund szerepét – *Spannenberger Norbert* megfogalmazása szerint – szinte napjainkig nyitott kérdés, hogy a VDU „Egy népcsoport nemzetiszocialista szervezete, vagy emancipációs kisebbségi egyesület?” volt-e.

Az elmúlt években – Apor Vilmosnak a Győri Egyházmegye egyházkormányzati tevékenységét vizsgálva – számos dokumentumban szembesültem a püspök(ség), a papság, az együtt élő magyar és német, horvát és német katolikus közösségek mindennapjait is meghatározó – azokat széteséssel fenyegető – „német kérdéssel”. A feltárt dokumentumok alapján a Volksbund szerepét mentalitástörténeti megközelítésben, egy hosszabb lélegzetűre tervezett munkában szeretném összefoglalni.¹

A Győri Egyházmegye területének három nagyobb németek lakta része közül, az alábbiakban a Komáromi Főesperesség területére vonatkozó források alapján tekinthetünk be a Volksbund és a helyi – zömmel német nevű – papság, az egyház és átpolitizált hívei egy csoportjának viszonyába.

*

¹ Írásunk nagyobbik hányada nem klasszikus forrásközlés, hanem forrásokat megszólaltató tanulmány. Felfogásom szerint ebben az esetben a dokumentumok legfontosabb részeinek közvetlen megszólaltatása plasztikusabban mutatja be a katolikus egyház és a helyi németiség viszonyát.

Felütésként lássuk a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkárának Apor Vilmos püspöknek címzett levelét, amit az érkeztető pecsét tanúsága szerint 1941. április 29-én iktattak a győri Egyházmegyei Hivatalban. Ebben *Stolpa József*, a miniszter nevében eljáró államtitkár arra kéri a püspököt, hogy az egyházi iratok felhasználásával gyűjtse össze *a fennhatósága alá tartozó terület településére vonatkozó nemzetiségi adatokat*:

„Méltóságos és Főtisztelendő Püspök Úr!

A hazai nemzetiségi kérdés történetének alapos és objektív ismerete, valamint ebből kiindulólág egy céltudatos és helyes irányú nemzetiségi politika érdekében szükséges lenne, hogy e kérdés történeti kifejlődése a legkisebb részletekig feldolgoztassék, mégpedig lehetőleg az ország minden községének e szempontból külön-külön való megvizsgálása útján.

Mínthogy a nemzetiségi viszonyoknak az egyes településeken való fejlődése különösen a régebbi korokra vonatkozóan, főleg, vagy kizárólag egyházi iratok felhasználásának alapján állapítható meg, a fenti cél elérése érdekében feltétlenül szükséges lenne az egyházak rendelkezésére álló iratanyag ily irányú feldolgozása is.

Az említett kérdés nagy horderejére és ahhoz fűződő nemzeti érdekekre való utalással felkérem Méltóságodat, hogy egy ilyen, egész országunkra kiterjedő feldolgozást hatékonyan méltóztassék előmozdítani azáltal, hogy a fennhatósága alá tartozó terület településére vonatkozó nemzetiségi adatok összegyűjtésével a Méltóságod fennhatósága alatt álló lelkészi kar egy tagját megbízni méltóztatik, aki a helyi levéltárak, könyvtárak és lelkészi hivatalok anyagának felhasználásával végezné el e munkát.

A feldolgozás eredményeképp – elgondolásom szerint – minden egyházközség nemzetiségi képében bekövetkezett nagyobb változásokról (tömeges betelepülések, asszimilációs folyamat, elvándorlás, stb.) adatokkal is alátámasztott összefoglaló kép lenne nyújtandó.

Felkérem Méltóságodat, hogy a fentebbieket illető n[agy]b.[ecsű] intézkedéséről engem értesíteni szíveskedjék.

Fogadja Méltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását

Budapest, 1941. évi április hó 8-án

A miniszter helyett Dr. Stolpa József államtitkár.”²

Azt, hogy e kérdés legmagasabb szinten is terítéken volt, jól mutatja, hogy *Beresztóczy Miklós*, mint a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium I. ügyosztályának főnöke már március 4-én „bizalmas” levélben jelezte Apornak, hogy: „*A nemzetiségi törekvésekkel kapcsolatban felettebb szükséges volna, hogy a nemzetiségi vidékekre ékelődő magyar csoportok lelki*

² Győri Egyházmegyei Levéltár. Püspöki Levéltár. (GyEL PL) Egyházkormányzati iratsorozat 927/1941. (32.306/1941. sz.)

és szellemi függetlensége különös gonddal megőriztessék. [...] A m. kir. miniszterelnök úr tájékozódni kíván e kérdésben és ezzel kapcsolatban tőlem bizonyos adatok összegyűjtését kérte.”³

A püspök – okkal – viszonylag későn reagált. A levél hátoldalára csak július 17-én került Apor hivatalos válaszelevelének fogalmazványa, amit még aznap expedáltak.

Mind a válaszeleveléből, mind a szintén július 17-ére datált, 1941. évi VI. egyházmegyei körlevélből kiderül, hogy Apor szóban már jelezte papságának a minisztérium kérését, s már az anyaggyűjtés is megkezdődött:

„Amint a tavaszi főesperességi koronákon már jeleztem, a hazai nemzetiségi kérdés alapos és objektív ismerete s a helyes irányú nemzetiségi politika érdekében szükség van a települési területek egyházi iratanyagának feldolgozására is, mivel a régebbi korrakra vonatkozóan majdnem kizárólag csak egyházi feljegyzések állnak rendelkezésre.

Kérem tehát a nemzetiségű nyelvű plébániák lelkészeit, hogy ide vonatkozó kimerítő jelentésüket folyó évi augusztus hó 15-ig juttassák el hozzám.

A jelentés lehetőleg ölelje fel a település idejét, a települők számát, a szaporodást, birtokviszonyok alakulását, az idők folyamán történt nevezetesebb átalakulásokat, elvándorlást, esetleges asszimilációs folyamatot, a tanítás és istentisztelet nyelvének alakulását, az esetleges fejlődést akadályozó körülményeket stb.”⁴

A minisztériumnak küldött válaszelevel lényegében a tett intézkedésekről adott tájékoztatást: „Fenti tárgyban és szám alatt folyó évi április hó 8-án kelt nagybecsű intézvénnyre történő hivatkozással van szerencsém tisztelettel tudatni N[agy]m[éltóságod]dal, a célt a tavaszi papi gyűléseken ismertettem egyházmegyém papságával, a gyűjtő munka folyamatban van s mihelyt lehetséges lesz, kimerítő összefoglalást fogok N[agy]m[éltóságod] rendelkezésére bocsátani.”

A körlevél kapcsán – 1941. július 21. és szeptember 3. között⁵ – az egyházmegye „érített” településeiről összesen 28 jelentés érkezett a püspökségre. A beszámolók egy része – igazodva a körlevél kéréséhez – valójában „kimerítő” településtörténeti ta-

³ Beresztóczy levelét és Apor Vilmos magánlevelként küldött válaszát közli SOÓS VIKTOR ATTILA: *Apor Vilmos iratai*. Győr, 2009. 194–195. Apor 1941. február 24-ei – Gyulán történt – püspökké szentelését követően, március 2-én foglalta el ténylegesen a győri püspöki széket. Így gyakorlatilag a nemzetiségi kérdés – pontosabban a hazai németiség egyre látványosabb szervezkedése – volt az egyik első „megoldandó” feladat egyházmegyéjében.

⁴ Litterae Circulares ad Venerabilem Cleram almae Diocesis Jaurinensis Dimissae Anno Domini 1941. Jaurini 1942. Typhographia Diocesis Jaurinensis. 29. p. Közli: SOÓS VIKTOR ATTILA: i. m. 33–34.

⁵ Az ágfalvi jelentés már június 17-én elkészült, a brennbergbányai pedig június 24-én. Az ágfalvi plébános „a tavaszi főesperesi koronán kapott szóbeli utasításra” hivatkozik, míg a brennbergbányai már pontosítja a helyszínt is: „A Sopronban tartott főesperesi koronán szóbelileg előterjesztett határozatra bátorítok Brennbergbánya fejlődését néprajzi szempontból előterjeszteni.” Az utolsó – Rákosi Elek által összeállított levéltári – jelentés azért nem készült el időre, mert „a sok anyag áttanulmányozásához kevés volt a rendelkezésre álló idő”.

nulmány, csak néhányban szerepelnek súlyozva a nemzetiségi együttélés – főként a helyi Volksbund szerepének – aktuális kérdései.⁶

Az adatok kiértékelése, feldolgozása a minisztériumban sem mehetett zökkenőmentesen, hiszen 1942. november 12-én újabb levélben fordult Aporhoz *Kósa Kálmán* miniszteri osztályfőnök, amelyben hét pontra kért összefoglaló kimutatást az egyházmegye egyházközsegeinek nemzetiségi múltjával kapcsolatban.⁷ E levél alapján Apor 1943. évi I. körlevelében 185. szám alatt kért újabb jelentéseket plébánosaitól.⁸

Apor 1941-es körlevelére számos olyan jelentés érkezett, amelyekben korábbi – a németajkú hívekkel kapcsolatos – események, „folyó ügyek” is tetten érhetők. Jó példa erre *Ledniczky József*, alsógallai plébános augusztus 9-én írt jelentése:

„Már 1939-ben a 490 német ajkú lakossággal szemben cca. 1200 volt a magyar ajkú lakosság száma, és mert a német ajkú lakosság részéről nem indult ki semmiféle megértő jóindulat a kétszer annyi magyar ajkú lakossággal szemben, a magyar szülők között elhangzott kívánság, hogy az újtelepen épüljön számukra templom és iskola. Ez a kívánság megoldást nyer, mert az építés már 1941 évben megkezdődik.”⁹ Ugyanakkor már 1941. június 8-án postázta az alsógallai – német ajkú – egyházközsegi képviselőtestület azt a 346 aláírással ellátott ívet, mely szerint: „A mellékelt aláírások azon kéréssel fordulunk Nagyméltóságod elé és kérjük kérésünknek helyt adni. A mi községünkben 1800 lélek van és így nem szükséges még egy templom és egy külön egyházközség. 244 pár van az egész községben és ezzel szemben 346 aláírás bizonyítja, aki a templomot nem akarja és a külön egyházközseget. A templom építéséről és a külön egyházközség megalakulásáról sem az egyházközsegi előjárót, sem a községi előjáróságnak tudomása nem volt. Kérjük Nagyméltóságodat kérésünket méltányolni és pártfogásba venni.”¹⁰

A beadványt és mellékleteit Apor június 14-én „észrevételezés végett”, visszavárolag kiadta *Ledniczky József*nek. A plébános az ügygel kapcsolatban június 26-án tette meg kimerítő jelentését:

„Az aláírók legnagyobb része nem tudta, mit ír alá. Az ívet aláírató egyén különféle cselekedésekkel és félrevezetéssel beszélt rá az aláírók nagy részét az aláírásra. Legtöbb

⁶ GyEL. PL. Egyházkormányzati iratsorozat 927/1941. szám alatt.

⁷ GyEL. PL. Egyházkormányzati iratsorozat, szám nélkül. A levél a minisztérium 39.065/1942 sz. VI. 6. ü. o. számon, hivatkozási számként a 927/1941-et adja meg. A kérdések az anyakönyvek korára és nyelvére, az istentisztelet és a tanítás nyelvére, az egyházközség nemzetiségi viszonyainak történeti változásaira, az esetleges asszimilációra, illetve disszimilációra vonatkoznak. A hetedik kérdőpont a kézíratos, vagy nyomtatásban megjelent településtörténeti monográfiák meglétét firtatja.

⁸ *Litterae Circulares ad Venerabilem Cleram almae Diocesis Jaurinensis Dimissae Anno Domini 1943. Jaurini 1944. Typhographia Diocesis Jaurinensis. 2–3. p.* A beérkezett jelentéseket az 1941-es anyaghoz iktatták (GyEL. PL. 927/1941. szám alatt.)

⁹ GyEL. PL. 195/1941. (plébániai) szám alatti jelentés. Alsógalla, 1941. augusztus 9. 2. p.

¹⁰ GyEL. PL. 608/1941. A levelet az egyházközsegi képviselőtestület nevében Wernsdörfer János, Francz József, Hermann József, Izing János, Klaus Pál és Andorfer György írta alá.

helyen „Volksbund” ügyet emlegetett. A beadvány szövegmelléklete is csak az aláírás után készült.

Egyébként a német lakosság már annyira nem törődik az ilyen aláírásokkal, hogy a gyakori vegzálások elkerülése végett mindent aláír, csak engedjék békében. Több mint 10 éve folyik az aláíratás, hol feljelentés, hol „Nyilas” párt, hol más szervezkedés ügyében. Megszokták már s úgy látszik kedvük telik benne, hogy a hatóságokat munkával lássák el.

Hamis a beadványban feltüntetett adatszolgáltatás is. A f. é. január 1-én megejtett népszámlálás pontos adatai szerint a község lakossága 1906, ebből 1410 magyar ajkú és csak 496 német ajkú lakos van. Az új települési részen inkább magyar érzelmű lakosságot is hozzávéve több mint 1500 lakos van. Legújabb értesüléseim szerint újabb néhány magyar családdal szaporodott a lakosok száma.

A mellékelt beadvány sokkal veszedelmesebb szándékot tartalmaz, mint amilyennek az első tekintetre feltűnik. A „Volksbund” a visszanémetesítést erőszakolja. Rá akarja kényszeríteni a magyar anyanyelvű lakosságot, hogy német szentbeszédet hallgasson, és német éneket énekeljen. Amilyen lehetetlen és igazságtalan lenne a német anyanyelvű lakosságot elmagyarosítani, éppoly lehetetlen és igazságtalan lenne a magyar anyanyelvű lakosság elnémetesítése. Amint önvédelmi harcát vívja az egyik, éppoly jogosan védheti a másik. Ebben, ha az osztó igazságosságra törekszünk, senkinek ellenvetése nem lehet.¹¹

A „Volksbund” ebben a szándékában már túl merész lépésre ragadtatta magát. Tiszta magyar anyanyelvű szabó inas volt egy évig szolgálatban német anyanyelvű szabómesternél. A népszámlálásig együtt étkezett a mester családjával. Jó viszony volt közöttük. A mester arra akarta kényszeríteni a fiút, hogy vallja magát németnek. Amikor a fiú kijelentette, hogy az ő vidékén (Pápa melletti Takácsi faluból való) teljesen ismeretlen a német fogalom, megkezdődött a fiú üldöztetése. Kénytelen volt mesterét elhagyni. Sem a szerződésben megállapított ruhát nem szolgáltatta ki neki, sem pedig elégséges eledellel, amit a népszámlálástól kezdve a műhelybe adatott be neki.

Alázattal legyen szabad megjegyeznem, hogy a kápolna és iskola építése az új telep lakosság jogos ügye. Sem jogfosztásról, sem anyagi megterhelésről szó nem lehet. Ellenben annál nagyobb lelkesedést váltott ki a magyar ajkú lakosság körében, főleg a szülők körében az a hír, hogy végre könnyen megközelíthető templomhoz és iskolához juthatnak és részt vehetnek lelki szükségletük kielégítésére anyanyelvű szentbeszéd meghallgatásával és anyanyelvű énekek éneklésével, illetve megtanulásával. Egyik szülő panasza (név-szerint Zoltán Ignác) így hangzik: gyermekem már sem imádkozni, sem énekelni nem tud magyarul.

Szükséges a templom az újtelepi részre. A gyermekek beiskoláztatása nincs teljes mértékben megoldva templom nélkül. Minden vásár- és ünnepnap, télen-nyáron, azon kívül ősszel és tavasszal minden nap köteles a gyermek templomba menni. Télen végig fagyoskodik a hosszú úton és így kell állnia a hideg templomban. Ősszel és tavasszal

¹¹ A bekezdés mellé ceruzával jegyezve: „sejtettem”.

előbb el kellene jönnie a távoli templomba és utána vissza az iskolába előadásra. Lehetetlen megoldás lenne.

Intenzív hitéletet nem lehet elképzelni jó összetételű egyházközségi képviselőtestület nélkül. Az A. C.¹² szakosztályait nem tudom működtetni, ha azok nincsenek. A német anyanyelvű lakosság bizony nem nagyon lelkesedik az A. C. után. Neki egészen más beállítottság jutott egyesülete révén, minthogy nagyon érdekelné az egyház ügye. Az A. C. ügye neki politika, mint kifejezte a lapjuk a tolnai plébánossal szemben, hogy a papa maradjon csak a templom falain belül. 15 új utcának sajtó ügyét, szegénygondozását stb. csak valami szerv segítsége mellett tudhatom szolgálni. Nagyon is fontos kérdések állnak vagy buknak új egyházközség foglalkoztatása vagy elhanyagolása mellett.

Fentiek szíves tudomásul adása mellett vagyok Nagyméltóságodnak felszentelt kezeit csókolva engedelmes szolgálja Ledniczky József plébános.

Alsógalla, 1941. június 26.”¹³

Az ügy „Ad acta!” lezárásához „R”¹⁴ az alábbi feljegyzést írta az iratcsomó külzetére: „*Nem is felelünk rá! A püspöknek joga van indokolt esetben egy pléb.[ánia] területén két egyházközséget engedélyezni. A jelen eset pedig valóban indokolt, már csak nyelvi szempontból is.*”

A szomszédos Vértestolna plébánosa már 1941 tavaszán levélben fordult Apor Vilmoshoz a helyi volksbundista németek egyházellenes tevékenységének ügyében. E beszámoló azért is figyelemre méltó, mert Riegler Frigyes 1938-ban összeállított községtörténetének kéziratát – a község német lakosságát jellemezve – még így zárta: „*Hazafias magatartásuk jó. Az időfecsérlő politizálással nem sokat foglalkoznak.*”¹⁵ 1941. március 8-án kelt levele viszont a Volksbund súlyos térnyeréséről számol be:

„A hazai németiségnek kormányhatóságilag engedélyezett szerve, a Volksbund, már eddig is nagy károkat okozott a községek életében azáltal, hogy izgatásaival politikailag és társadalmilag megbontotta a községek egységét. Amint a jelek azonban mutatják, aligha fog megállni eme kártevési mellett. Burkolt célja ugyanis a nemzetiszocialista eszmének, mint egésznek, átlopása a hazai svábság körébe, s így szükségszerűleg az egyházzal és vallásunk tanításaival is összeütközésbe fog kerülni. S mivel a Volksbund tagjai annyira fanatizálva vannak, hogy velük szemben minden józan argumentáció csődöt vall, viszont a pártelnöktől beadott mindenfajta maszlagot tiszta igazságként, evangéliumként fogadnak, a lelki elferdülésnek, a lelki fertőzésnek lehetőségei adva vannak. Már is hallani olyanoktól, akik templomjáró emberek voltak, szentírásbecsmérlő, kételkedő kifejezéseket, s a szomszéd községben most büntették meg az egyik atya-

¹² Actio Catholica.

¹³ GyEL. PL. 608/1941.

¹⁴ Feltehetően Dr. Ragats Rezső (Nagycenk, 1876. április 21. – Győr, 1948. július 27.) pápai prelátus, püspöki helynök kézigyegy. Ragatsot 1941. március 2-án nevezte ki Apor általános helynökké.

¹⁵ *Vértestolna a múlt és jelen tükrében.* Összeállította RIEGLER FRIGYES plébános 1938. Kézirat. Kuny Domokos Múzeum, Német Nemzetiségi Múzeum Adattára. 10–76. sz.

fit, mivel a Volksbund naptárának árusítása közben olyan kijelentéseket tett, hogy „zsidó majmokat” imádunk a templomban, hogy Jézus nem volt Isten stb. [...] Még rosszabb lesz a helyzet, ha azokból a könyvekből, melyeket a Deutsche Zeitung naponta ajánl a néptestvéreknek, forgalomba is kerül néhány példány a falvakban. Hogy ez pedig megtörténjék, arról gondoskodni fog a Volksbund. Rósenberg evangéliumát¹⁶ különös szeretettel ajánlják.

Mivel tehát számítanunk kell arra, hogy a községek egységét valláserkölcslileg is meg fogják bontani, illő, hogy a harcra előre elkészüljünk. Ehhez pedig többek között az is szükséges, hogy legalább mi is ismerjük annyira a nemzetiszocializmus pogánykodásait, mint amennyire a Volksbund szajkói.

Mély tisztelettel kérem tehát Nagyméltóságú Megyéspüspök Urat, kegyeskedjék servatis servandis az engedélyt megadni, hogy Rósenberg Mythos d. XX. Jahrhunderts c. könyvét megszerezsem és olvassam.”¹⁷

Apor Vilmosnak a levél hátoldalára géppel írt válaszlevelének fogalmazványa szerint „Fohó hó 8-án 27. szám alatt előterjesztett indokát méltányolva az apostoli Szentszéktől 1938. november 25-én nyert felbatalmazás alapján háromévi időtartamra megengedem T[iszteletendőség]-nek, hogy a nemzeti szocializmussal foglalkozó tiltott könyveket megszerezhesse, olvashassa és magánál tarthassa; szigorúan kell azonban ügyelnie arra, hogy a könyvek zár alatt legyenek és azokhoz más hozzá ne juthasson.”¹⁸

Május végére a lelki vezető és németajkú közösségének (pontosabban a helyi Volksbund tagok) viszonya annyira elmérgesedett, hogy – a májusfadöntés „botránya” ürügyén a plébánost ért sajtótámadás miatt – Riegler hosszú beszámolót küldött püspökének:

„Vértestolna, 1941. jún. 9.

NAGYMÉLTÓSÁGÚ MEGYÉSPÜSPÖK ÚR!

Szentháromság vasárnapján nemvárt megiszteltetésben volt részem. A Deutsche Zeitung vezető helyen indított ellenem, mint a német népiség állítólagos gyilkosa és a hivatásáról megfélemlített pap ellen pergőtűzet. A cikket mellékelten tisztelettel megküldöm.¹⁹

Az előzményekről ilyen rövid levél keretében nem írhatok. Ugyancsak a sorok komoly cáfolatával sem foglalkozhatom. Jelenleg tehát csak egész röviden annyit bátorokodok kijelenteni, hogy a cikk néhány szó kivételével szemenszedett valótlan és merő kitalálás.

¹⁶ ALFRED ROSENBERG: *Mythos des XX. Jahrhunderts*.

¹⁷ GyEL. PL. Egyházkormányzati Iratok. 535/1941. – Gépelt, kézzel aláírt, a levél alján „Vértestolnai Róm. Kath. Plébánia pecsétje” feliratú körpecsét.

¹⁸ [19]41. 3. 15. Exp. dátummal. Riegler levelét és Apor Vilmos válaszát közli SOÓS VIKTOR ATTILA: i. m. 196–197.

¹⁹ *Deutsche Zeitung* 2. évf. 129. sz. 1941. június 8. vasárnap. Címoldal. DR. GEORG GOLDSCHMIDT: *Offener Brief an dem Pfarrer von Vértestolna*.

Jól tudom, hogy a Volksbunddal, mint ilyennel jelenleg nem kezdek ki, mert hatalmas protektorokkal rendelkezik. De viszont szó nélkül sem hagyhatom ezt a rágalomhalmazt, amely egy hosszú, hátam mögött folyó suttogó propagandának akar a csattanója lenni. Dr. Goldschmidt dül-fül mérgében, hogy a szülőfaluját még mindig nem sikerült 100%-ban volksbundistává tenni, pedig az eszközöket és a pénzt ugyancsak nem kíméli, most tehát ilyen úton akar elhallgattatni, hogy mire két hét múlva Basch²⁰ ide jön látogatóba (így híresztelik) Győzelmesen mutathasson a megvert Auchdeutschek seregére. Ezt az örömet szeretném elrontani. S ha már ő ellene közvetlenül nem is tehetek sokat, szeretném kinyomoztatni és törvény elé állíttatni azt a bandát, amely ok nélkül áskálódik már mögöttem október óta, soha nem tett kijelentéseket és cselekedeteket imputál nekem, s állandóan rettegésben tartja azokat, akik a Volksbundnak be nem hódoltak, és a hazafias vallásos eszme mellett kitartanak.

Körülbelül úgy is ismerem mind, s halálosan meg vagyok győződve arról, hogy a fő besúgó egy Wegensommer nevű lecsúszott gazda, a volt kommunista direktórium elnöke, aki különben rendületlenül ott ül minden vasárnap a templomban a kórus alatt.

Kötelességemnek érzem tehát, hogy ne hagyjam következmények nélkül ezt a támadást, csak azt nem látom világosan, mi lenne a legcélravezetőbb forma. Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr tudta és irányítása nélkül nem kívánok lépéseket tenni, már csak azért sem, mert itt egyházi érdekről is van szó. A támadás ugyan nekem van szánva és a hozzá csatolt fenyegetés is, de úgy, hogy abból mindenki értsen és reszkessen minden „sötétben bujkáló ellenforradalmár”.

Mély tisztelettel kérném tehát Nagyméltóságod bölcs tanácsát és útbaigazítását. Bővebb részletekkel szívesen állok Kegyelmes uram rendelkezésére. A májusfadöntés hiteles történetét mellékelten csatolom.

Nagyméltóságú Megyéspüspök Úrtól szabadjon egész őszintén egy kegyet kérem, amit eddig még nem mertem kérni, mivel személyem ismeretlen Nagyméltóságod előtt: ha idővel mód és alkalom kínálkozik, kegyeskedjék a nyolc éves német számkivetésből kiemelni és valamelyik magyar helyre segíteni. Ugyanis se nyelvben, se érzésben nem tudok azzá lenni, aminek a hazai svábság a papját szeretné látni.

Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr iránt a legmélyebb tisztelettel Riegler Frigyes plebános.”²¹

A plébános levelében jelezte, hogy mellékeli a májusfadöntés történetét, ami szerencsére megmaradt gépelt iratcsomóban:

„A májusfadöntés története anno 1941.

A legények közösen szoktak évenként papnak, tanítónak, bírónak és két korcsmárosnak májusfát állítani. Az utóbbi években már nem állíttattam a házam elé, hanem azt mondtam a legényeknek, hogy az enyémet állítsák a falu bejáratánál lévő Szűz Mária

²⁰ Franz Anton Basch (1901–1946), a Volksbund vezére, Georg Goldschmidt a helyettese volt.

²¹ GyEL. PL. Egyházkormányzati Iratok 1298/1941. Gépelt, kézzel aláírt. Hátoldalán, a püspök válaszléssel fogalmazványa mellett az érkeztetés ideje: VI. 13.

kápolna elé. Az idei esztendőben, mint annyi minden, ez is megváltozott. A Volksbund-ifjúság, amely új évtől kezdve minden téren megkezdte az elkülönözést, itt is bevezette. Így történt, hogy a hazafias érzésű ifjúság a papnak, bírónak és egyik korcsmárosnak, a Volksbund ifjúság viszont Dr. Goldschmidt szülőháza elé, kántornak, Hangyának, egy nagygazdának és a német ház elé állított fát. A döntés pünkösdi vasárnapján szokott leginkább megtörténni. Az idén is így történt, bár a mieink, mint utólag értesültem, hétfőre akarták tenni. A döntés eddig mindig úgy történt, hogy a legények összekapaszkodva, nagy heje-hujával, zeneszó mellett vonultak egyik fától a másikhoz, s kiemelték a fákat a földből. Az idei esztendő azonban meglepetéssel szolgált. Vasárnap d[él]u.[tán] tartottam a szívgárdistákkal szép német műsorral az anyák napját. Persze ez ellen is ágáltak már előre, s mivel meg nem előzhettek, hát másnap tartottak a német ház udvarán kontra anyák napját. Mikor aztán hazamentem, úgy 4 óra felé látom ám, hogy zeneszóval, zárt sorokban, legtöbben német tábori sapkával a fejükön, német vezényszóra vonultak a v.[olksbund] ifjak a kántor háza elé, mögöttük pedig az utca teljes szélességében a férfiak, jobbra balra mosolyogva, mintha azt mondták volna: ide nézzetek, aztán pukkadjatok. Mivel a kihívás nyilvánvaló volt, bántott a dolog, s kimentem az utcára, hogy körülnézzek, hol vannak a mi legényeink, s érdeklődjek, hogy tulajdonképpen mi az ő programjuk. Akkor hajtott felém már az egyik gazdafű biciklin, jelentette, hogy a helybeli muzsikások megtagadták nekik a szolgálatot, de ők nem tűrik ezt a sértést és azért is két órán belül lesz májusfadöntés, még pedig külön zenekarral, s utána táncolni fognak a korcsmában [...] Én a zenét illetőleg jóváhagytam a tervüket, s magam is azon a nézetem voltam, ha már provokáltak, villámgyorsan és huszárosan visszavágunk. A mulatságot illetőleg azonban azt mondtam, hogy azt nem szabad a korcsmában tartani, mert az rendbontás és rossz példaadás törvénysértés lenne, hanem jöjjenek az én udvaromba és a mai napon én adom az áldomást. Ha a korcsmáros is meg akarja adni, gurítsa az én udvaromba. A legények betartották a szavukat. Villámgyorsan elvégezték az otthoni munkájukat, értesítették az összes ivásra illetékeseket, s közben megérkezett a motorizált tadosi rezesbanda is, ami nem kis meglepődést és dührohamot váltott ki az ellentáborból. 7 órára készenlétben állt a legénysereg. Nem 7, hanem 25 fő. Közülük csak 5 süvölvény, a többi 20 stramm nagy legény. Köztük egy volt huszár káplár, egy aktív katona, 4 reg-ruta, 3 iparos, 1 bányász, a többi gazdafű. Én erre azt mondtam: Ha ők tüntettek a németiségükkel és szervezettségükkel, mi sem vonulhatunk fel, mint egy részeg csűrhe, hanem fegyelmezetten és mutassuk meg a magyarságunkat. A plebánia alatt felállunk karélyban, elénekeljük a himnuszt, aztán fegyelmezetten, magyar zászló alatt vonuljunk fától fához. Így is történt. Hogy a fadöntésnél egyik ember; Klausz József-re célzott a cikk, szemenszedett hazugság, mert Klausz egy 5 főnyi győri turista társasággal a pincéjében iddógált és csak 9-kor jött haza. Hogy a fiúk a himnusz után a Sárga a csikó és egyéb nótákat énekelt[ek], szintén szemenszedett hazugság. Egy szót sem énekeltek, hanem a zene ütemeire vonultak fától fához. Mikor mindenhol végeztek, visszatértek az udvaromba, s felügyelet alatt megkezdődött a sörözés és a tánc. Tartott ½ 11-ig, (tolnaiak szerint ez ½ 10, ekkor fúj a bakter először). Közben énekeltek is magyarul, németül, de nem vezényszóra, hanem amint kedvük tartotta és eszükbe jutott. Én egyetlen egy nótát énekeltettem velük a győri vendégek tiszteletére, az is véletlenül

német katonanóta volt: *Ein strammes Landesschütz bataillon...* 1/2 11-kor rendben szétoszlottak. Így történt a botrányos májusfadöntés 1941-ben.”

Apor június 19-én kelt válaszlevelében két figyelemreméltó momentum is tetten érhető. Egyrészt – a levélben eredetileg is kiemelt szövegrész alapján – realpolitikai érzékenysége, másrészt a komáromi koronán elhangzottakra való utalás:

„T[isztelen]dő Riegler Frigyes plébános úrnak Vértestolna.

Folyó hó 9-én kelt jelentését teljes megértéssel olvastam. Érzem a lelkipásztori nehézségek súlyát és éppen azért értékelem is az ilyen munkát. Mindazonáltal az adott esetben sem mondhatok mást, mint amit a komáromi koronán mondtam. Az újságbeli közlemény úgy van megszerkesztve, hogy egy esetleges bírósági tárgyalás eredménye nem érne fel a bele vetett fáradtsággal. Azért legcélszerűbbnek tartom, ha T[isztelendőség]-ed nyugodtan megírja a lapnak, hogy a cikke mely állításai tévesek, de nem kér tőlük semmit, helyreigazítást sem. **Nehogy ezzel is felesleges, hosszas vitára adjon alkalmat.** Egyebekben pedig folytatja eddigi dicséretes, a lelkek üdvét munkáló ténykedését.

Alkalmas időben szívesen teljesítem előadott kérését.”²²

Az Apor által több helyen felemlített tavaszi papi gyűlések májusban voltak. A fennmaradt jegyzőkönyvekben ugyanakkor a napirendi pontok között sehol sem szerepelt a németiség, illetve a Volksbund kérdése, vagyis Apor kérése valóban szigorúan bizalmas volt. A komáromi korona jegyzőkönyve sajnos nem maradt ránk, vagy lap pang.

Nyilván az e koronákon elhangzottak alapján fogalmazta meg 1941. május 14-én Apor azt a szigorúan bizalmas körlevelet, amelyből összesen negyvenkét példány készült. Az egyházmegye nemzetiségi viszonyait előzetesen felmérve azonban csak 36 példányt küldtek ki; s a jelentések két kivétellel mindenhol be is érkeztek a megadott határidőre.²³,

T[isztelen]dő Plébániahivatalnak

42 pld.!! Szigorúan bizalmas!

Folyó hó 22-ig kérek bizalmas jelentést a következőkre nézve:

1. A plébánia (filia) összlakosságának kb. hány %-a németajkú?
2. Megalakult-e a plébánia területén a „Volksbund”?
3. Hány tagja van?
4. Ez a szám a. hány százaléka a németajkú híveknek,
b. ebből mennyi a katolikus, mennyi a másvallású?
5. Milyen hatása van a Volksbund működésének: a. lelkiekben
b. iskolában?”²⁴

²² GyEL. PL. Egyházkormányzati Iratok 1298/1941. A vértestolnai plébános levelének hátoldalára gépelt fogalmazvány. A fettel kiemelt rész utólag kézzel betoldva. Az alul lévő jelzés szerint: Exp. 41. 6. 19. A levelezéshez mellékletként elhelyezve a Deutsche Zeitung inkriminált oldala.

²³ A magyaróvári jelentést május 23-án, a mosonszentjánosit május 25-én keltezték.

²⁴ GyEL. PL. Egyházkormányzati iratok. 1074/1941.

Az alábbiakban a fenti körlevélre beérkezett – szigorúan bizalmas – jelentéseket közöljük, a korabeli egyházkerületi beosztásnak megfelelő sorrendben.²⁵ Az eredeti jelentések, illetve Apor Vilmos szigorúan bizalmas levele a *GyEL. PL. Egyházkormányzati iratsorozat 1941/927 gyűjtőszám* alatt található

1.

566/1941. sz.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr! Kegyes Atyánk!

1074/1941. sz. felhívására közlöm:

1. A plébánia összlakosságának kb. 28%-a németajkú.
2. A „Volksbund” a plébánia területén megalakult.
3. A csendőrségen 200 tag van nyilvántartva.
4. Ez a szám a németajkú hívek 35%-a, valamennyi katolikus.
5. A fiatalabb hangadók nem látogatják a templomot, csak nagy ünnepeken. Egymás köszöntésében a vallásos jelleget elhagyták és egymást „Heil” szóval köszöntik. Az iskolában erős germanizálás hívei.

Nagyméltóságod felszentelt kezeit csókolja engedelmes szolgája Ledniczky József plébános.

Alsógalla, 1941. május 17.

Gévelt tisztázat, „RÓM. KATH. EGYHÁZKÖZSÉG ALSÓGALLA” körpecsétjével.

2.

A DUNASZENTMIKLÓSI RÓM. KAT. PLÉBÁNIAHIVATALTÓL

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

F. hó 14.-én 1074/1941. szám alatt kelt szíves felhívására mély tisztelettel jelentem, hogy:

1. a dunaszentmiklósi plébánia összlakosságának 100%-a németajkú. (A 650 lakos közül alig két-három magyarajkú van)
2. A plébánia területén 10 nappal ezelőtt alakult meg a Volksbund.
3. A lakosság nagy része belépett tagnak. Pontos adatot a tagok számáról – tekintettel a dolog bizalmas voltát – nem tudtam beszerezni. Tudomásom szerint alig van 25-nél több, aki nem iratkozott be.
4. %-ban kifejezve a Volksbund tagjainak száma kb. 90%. Ezek mind katolikusok, miután a plébánián más vallású lakos nincsen.

²⁵ Az egyházmegye területén Sopron, Mosonmagyaróvár és Tata-Tatabánya környékén éltek legnagyobb számban németajkúak. Terjedelmi korlátok miatt itt csak a Komáromi Főesperesség területéről származó jelentéseket közöljük. A jelentéseken feltüntetett iktatószámok az egyes plébániák irattárának iktatószámai.

5. A Volksbund működésének ezideig még semminemű hatása nem észlelhető sem a lelkipásztorkodásban, sem az iskolában, miután csak legújabbán alakult meg.

Annyit megállapíthattam, hogy a jobb érzelműek eleinte tartózkodtak a mozgalomtól, azonban egyesek ijesztgetése és terrorja következtében mégis csak beléptek a szervezetbe.

Nagyméltóságodnak hódoló és tisztelő engedelmes híve Reiter Mihály plébános

Dunaszentmiklós, 1941. május 21.

Nyomatott fejléces papíron, „DUNASZENTMIKLÓSI PLÉBÁNIA PECSÉTJE 1927” lenyomatával.

3.

A felsőgallai rk. plébánia hivataltól.

221/1941. szám.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr!

A f. évi május hó 14-én 1074/1941 szám alatt kelt megkeresésre tisztelettel jelentem, hogy

1. A felsőgallai plébánia összlakossága circa 6000 lélek; ennek fele magyar, fele német nyelvű.
2. A „Volksbund” a plébánia területén megalakult.
3. Körülbelül 500-600 tagja van.
4. Ez a szám a. Körülbelül 20 %-a németajkú híveknek; b. valamennyi katolikus.
5. Eddig is saját nyelvükön elégíthették ki lelki igényeiket úgy a templomban, mint az iskolában. A „Volksbund” megalakulása óta még jobban ragaszkodnak nyelvükhöz, szokásaikhoz, s a tagok közül a szegényebbek erősen Németország felé gravitálnak abban a reményben, hogy ott jobb megélhetést találnak.

Felsőgalla, 1941. május 21-én

Németh Gyula főesperesh[elyettes]-plébános.

Kézzel írt, „A FELSŐGALLAI RÓM: KATH: PLÉBÁNIA PECSÉTJE”-vel.

4.

A kecskédi róm. kat. plébániahivataltól.

112/1941. szám.

Főtisztelendő Egyházmegyei hatóság!

Az 1074/1941. sz. a. kelt felszólítására tisztelettel a következőket jelentem:

1. Kecskéd község összlakossága 99 % német. Oroszlány és a puszták lakossága magyar.
2. Kecskéden a „Volksbund” megalakult.

3. A tagok pontos számát nem lehet megtudni, de tény, hogy a község 90%-a a „Volksbund” befolyása alatt van.
4. A tagok mind németek és katolikusok.
5. A lelkiekben a hatás még nem érezhető, az iskolában egyáltalában nem. Az istentiszteleten való részvételben és a szentségekhez való járulásban változás nincs. Kétségtelen azonban, hogy az egyházas érzés mélyítését célzó szentbeszédekben, bármennyire óvatos és tárgyilagos is iparkodok lenni, „politizálást” látnak.

Maradtam mély tisztelettel a Főtisztelendő Egyházmegyei Hatóság alázasos híve Lang József plebános.

Kecskéd, 1941. május 19-én

Gépelt tisztázat, „A KECSKÉDI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA HIVATAL” körpecsétjével.

5.

A környei római katolikus plébániahivaltaltól

195/1941. szám.

Nagyméltóságú és Főtisztelendő Megyéspüspök Úr!

Nagyméltóságodnak 1074/1941. számú bizalmas felhívására van szerencsém tisztelettel a következőket jelenteni:

1. Németajkúak csak Környén (a hozzátartozó filiában és pusztákon nincsenek) vannak, s itt az összlakosságnak kb. 90%-át képezik.
2. A „Volksbund” a plébánia területén már megalakult.
3. A „Volksbund” tagjainak száma a németajkú lakosságnak kb. 70%-a s ez mind katolikus.
4. A „Volksbund” működésének a hatása lelkiekben egyelőre még nem érezhető. Az iskolában a gyermekek bizalmatlanok lesznek, s ellenőrzik a tanerők szavait s viselkedését.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását Weisz József plébános.

Környe, 1941. évi május hó 19-én.

Gépelt tisztázat, „A KÖRNYEI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA [?]” ovális pecsétjével.

6.

Szomódi plébániahivataltól.

29/1941. sz.

Nagyméltóságú Püspök Úr!

Az 1074/1941 sz. bizalmas megkeresésre ezekben teszem meg tiszteletteljes jelentésemet:

1. Szomódi plébánián a 900 lelkes máter magyar, a 600 lelkes Agostyán filia németajkú. Tehát az összlakosság 40% német.
2. Agostyán filiában a tél folyamán megalakult a Volksbund, külön szervezettel a férfiak legények és leányok részére. A férfiak szervezete nem működik. A legények hetenként kétszer tartanak egy kibérelt helyiségben külön, és hetenként egyszer a leányokkal közös összejövetelt, melyen a Mein Kampf-ből olvasnak egy részletet, német dalokat énekelnek és játszanak. Tudtommal havi 20 fl. tagdíjat fizetnek.
3. A Volksbundba 90 család iratkozott be.
4. Ez a szám a filiabeli hívek 70%-a, mind katolikusok.
5. Agostyánban a Volksbund működése nem agresszív. A nép józan gondolkodású, szélsőségre nem kapható. A tekintélyesebb elemek távol tartják magukat tőle. Működése mégis káros, mert az agitátorok a túlzó fajelmélet terjesztésével kereszténytelen elveket hirdetnek. Azzal, hogy a mozgalom a papot tüntetőleg mellőzi, a népet elidegeníti papjától. A legények és leányok közös összejövetele erkölcsileg kifogásolandó. Ha konkrét eset fordul elő, megpróbállok föllépni ellene.

Legnagyobb tisztelettel Grábits Henrik esperes plébános

Szomód, 1941. máj. 19.

Kézrel írt, a plébánia elmosódott körpecsétjével.

7.

A TÓVÁROSI RÓM. KAT. LELKÉSZI HIVATALTÓL.

41/941.

F. hó 14.-én kelt 1074/1941. számú megkeresésre mély tisztelettel jelentem az alábbiakat:

1. A tóvárosi lelkészséghez tartozó baji filia lakosságának kb. 85%-a németajkú.
2. Bajon megalakult a „Volksbund”.
3. Az alakulóülésen 47-en iratkoztak be, de azóta is szaporodott a számuk. Mind katolikusok.
4. Vallási dolgaikat elvégzik.

Nagyméltóságú és Főtitisztelendő Püspök Úrnak engedelmes fia P. Hartványi János lelkész

Tóváros 941. V. 20.

Nyomatott fejléces papírra kézzel írt, „RÓM. KAT. LELKÉSZI HIVATAL TÓVÁROS 1932” körpecséttel.

8.

132/1941 sz.

Nagyméltóságú és Főtitisztelendő Püspök Úr!

1074/1941 sz. bizalmas leiratra tisztelettel jelentem, hogy:

1. a plébánia összlakosságának 94%-a németajkú.
2. A „Volksbund” még nem alakult meg hivatalosan, de a belépést jelentő aláírásokat már összegyűjtötték.
3. Eszerint 170 tagjuk van.
4. Ez a németajkú és teljes egészében katolikus híveknek kb. 49%-a.
5. Eddig a Volksbund működése lelkekben és iskolában még nem érezte káros hatását.
6. Legmélyebb tisztelettel Hamburger Antal plébános

Várgesztes 1941. május 19.

Kézzel írt, a plébánia elmosódott pecsétjével.

9.

128/1941.

Nagyméltóságú és Főtitisztelendő Püspök Úr!

Az 1074/1941. számú felhívására mély tisztelettel küldöm a bizalmas jelentést a következőkre:

1. A vértessomlói plébánia összlakossága 964 lélek a legújabb népszámlálás szerint és ennek 99%-a németajkú.

2. A plébánia területén egy fél éve, hogy megalakult a „Volksbund”.
3. Hány tagja van? Erre a kérdésre pontos feleletet nem adhatok, mert bennem a „Volksbund” legnagyobb ellenségét látják, s ezért velem nem tudatják, hogy [hány] tagja van a Bundnak. A népszámláláskor 51% vallotta magát német nemzetiségűnek, ezek mind biztosan tagjai a „Volksbundnak”. Azóta azonban már ismét sokan csatlakoztak a „Volksbundhoz”. Vasárnap volt ismét báljuk, s aszerint, amit láttam és hallottam 75% a lakosságnak már tagja a „Volksbundnak”.
4. Valamennyi katolikus.
5. Éretlen, oklevéllel még nem rendelkező tacsókók jönnek a községbe s engedély nélküli gyűléseken lázítanak pap, jegyző s tanítók ellen. Nyilas s kommunista ígérekkel bolondítják a szegény népet. Az ifjúságból néhányat már különféle tanfolyamokra vittek. A vallás ellenségeiként még nem mutatkoztak be, sőt ellenkezőleg amint értesültem, a különböző tagozatok vezetői még buzdítják őket pontos szentmisejárásra. A helyi „Volksbund” vezetői, akik más esztendőkből el szokták végezni húsvéti gyónásukat azonban az idén már nem jöttek el, ha csak máshol nem voltak, amit azonban nem tartok valószínűnek. Néhányan közülük csak prédikáció után jönnek be a templomba, amit azelőtt sohasem tettek.
A jóérzésű embereket erőszakkal, gúnnyal akarják kényszeríteni, hogy hozzájuk csatlakozzanak. Mocskosoknak, angol s zsidóbarátoknak csúfolják őket. Az iskolásgyermekeket cukorral csalogatják. Az iskolában, mint már néhány jóérzésű szülő gyermeke panaszkodott, a „Volksbund” szülők gyermekei, nem fogadják maguk közé. Azt mondják nekik, ha Hitler megnyeri a háborút, akkor őket szüleikkel együtt kiküldi Afrikába majmokat fogni. Ha valamelyik tanerő van köztük, akkor persze nem nyilatkoznak.

Szomorú s fájó szívvel látom, hogy ez a község, amelyik három évvel ezelőtt még nem akarta megszavazni a kisebbségi tanítási nyelvet, amelynek idei március 15-iki ünnepélyén senki sem hitte volna, hogy német községben van, ennyire süllyedt. Szinte nem lehet rá ismerni a népre. Gyűlölnék mindent, ami magyar. Hatni rájuk semmivel sem lehet. A legjobb mód a hallgatás. A magyar érzelműekre olyan kijelentéseket tesznek, hogy az ember keze önkéntelenül ökölbe szorul. Az ember pedig fájó szívvel nézi s várja, hogy meddig nézi s tűri a felsőbb hatóság még azt a hazaellenes s hazaáruló lázítást.

Szomorú s szégyenteljes jelentésemet fájdalommal s mély tisztelettel zárom s Nagyméltóságú és Főtisztelendő Püspök Úr felszentelt kezét csókolva vagyok mindig engedelmes papja Lamberger János plébános.

Vértessomló 1941. május 19.

Kézrel írt, „KOMÁROMMEGYEI (VÉRTES-SOMLÓ) PLÉBÁNIA PECSÉTTJE” körpecséttel

10.

A vértestolnai róm. kat. plébánia hivatalától.

52/1941. sz.

Nagyméltóságú Megyéspüspök Úr!

Hivatkozással 1074. sz. bizalmas felszólítására, legjobb tudásom szerint az alábbiakat közlöm:

1. Az összlakosságnak 98%-a németajkú.
2. A Volksbund, bár egyszer sikerült megalakulását megakadályozni, felsőbb nyomásra 1940 októberében megalakult.
3. Tagjainak jelenlegi száma, a Volksbund nyilvántartása szerint, jelenleg ismeretlen előttem. De ez nem is fontos, mert a tényleges helyzetről nem ad való képet. A megalakulás alkalmával jegyzékbe vett és a főbírói hivatalban benyújtott tagok névsora a kezembe került, s csodálkozva kellett látnom, hogy azon alig szerepelt 15 személy, holott százával vonultak fel jelvényesen az alakuló gyűlésre. Sőt mi több, még a tisztviselőnek választottak közül se szerepelt több a listán. Tehát nyilvánvaló a csalás. Mi családok szerint tartjuk őket számon. 140 családból csak 23 áll a mi oldalunkon, azaz magyar érzelmű. A többi mind, nyíltan, vagy titokban volksbundista. Természetesen nem csak a szülők, hanem az ő káros befolyásukra a gyermekek is. Számuk úgy 500-ra tehető.
4. %-ban 80%. Mind katolikus.
5. A Volksbund káros hatása minden vonalon jelentkezik, s így a lelkiekben is. A népesség és az egyház, a fajszeretet és az egyház szeretete között semmiféle összehasonlítást nem akarnak tűrni, s készek bármely csekélységért az istentiszteletet, nevezetesen a prédikációt otthagyni. Érvekre semmit se adnak, s csak egyoldalúlag, a hitleri propaganda szemszögéből néznek minden eseményt.
Az iskolakötelesek szemtelenek, s mint látszik, fel vannak bízgatva, hogy bennünket provokáljanak, indulatba hozzanak. A tanerők viselkedése különben kétes. Nem vallanak színt.

Nagyméltóságú megyéspüspök Úr iránt a legmélyebb tisztelettel Riegler Frigyes plébános.

Vértestolna, 1941. május 18.”

Gévelt tisztázata, „VÉRTESTOLNAI RÓM. KATH. PLÉBÁNIA PECSÉTJE”-vel.

1956 SOPRONI EMLÉKEI DOKUMENTUMOKBAN ÉS KÉPEKBEN

Az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója alkalmából egyedülálló dokumentum- és képgyűjtemény tekinthető meg a Nyugat-magyarországi Egyetem 1956-os emlékoldalán.

A gyűjtemény az egyetem levéltárában megtalálható dokumentumok, iratok, képek bemutatásával, személyes fotógyűjteményekkel, tablóképekkel, névsorokkal és kronológiákkal ad árnyaltabb képet az 1956-os forradalom és szabadságharc soproni eseményeiről, valamint a forradalom utáni életről.

A levéltár munkatársai beiratkozási évfolyamok szerint egybegyűjtötték az Erdőmérnöki Főiskola és a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem abban az időben még Sopronban működő műszaki karainak azon hallgatóit, akik 1956 őszén beiratkozott hallgatók voltak. Digitális formában megtekinthetők a Sopronban és Vancouverben végzett hallgatók tablóképei. A hallgatók névsorai és tablói mellett böngészhetők a korabeli oktatói névsorok, csoportképek és portrék is.

Kronológia ad áttekintést az 1956-os, soproni forradalmi eseményekről, valamint külön-külön olvasható a Kanadába, Svájcba, Németországba szakadt hallgatók sorsának időrendes vázlata, valamint a soproni Főiskola és a Műszaki Karok további sorsának rövid összefoglalója.

Szorosan a forradalmi eseményekhez kapcsolódnak a követelések és nyilatkozatok, itt olvasható többek között a híres „kék pontok”, azaz a hallgatók követelései. Tovább árnyalják a történeteket a levéltári dokumentumok, például a MEFESZ segélyszállítmányokkal kapcsolatos dokumentumai vagy a Főigazgatói Hivatal iktatott irataiból összeállított válogatás. A forradalmat átélt hallgatók, oktatók személyes dokumentumai még kézzelfoghatóbbá teszik az eseményeket. A kanadai emigrációhoz kapcsolódó értékes dokumentumokat tartalmaz a Roller Kálmán, volt főiskolai igazgató nevéhez fűződő gyűjtemény, melyben többek között eredeti hangfelvételek is meghallgathatók, és a „...mi is voltunk egyszer az Akadémián” – Soprontól Vancouverig könyv digitalizált változata is olvasható.

A Filmek gyűjtőoldalon keresztül az 1956-os soproni forradalmi eseményekkel kapcsolatos riportokhoz léphet tovább az érdeklődő.

A gyűjteményes emlékoldal tartalmát a Nyugat-magyarországi Egyetem Központi Levéltára állította össze és töltötte fel. A levéltári munkatársak külön köszönetet mondanak *Dr. Illyés Benjaminszéknek*, az ERTI nyug. tud. osztályvezetőjének fáradhatatlan munkájáért és *Roller Istvánnak* a Vancouverből küldött, digitalizált dokumentumokért.

A gyűjtemény megtekinthető itt:

<http://www.nyme.hu/index.php?id=28595&L=1&id=28595>

Szerző: kbatalka

SOMORJAI ÁDÁM OSB

MAGYAR VONATKOZÁSÚ KUTATÁSOK A VATIKÁNI ÁLLAMTITKÁRSÁG TÖRTÉNETI LEVÉLTÁRÁBAN

A Vatikáni Államtitkárság jelenlegi (1988 óta) második, az Államok közötti Kapcsolatok Szekciójának¹ történeti levéltára kevésbé ismeretes a kutatók előtt, bár ez, mint a Vatikán „külügyminisztériumi” levéltára, a világ összes országára, így Magyarországra, illetve a szomszédos országok magyarságára vonatkozóan is felbecsülhetetlen értékű forrásokat őriz. Előző írásunkban a következő szempontokat tárgyaltuk:

1. Hivaltörténeti áttekintés – Néhány tévhit a vatikáni levéltárakkal kapcsolatban – A vatikáni levéltárak zárolt mivoltának kérdése – A Vatikáni Államtitkárság Államok közti Kapcsolatok Szekciójának Történeti Levéltára.
2. A fontosabb magyar vonatkozású levéltári anyagok áttekintése: „Rapporti delle Sessioni”: Kongregációs döntések – „Stampe” (Nyomtatványok) (1814–1937) – Bilaterális kapcsolatok: Ausztria–Magyarország (1904–1939), Magyarország (1921–1938), Románia (1924–1940), Jugoszlávia (1921–1941).

Közlésünkben e levéltári kutatások alapján végzett fontosabb magyar vonatkozású forrásközlésekről adunk áttekintést, ilymódon megismerkedünk a levéltárban kutató szerzőkkel, azok jelzeteleési módjával. Ezzel a módszerrel egyfajta levéltártörténeti áttekintést is kapunk, kirajzolódik a kutatás jelenlegi állása.² Írásunk gyakorlati célokat szolgál annak érdekében, hogy felhívja a magyar kutatók figyelmét erre az idáig elhanyagolt levéltárra.

¹ Olasz nevén „Sacra Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari”, rövidítéséről: „AES”, „A.E.S.” vagy „AA.EE.SS”. A témával foglalkozott már korábbi közlésünk: ICKX, JOHAN: A Szentsek külgügyi történeti levéltára, különös tekintettel Magyarországra. *Levéltári Szemle* 65. évf. 2015. 2. sz. 5–25.; Lásd még UÓ: A Pápai Államtitkárság Második Szekciójának Történeti Levéltárában őrzött dokumentumok jelentősége a magyar egyháztörténetírás számára. *Magyarország és a Szentsek diplomáciai kapcsolatai, 1920–2015*. Szerk. FEJÉRDY ANDRÁS. Bp., 2015. 45–59.

² SOMORJAI ÁDÁM OSB: Kétszáz éves a Vatikáni Államtitkárság történeti – „külügyminisztériumi” – levéltára. Módszertani szempontok a magyar vonatkozású források kutatásához. A tanulmány a *Levéltári Közlemények* 2016. évi kötetében jelenik meg.

Fontosabb magyar vonatkozású forrásközlések jelzetelése

A kutatók idézési módja eltérő; ennek okát abban véljük megtalálni, hogy az egyes nyitásokat követően más-más levéltári számozási, jelzetelési rendszerrel találkoztak. Hasznos tehát, ha követjük az ő idézési módjukat, jelezve a problémákat, adalékként egy későbbi levéltártörténeti összefoglaláshoz.³

Kutatás külön engedéllyel: 1986 előtt

Az e periódusban általunk szemlézett kutatók – a kutatás időrendjében: *Adriányi Gábor* és *I. Dumitriu-Snagov*.

Az Ausztriával kötött konkordátumot vizsgálja doktori értekezésében Adriányi Gábor, aki a levéltárat így nevezi meg: Archivio Segreto della Segreteria di Stato I. Sezione. AA. EE. SS. Austria – Città del Vaticano,⁴ rövidítve pedig így: „Vatikan, SdiS. Austria 16. Tom I.,” majd megadja az esetleges iktatószámot és ha szükséges, a dokumentum dátumát. Ily módon a következő tételeket idézi: „Austria 16. Tom I.” – „Austria 17. Tom II.” – „Austria 18. Tom III.” – „Austria 19. Tom IV.”⁵

I. Dumitriu-Snagov az Apostoli Szentszék és Románia 1850–1866 közötti kapcsolattörténetének vizsgálata során – számos dokumentumot közölve a gyulafehérvári egyházmegyeről, Haynald Lajossal, továbbá a magyar nyelvű görögkatolikus szertartással kapcsolatban⁶ –, felhasználta (az „A S C AA EE SS” rövidítést alkalmazva) a „Carte d’Austria” köteteit: vol. I, II, III:

Sorozat	Vol.	Pos.	Fasc.
Carte d’Austria	Vol. I	n. a.	n. a.
Carte d’Austria	Vol. I	13	138
Carte d’Austria	Vol. II	4	111, 119, 128, 133a, 136, 137, 138
Carte d’Austria	Vol. II	5	137, 138, 142
Carte d’Austria	Vol. III	carte isolate	144

továbbá az „Austria” sorozat következő tételeit:

³ Tekintettel arra, hogy öröndetes módon egyre több publikáció veszi figyelembe levéltárunk anyagát, szükséges megjegyeznünk, hogy az anyaggyűjtést 2016 áprilisában zártuk le, s nem vehettük figyelembe az ezt követően várhatóan megjelenő irodalmi tételeket.

⁴ ADRIÁNYI, GÁBOR: *Die Stellung der ungarischen Kirche zum österreichischen Konkordat von 1855*. Róma, 1963. 141.

⁵ E jelzetek alapján arra gondolhatunk, hogy a „Carte d’Austria” nyolc kötetéből az első négyben kutatott. A „Carte d’Austria” kötetei, a Caprano-fondhoz hasonlóan, fehér bőrkötésű vastag fóliánsok. Tartalmi részletezésüket lásd *A Rendkívüli Egyházi Ügyek Szent Kongregációja Levéltárának (Vatikánváros) a magyarországi egyházakra vonatkozó forrásai 1803–1903*. Összeállította EÖRDÖGH ISTVÁN, Szeged, 1992. 59. skk.

⁶ DUMITRIU-SNAGOV, I: *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850–1866*. Róma, 1982. (Miscellanea Historiae Pontificiae, 48.)

Sorozat	Pos.	Fasc.
Austria	178	89
Austria	213	133
Austria	326	169
Austria	328	170, 171, 172

Ugyancsak Dumitriu-Snagov 1866–1914-ra⁷ a következő tételeket idézi:

Sorozat	Pos.	Fasc.
Austria (sic!)	420	207
Austria-Ungheria	n.a.	238
Austria-Ungheria	n.a.	252
Austria-Ungheria	558	252
Austria-Ungheria	611	275
Austria-Ungheria	n.a.	330
Ungheria (sic!)	n.a.	36 (sic!)
Ungheria (sic!)	n.a.	316
Ungheria (sic!)	n.a.	345
Ungheria (sic!)	n.a.	346
Ungheria (sic!)	n.a.	348
Ungheria (sic!)	n.a.	349
Ungheria (sic!)	n.a.	350
Ungheria (sic!)	n.a.	366

Továbbá a „Romania” sorozat számos faszikuluszát; ez az 1879. évvel kezdődik.

Az 1986–1988-os megnyitást követő periódus

A megnyitás meghirdetése 1985-ben, a kutatóterem megnyitása 1988-ban történt. A kutatóterem kezdettől fogva, némi szünettel, a Borgia-toronyban működik. 1988 és 2006 között a bejárata a Szixtuszi kápolna felőli oldalon, a Borgia-udvarban („cortile Borgia”) volt, a mai bejáratot az azzal ellentétes oldalon találhatjuk meg.

⁷ DUMITRIU-SNAGOV, I: *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1866–1914*. Róma, 1989. (Miscellanea Historiae Pontificiae, 57.)

Az e periódusban általunk szemlézett kutatók – a kutatás időrendjében: *Elisabeth Kovács, Eördögh István, Érszegi Márk Aurél* és *Reisner Ferenc*.

A nyolcvanas évek végén már kutatott a levéltárban Elisabeth Kovács, aki Károly királlyal foglalkozó tanulmányaiban az „AE” Austria 567, 624, 654, 668, 674, 696, 725, 751, 837 jelzetelést alkalmazza, egyben közli az iktatószámot és a dokumentum keltét.⁸ Másutt használt jelzete: „AE” Austria 527.⁹ Ismét másutt: „AE” Austria 837.¹⁰

Első közelítésben a következő eredményre jutottunk:

Kovács Elisabeth jelzetei az új rendezést követően

Pos.	Pos.	Fasc.	Év	Leírás
régi	új rend			
527	1118	473	1916	Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius kinevezése, instrukciója ¹¹
567, 710	1306	516	1918–1919	Ausztria ¹²
624	1211bis	496	1917	Lengyelország, Przemysl. A „Rudecensi” plébánia madonnájának megkoronázása
	1230bis	498	1918	A rozsnyói megyéspüspök körlevele
	1240	504	1918–1919	
654	1260	509	1918	Csehszlovákia
	1283	512	1918–1919	Az osztrák–magyar kormány tiltakozása az új csehszlovák állam ellen Csehszlovákia
	1288	512	1919	Csehszlovákia
	1320	519–	1918–	Csehszlovákia
	1351	522	1919	Csehszlovákia
		541–		

⁸ Ez a régi pozíciószám, faszcikulusz még nem volt. Lásd KOVÁCS, ELISABETH: Papst Benedikt XV. und die Restaurationsbemühungen des Kaisers und Königs Karl von Österreich. *Archivum Historiae Pontificiae* 27. 1989. 357–399.

⁹ KOVÁCS, ELISABETH: Österreich-Ungarn aus der Sicht des Vatikans. Die Instruktion für den Apostolischen Nuntius in Wien, Teodoro Valfré di Bonzo, vom Sommer 1916. *Archivum Historiae Pontificiae* 30. 1995. 275–298. (Lásd interneten is, a google-könyvek között.)

¹⁰ KOVÁCS, ELISABETH: Krönung und Dethronisation Karls IV., des letzten Königs von Ungarn, „*Servitium Pietatis*”, *Festschrift für Hans Hermann Groër zum 70. Geburtstag*. Szerk. ANNA CORETH, ILDEFONS FUX OSB, MARIA ROGGENDORF 1989. 402–431.

¹¹ Lásd ehhez SOMORJAI ÁDÁM – korábban említett – a *Levéltári Közlemények* 2016. évi kötetében megjelent tanulmányát, illetve az ott olvasható *Ausztria-Magyarország (1904–1939)* táblázatot. A Kovács Elisabeth jelzeteihez csatolt bővített tételeket onnan emeltük át.

¹² Ennek és a többi itt nem részletezett leírásnak a részleteit lásd az egyes inventárium kötetekben.

	1357 1360 1448	542 545 546 581– 586	1919– 1920 1920 1919– 1920 1918– 1921	Csehszlovákia A szepesi egyházmegye káptalani helynökének beszámoló Csehszlovákia Jugoszlávia
668	1336	529	1918– 1920	A bécsi nuncius a politikai helyzetről Károly királynak a magyar királyi címről való lemondását követően. Az új osztrák–magyar állam elismerése
674	1408	561– 566	1918– 1921	Tirol
696	1328	525	1918– 1919	Ausztria: politikai-vallási helyzet. Soproni apostoli delegátus
725	1312	517	1919	A bécsi nuncius jelentései a Habsburg-ház magyarországi ingatlanainak elkobzásáról
751bis	1394	554	1919– 1921	Csehszlovákia
751	1441	579– 580	1920– 1921	A Habsburg-ház lemond egyházi beneficiumainak kegyúri jogáról. A szentszéki magyar követség levele, a magyar külügy- miniszter levele. Osztrák konkordátum és magyar királyi főkegyúri jog, 1243. sz. szesszió
837	1483	609– 611	1921– 1922	Károly király magyarországi trónralépési kísérletei

Azt láthatjuk, hogy a régi rendezésben egyes tételek nagyon felduzzadhattak, ezeket utólag faszcikuluszokba sorolták. Ugyanekkor történhetett, hogy az új sorozatoknál a nemzetállami kritériumokat alkalmazták. Az új rendezés pozíciószámai innen érthetők. Más szavakkal, az 1986-os megnyitás azt jelentette, hogy elő kellett készíteni a levéltári anyagot a kutatók számára, és gyakorlati megoldást kellett találni a módozatot illetően. Dumitriu-Snagov, Adriányi Gábor, Kovács Elisabeth és sokan mások, az első kutatók, még látták a régi jelzeteket, azok alapján idéztek. Menet közben készült el az inventáriumok új sorozata az új rendezéssel.

Ugyancsak az „AE Austria” jelzetet használja Reisner Ferenc IV. Károllyal foglalkozó doktori értekezésében. Az általa idézett tétel számok: Austria 670 és 837,¹³ szintén iktatószámmal és a dokumentum keltével idéz.¹⁴

Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvételére, a pápai nunciatura újralakulására, a Tanácsköztársaságra, továbbá általában az 1918–1920 közötti periódusra az AA.EE.SS. Austria-Ungheria Pos. 711. Fasc. 512,¹⁵ továbbá a Pos. 697. Fasc. 532, 533, 534 faszcikuluszokat¹⁶ vette figyelembe Eördögh István¹⁷ és Érszegi Márk Aurél.¹⁸

A 2006-os nyitást követő periódus

E periódusban megszűnik az önálló kutatóterem, egyfajta racionalizálás keretében az anyagot a Titkos Levéltár közeli kutatótermében lehetett kikérni. Az általunk szemlélzett kutatók: *Adriányi Gábor*, *Emília Hrabovec*, *Mara Disseña* és *Csiký Balázs*.

Adriányi Gábor a magyar katolikus autonómiával foglalkozó művében a következő jelzetekre utal:¹⁹ „AES”:

Sorozat	Pos. ²⁰	Fasc.	Év
Austria-Ungheria	612	278	1891–1892
Austria-Ungheria	632	286	1893
Austria-Ungheria	652	289	1893
Austria-Ungheria	720	316	1895–1896
Austria-Ungheria	772–773	332	1897
Austria-Ungheria	775	333	1897
Austria-Ungheria	781	343	1897–1898

¹³ Új rendezés: Pos. 1331, Fasc. 526, illetve Pos. 1483, Fasc. 609–611.

¹⁴ REISNER FERENC: Csernoch János hercegprímás és a katolikus egyház szerepe IV. Károly monarchia-megmentési kísérleteiben Bp., 1991. 120. skk., 139. (*Studia Theologica Budapestinensia* 4.)

¹⁵ Új rendezés: Pos. 1287. Fasc. 512.

¹⁶ Új rendezés: Pos. 1340. Fasc. 532, 533, 534

¹⁷ EÖRDÖGH ISTVÁN: A Magyarország elleni 1919-es intervenció mint a bolsevizmus következménye (vatikáni források alapján). *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum* 6. évf. 1994. 1–2. sz. 127–132; Uő: A pápai nunciatura újralakulása Magyarországon 1920-ban. (Ismeretlen római dokumentumok alapján). *Történelmi Szemle* 39. évf. 1997. 1. sz. 99–110.

¹⁸ ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: *Il ristabilimento delle relazioni diplomatiche tra la Santa Sede e l'Ungheria 1918–1920*. Disszertáció (kézirat), Trieste, 1998.; ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: Károlyi Mihály és a Szentszék. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok–Regnum* 11. évf. 1999. 3–4. sz. 171–181.

¹⁹ ADRIÁNYI GÁBOR: Documenta Vaticana historiam autonomiae catholicae in Hungaria illustrantia, Vatikáni okmányok a magyar katolikus autonómiáról 1891–1920, Bp., 2011. 24–27. (*Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae XVIII.*) Az egyes források szövegét lásd i. m. 51–481.

²⁰ Új rendezés.

Austria-Ungheria	808	365	1898–1899
Austria-Ungheria	830	368	1898–1900
Austria-Ungheria	830–834	369	1898–1900
Austria-Ungheria	830–834	369	1898–1900
Austria-Ungheria	893	399	1902
Austria-Ungheria	894	400	1902
Austria-Ungheria	1013	435	1907–1908
Austria-Ungheria	1029–1030	440	1896–1911
Austria-Ungheria	1030–1035	441	1911–1913
Austria-Ungheria	1231–1237	499	1917–1918
Austria-Ungheria	1237	500	1917–1918
Austria-Ungheria	1237	501	1917–1918
Austria-Ungheria	1237–1238	502	1917–1918
Austria-Ungheria	1339–1340	531	1918–1920
Austria-Ungheria	1340	532	1918–1920
Austria-Ungheria	1340	533	1918–1920
Austria-Ungheria	1340	534	1918–1920
Austria-Ungheria	1399	558	1919–1920

(Cseh)szlovákia és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvételét, valamint a Szlovákiára vonatkozó fontosabb egyháztörténeti kérdéseket elemzi *Emília Hrabovec*, a Pozsonyi Egyetem professzora, a Pápai Egyháztörténeti Bizottság tagja.²¹ Általa használt faszcikuluszok:²² S.RR.SS., AA.EE.SS., Rapporti delle Sessioni:

²¹ HRABOVEC, EMÍLIA: *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov* [Szlovákia és az Apostoli Szentszék 1918–1927 a vatikáni források tükrében]. Bratislava, 2012. 557 p.) – Lásd ismertetésünket: SOMORJAI ÁDÁM: Vatikáni források a szlovák államiség kezdeteire. 1918–1927. A szlovák–magyar közös egyháztörténelem egyoldalú szemlélete igényes tudományos publikációkban? *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 24. évf. 2012. 3–4. sz. 167–181. Itt megadjuk a Hrabovec által idézett jelzeteket. – Hrabovec más publikációiban is rendre használja levéltárunk dokumentumait. Így pl. 2010-ben megjelent tanulmányában, amely címadása szerint Magyarországgal is foglalkozik. Ebben még „AES” rövidítést használ, az „Austria-Ungheria” pozíciókat „Austria”-ként, egy esetben „Ungheria”-ként jegyzi, s használja az „Ungheria, P.O.” pozíciókat is (Pos. 21 P.O. Fasc. 27; Pos. 29 P.O. Fasc. 30, 31; Pos. 40 P.O. Fasc. 38, 39; Pos. 44 P.O. Fasc. 42; Pos. 66 P.O. Fasc. 52, 53; Pos. 70 P.O. Fasc. 53; Pos. 79 P.O. Fasc. 58). Lásd UÓ: Pio XI e le conseguenze pastorali dei trattati di pace nell’Europa centro-orientale: il caso della Cecoclovacchia e dell’Ungheria. *La sollecitudine ecclesiale di Pio XI*. I. m. 363–395.

²² Az egyes tételek részletezését lásd SOMORJAI ÁDÁM: Vatikáni források, i. m. 173–181.

Év	N.	Stampa
1919	1227	1065
1919	1231	1071
1921	1244	1086
1922	1249	1091

S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria-Ungheria (1919–1920):

Pos.	Fasc.
1275	511
1320	519
1320	520 ²³
1332	527
1405	559
1430	576
1456	588
1463	590
1476	600
1476	601
1477	602

S.RR.SS., AA.EE.SS., Cecoslovacchia (1919–1926):

Pos.	P.O.	Fasc.
1	P.O.	1
4	P.O.	3, 5
8	P.O.	9
13	P.O.	17
16	P.O.	24
32	P.O.	44
34	P.O.	49
46	P.O.	52
51	P.O.	53
55	P.O.	54

²³ Itt korábbi kutatásainak egyik eredményét a régi jelzettel is megadja: S.RR.SS., AA.EE.SS., Austria, 654.

56	P.O.	54, 55
62	P.O.	63
70	P.O.	70, 72
75	P.O.	75
82	P.O.	83

Mara Dissegna dél-tiroli kutató a magyarországi és a romániai antiszemitizmus kérdés-körében végzett kutatást a levéltárban.²⁴ Táblázatos kimutatásban részletezi a magyar vonatkozásban tanulmányozott AA.EE.SS. levéltári dokumentumok jelzeteit. Tévesen „Austria” sorozatot tételez fel 1916–1922 között. Ebben az időszakban a levéltár „Austria-Ungheria” sorozatot tart számon. Az általa vizsgált pozíciók: Austria–Ungheria 1074, 1080, 1112, 1198, 1287, 1312, 1321, 1340, 1374, 1398, 1466, 1467, 1483.²⁵

Kéziratos, 2010-ben megvédett doktori értekezésében Csíky Balázs a következő faszcikulusokat használta fel:²⁶ [A.E.S.] Ungheria

Pos.	P.O.	Fasc.
27	P.O.	30
40	P.O.	38
64	P.O.	52
77	P.O.	57
80	P.O.	59

Exkurzus: a washingtoni Holocaust Museum gyűjteménye

A washingtoni Holocaust Museum levéltára számos nemzeti levéltárból őriz válogatott anyagot a vészkorszakra, így a „Records Group 76”, azaz a „Selected Records from the Vatican Archives” alatt XI. Piusz és XII. Piusz pápasága idejéből.²⁷ Tekintettel arra, hogy 1930-tól Eugenio Pacelli volt a bíboros államtitkár, aki 1939-től XII. Piusz

²⁴ Más kérdés, hogy a vonatkozó magyarországi kutatásokat és irodalmat nem idézi, csak néhány nem magyar nyelvű publikációt. DISSEGNA, MARA: *Gli ebrei in Romania e Ungheria dal punto di vista dell'American Jewish Yearbook e della diplomazia vaticana (1920–1938)*. Doktori értekezés, Trentói Tudományegyetem, 2010–2011. Interneten: <http://eprints-phd.biblio.unitn.it/576/> (Letöltés: 2016. április 21.)

²⁵ DISSEGNA, MARA: i. m. 220–230. Lásd még Uő: *Anti-Semitism in Universities and Schools in Romania and Hungary (1920–1938)*. *Pius XI and America. Proceedings of the Brown University Conference* (Providence, October 2010). Szerk. GALLAGHER, CHARLES R.–KERTZER, DAVID I.–MELLONI ALBERTO. (*Christianity and History. Series of the John XXIII Foundation for Religious Studies in Bologna*). Szerk. ALBERIGO, GIUSEPPE–MELLONI, ALBERTO, 11), Berlin–Münster–Wien–Zürich–London, 2012. 397–428. Az itt idézett fontosabb magyar vonatkozású levéltári jelzetek: [ASV AES] Ungheria, Pos. 29, P. O. Fasc. 30, 31; Pos. 77. P. O. Fasc. 57. – Lásd még DISSEGNA, MARA: *L'apertura delle nunziature in Ungheria e Romania. Diplomazia senza eserciti. Le relazioni internazionali della chiesa di Pio XI*. Szerk. FATTORINI, EMMA, Róma 2013. 155–177.

²⁶ CSÍKY BALÁZS: *Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége*, Phd disszertáció, ELTE, Bp., 2010. Kézirat.

²⁷ Interneten: <https://www.ushmm.org/online/archival-guide/list-of-record-groups.php>

pápa néven uralkodott, mindkét pápaság közvetve vagy közvetlenül Pacelli személyére is utal. A „Records Group 76” idézési módja nem egységes. Van olyan kutató, aki első helyen az AES-t tünteti fel, utána a *Holocaust Museumot*,²⁸ van olyan kutató, aki az AES-en egy olasz levéltárat ért,²⁹ s vannak kutatók, akik az eredeti, a Vatikánban őrzött anyagot idézik helyesen, mert bizonyára ott kutattak.³⁰ Újabban pedig már előfordul, hogy első helyre kerül a Holocaust Múzeum levéltárának jelzete, utána pedig a vatikáni jelzetek.³¹ Felvetésünkön azonban messze túlvezetne annak vizsgálata, milyen komplikációkat okozhat egyes levéltári fondok más levéltárban, másolatban való elhelyezése. Itt csak a jelenség említésére szorítkozunk.

2011. januártól – a kutatótermi áthelyezést követő periódus

A kutatóterem 2011 és 2013 között ideiglenes elhelyezést kapott, 2013-tól található a jelenlegi, digitális olvasókkal rendelkező helyen.

Itt szemlézett kutatók:

Csíky Balázs, Érszegi Márk Aurél, Fejérdy András, Molnár Antal, Somorjai Ádám, Tóth Krisztina és Tóth Tamás.

A Csíky Balázs 2012-ben közzétett írásaiban felhasznált faszcikuluszok: S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 40. P. O. Fasc. 38, 39;³² Ungheria Pos. 77 P.O. Fasc. 57;³³

²⁸ Példa: AES Bavaria, 1933–1936, Pos. 198, Fasc. 40. Reports of the Nunciature: Position Created with Documents from the White Files Sent to the Archive by Pope Pius XII. RG 76.001M: Selected Records from the Vatican Archives, 1865–1939, United States Holocaust Memorial Museum (USHMM), Washington, DC. Lásd: BROWN-FLEMING, SUZANNE: Pope Pius XI, Eugenio Pacelli and the German Catholic Hierarchy (1933–1938). *Pius XI and America. Proceedings of the Brown University Conference*. I. m. 259–277. – Itt áruklódó az AES jelzet, ami arra utal, hogy az anyag 2006–2010 között került a Holocaust Museum birtokába, továbbá következtelen az angol nyelvű „Bavaria” jelzelmegjelölés, mert helyesen olaszul „Baviera” van a faszcikuluszon.

²⁹ Feloldását így adja meg: „AESI – Affari Ecclesiastici Straordinari, Italia”, lásd: KERTZER, DAVID I.–VISANI, ALESSANDRO: The United States, the Holy See and Italy's Racial Laws. *Pius XI and America. Proceedings of the Brown University Conference*. I. m. 329–343.

³⁰ TRISCO, ROBERT: *The Holy See and Cardinal Mundelein's Insult of Hitler (1937)*. I. m. 155–191; POLLARD, JOHN F.: American Catholics and the Financing of the Vatican in the Great Depression: Peter's Pence Payments (1935–1938), i. m. 195–208; LAITINEN, AAPPO: Early Signs of Discord: The Holy See, Britain, and the Question of Malta, i. m. 232–258; VENTRESCA, ROBERT A.: Irreconcilable Differences? Pius XI, Eugenio Pacelli, and Italian Fascism from the Ethiopian Crisis to the Racial Laws, i. m. 285–302; COPPA, FRANK J.: The „Crusade” of Pius XI against Anti-Semitism and the „Silence” of Pius XII, i. m. 345–357; FATTORINI, EMMA: The Repudiation of Totalitarianism by the Late Pius XI, i. m. 379–396; továbbá a fentebb említett Mara Dissegna.

³¹ Példa: „USHMM, RG-76.001 M, Selected Record from the Vatican Archives, 1865–1939. Fasc. 235–239, 1934–42.” Lásd CUCCHIARA, MARTINA: The Bonds That Shame: Reconsidering the Foreign Exchange Trials of 1935–36 Against the Catholic Church in Nazi Germany. *European History Quarterly*. 45. 2015. N. 4. 689–712.

³² CSÍKY BALÁZS: Az esztergomi érseki szék betöltése 1927-ben. Vatikáni források fényében. *Magyarország és a római Szentszékek (Források és távlatok). Tanulmányok Erdő bíboros tiszteletére*. Szerk. TUSOR PÉTER (Collectanea Vaticana Hungariae Classis I, Vol. 8). Bp.,–Róma 2012. 253–279.

Ungheria Pos. 40 P.O. Fasc. 38; Pos. 27 P.O. Fasc. 30;³⁴ Ungheria Pos. 80 P.O. Fasc. 59.³⁵ – 2013-ban megjelent dolgozatában felhasznált faszcikulusok: AA.EE.SS. Ungheria Pos. 50 P.O. Fasc. 53; Pos. 71 P.O. Fasc. 48; Pos. 77 P.O. Fasc. 57.³⁶ – 2015-ben megjelent dolgozatában az AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 25. Fasc. 28. Év: 1924–1942 faszcikuluszt használja, ezenkívül még a következőket is: AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 70. Fasc. 53. Év: 1936–1938; Pos. 72. Fasc. 54. Év: 1937; Pos. 74. Fasc. 55. Év: 1937–1948. Továbbá a Szesszió ülések 1379. sz. jelentését, az 1274. sz. nyomtatványt.³⁷

Az 1918–1920 közötti periódushoz használták az AA.EE.SS. Austria-Ungheria Pos. 1336 Fasc. 529. Év: 1918–1920, továbbá az 1340 Fasc. 532, 533, 534. Év: 1918–1920 faszcikuluszokat a következő szerzők: Érszegi Márk Aurél³⁸ és Tóth Tamás.³⁹

Fejérdy András az 1822. évi magyar nemzeti zsinatról írt tanulmányában felhasználta az AA.EE.SS. Austria, Pos. 40. Fasc. 9. (Év: 1822) (Pietro Caprano szakvéleménye) és a Pos. 47, Fasc. 14–16. (Év: 1822) faszcikuluszokat,⁴⁰ a püspöki hűségeskü új szövegét elemző tanulmányában pedig az AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 25. Fasc. 28. Év: 1924–1942 faszcikuluszt.⁴¹

³³ CSÍKY BALÁZS: Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. *A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből.* Szerk. BÁNKUTI GÁBOR–VARGA SZABOLCS–VÉRTESI LÁZÁR (Seria historiae dioecesis Quinqueecclesiensis 8.; PHF 12.), Pécs, 2012. 135–157.

³⁴ CSÍKY BALÁZS: Vaszary Kolos és Serédi Jusztinián bencés hercegprímások: eltérések és párhuzamok. *Örökség és küldetés. Bencések Magyarországon.* Szerk. ILLÉS PÁL ATTILA–JUHÁSZ-LACZIK ALBIN. Bp., 2012. 479–552.

³⁵ CSÍKY BALÁZS: Az első bécsi döntés hatása az Esztergomi Főegyházmegyére, 1938–1945. *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, 24. évf. 2012. 3–4. sz. 79–107.

³⁶ CSÍKY BALÁZS: A magyarországi szélsőjobboldal és a katolikus egyház az 1930-as években. *Közép-Európai Közlemények*, 6. évf. 2013. 4. sz. 79–89.

³⁷ CSÍKY BALÁZS: Serédi Jusztinián javaslata a magyar püspökök jelölésének új eljárására 1937-ben. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* I. m. 127–145.

³⁸ ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatfelvétele 1920-ban. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* I. m. 75–83.; ÉRSZEGI MÁRK AURÉL: Magyarország helyzete 1918 őszén a pápai nuncius szerint. *Episcopus, Archiepiscopus Benedictinus, Historicus Ecclesiae. Tanulmányok Várszegi Asztrik 70. születésnapjára.* Szerk. SOMORJAI ÁDÁM OSB és ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2016. 353–371.

³⁹ TÓTH TAMÁS: A Tanácsköztársaság a Szentszék szemével (1918–1920). *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára.* Szerk. KLESTENITZ TIBOR–ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2015. 201–213. TÓTH TAMÁS: A Szentszék és az I. világháborút követő politikai változások Magyarországon. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* I. m. 61–74.

⁴⁰ FEJÉRDY ANDRÁS: Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat és az apostoli szentszék. *Katolikus zsinatok és nagygyűlések Magyarországon a 16–20. században.* Szerk. BALOGH MARGIT–VARGA SZABOLCS–VÉRTESI LÁZÁR. Pécs–Bp., 2014. (Seria Historiae Dioecesis Quinqueecclesiensis 10.; PHF 17.) 219–235. Interneten: <http://real.mtak.hu/19193/>; FEJÉRDY ANDRÁS: Róma és Bécs között. Rudnay Sándor esztergomi érsek stratégiája az 1822. évi magyar nemzeti zsinat sikere érdekében. *Történelmi Szemle*, 56. 2014. 3. sz. 511–521. Interneten: <http://real.mtak.hu/19191/>

⁴¹ FEJÉRDY ANDRÁS: A Szentszék és a püspöki hűségeskü új szövegének megállapítása 1924-ben. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolatai 1920–2015.* I. m. 107–126. Interneten:

Tóth Krisztina levéltárunkból a következő tételeket használta fel: Cesare Orsenigo nuncius és a Magyar Katolikus Püspökkari Konferencia kapcsolatának vizsgálatához S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 1, Fasc. 2. Év: 1924; Pos. 2, Fasc. 3. Év: 1922; Pos. 7, Fasc. 5. Év: 1922; Pos. 9, Fasc. 16. Évek: 1922–1926; Pos. 21, Fasc. 27. Év: 1924; Pos. 27, Fasc. 29. Év: 1925; Pos. 33, Fasc. 35. Év: 1926; végezetül: Rapporti delle Sessioni, N. 1287. Év: 1925.⁴² A káptalanok 1936-os értekezletével foglalkozó közlésében: az AA.EE.SS. Romania Pos. 82 P.O. Fasc. 74; továbbá az AA.EE.SS. Ungheria Pos. 17. P. O. Fasc. 26 tételeket.⁴³ Az 1938. évi eucharisztikus kongresszus egy szempontjának vizsgálatához figyelembe vette a következő tételeket: AA.EE.SS. Ungheria Pos. 73. P. O. Fasc. 54; Romania Post. 82, Fasc. 74; Pos. 89. Fasc. 105; ⁴⁴ Lorenzo Schioppa első nuncius követutasítását vizsgálva az AA.EE.SS. Austria–Ungheria, Pos. 1466, Fasc. 594. Év: 1920–1921 faszcikulusz figyelembevételével dolgozott.⁴⁵ A doktori értekezésében felhasznált vonatkozó tételek: S.RR.SS. AA.EE.SS. Austria–Ungheria, Pos. 1441, Fasc. 579; AA.EE.SS. Austria,⁴⁶ Pos. 752, Fasc. 3; AA.EE.SS. Jugoslabia, Pos. 29, Fasc. 27; AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 25, Fasc. 28; Pos. 45, Fasc. 42; Pos. 61, Fasc. 51; Pos. 66, Fasc. 52; Pos. 74, Fasc. 55; S.RR.SS. Rapporti delle Sessioni, 1921, n. 1243; 1937, n. 1379.⁴⁷ Kézírtas angol nyelvű tanulmányában a trnavai apostoli kormányzói hivatal kialakulását vizsgálva a következő forrásokat használja levéltárunkból: Austria–Ungheria Pos. 1452–1455, Fasc. 587. Év: 1920–1921; Cecoslovacchia, Pos. 3–4, Fasc. 3; Pos. 4–5, Fasc. 4; S.RR.SS. Rapp. Sess., 1922, n. 1249, stampa 1091.⁴⁸

Használ egy-egy Ausztria–Magyarország és Magyarország faszcikuluszt a szerzetesrendek apostoli vizitációjának vizsgálatakor e sorok szerzője: AA.EE.SS. Austria–

www.academia.edu/19667584/

⁴² TÓTH KRISZTINA: Modernkori katolicizmus vs. neobarokk államegyház: Mi vezetett Cesare Orsenigo nuncius felszólalásához egy magyar püspökkari konferencián? *Litterarum radices amarae, fructus dulces sunt. Tanulmányok Adriányi Gábor 80. születésnapjára*. I. m. 243–255.

⁴³ TÓTH KRISZTINA: A káptalanok 1936-os értekezletének tanulságai. *Egyháztörténeti Szemle*, 15. évf. 2014. 3. sz. 71–96. Interneten: <http://www.uni-miskolc.hu/~egyhtort/cikkek/tothkrisztina-kaptalan.pdf>

⁴⁴ TÓTH KRISZTINA: Akik nem voltak ott az 1938-as eucharisztikus világkongresszuson. A román görög katolikus püspökök távolmaradása. *Lymbus. Magyarágtudományi Forrásközlemények*. 2014. 309–318. Interneten: http://epa.oszk.hu/01500/01500/00010/pdf/EPA01500_lymbus_2012-2013_309-318.pdf

⁴⁵ TÓTH KRISZTINA: Lorenzo Schioppa nuncius követutasítása. *Magyarország és a Szentszékek diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. I. m. 85–105.

⁴⁶ Helyesen: Austria–Ungheria. Lásd i. m. 28., 283.

⁴⁷ TÓTH KRISZTINA: *A szombathelyi egyházmegye története Grósz József egyházkormányzása idején (1936–1944)*. (Bibliotheca Historiae Ecclesiasticae Universitatis Catholicae de Petro Pázmány Nuncupatae, Series II vol. 2), Bp., 2015. Interneten: http://institutumfraknoi.hu/szombathelyi_egyhazmegye_tortenete_grosz_jozsef_egyhazkormanyzasa_idejen_1936_1944

⁴⁸ TÓTH KRISZTINA: The formation of the apostolic administration of Trnava from the prospective of János Csernoch in the light of Vatican documents, kézirat, a 2012. május 10-én Trnaván (Nagyszombatban) tartott „90 years of Trnava's archdiocese” konferencián elhangzott előadás szövege.

Ungheria, Pos 1410, Fasc. 567, ill. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 48, Fasc. 45. Év 1929.⁴⁹ – Kelemen Krizosztomra vonatkozóan hivatkozás történt az AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 48. P. O. Fasc. 45-re és a Pos. 58. P. O. Fasc. 51-re.⁵⁰ – A (cseh)szlovákiai bencés birtokok összefüggésében a következő faszcikuluszokat dolgozta fel: S.RR.SS. Rapp. Sess. 1919, N. 1227, stampa 1065; N. 1231, stampa 1071; 1921: N. 1244, stampa 1086 és N. 1249, stampa 1091. Továbbá: Cecoslovacchia, Pos. 97, P. O. Fascc. 116 és 129; Pos. 133, P. O. Fascc. 162 és 163; Pos. 134, P. O. Fasc. 171; Pos. 143, P. O. Fasc. 179, Pos. 148.⁵¹

Magyar vonatkozást talált még Molnár Antal az AA.EE.SS. Turchia, Pos. 91–92, Fasc. 91. sz. alatt.⁵²

Összegzés

Összeállításunk töredékes, viszont már a magyar vonatkozásokkal foglalkozó kutatók jelzeteinek elemzése során is kirajzolódnak a levéltár történetének egyes korszakai, amelyek eligazító erejük lehetnek a jövőben, egyben előmunkálatok a levéltár történetéhez. Ugyanakkor elmondható, hogy a történészek végzik munkájukat, bár bőven maradt még feladat, amely, meglehet, tudományos projektekre vár, hiszen meghaladja néhány kutató szűkös anyagi és erőforrásait.

⁴⁹ SOMORJAI ÁDÁM OSB: Cesare Orsenigo és Angelo Rotta nunciusok szerepe a magyarországi szerzetesrendek apostoli vizitációjában, 1927–1953. *Magyarország és a Szentsek diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. I. m. 211–226.

⁵⁰ SOMORJAI ÁDÁM OSB: Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát emigrációs évei (1947–1950). Különös tekintettel a Magyar Bencés Kongregáció jogfejlődésére (*Pannonhalmi apátok és főapátok 1.*) Bp., 2014. 21–22., 24.

⁵¹ SOMORJAI ÁDÁM OSB: A bencés birtokok nemzetközi jogi helyzete a Dunától északra fekvő területeken, 1919–1939. *Episcopus, Archiabbas Benedictinus, Historicus Ecclesiae*. I m. 109–123. A Pos. 148-hoz nincs rendelve faszcikulusz, ugyanis 1939 után megszűnik ez a kategória, mert a levéltári dokumentumokat digitálisan lehet majd tanulmányozni.

⁵² MOLNÁR ANTAL: A Szentsek, a magyar jezsuiták és egy törökországi tudományos intézet alapításának terve (1930–1934). *Magyarország és a Szentsek diplomáciai kapcsolatai 1920–2015*. I. m. 173–209.

KILÁTÓ

KÖCZE LÁSZLÓ

GAZDASÁGI LEVÉLTÁRAK NYUGAT-EURÓPÁBAN

Az alábbi írás azt a célt tűzte ki maga elé, hogy a nyugat-európai országok intézményrendszerének vizsgálatával megpróbálja bemutatni azokat a lehetséges megoldásokat, amelyek elősegíthetik a magyar gazdasági levéltárügyben (is) tapasztalható ellentmondások feloldását, az elmúlt évtizedekben felhalmozódott problémák újragondolását, illetve a téma iránti érdeklődés fokozását. Adódik a kérdés, hogy miért is van erre szükség, hiszen Magyarországon a gazdasági szervezetek iratanyagának gyűjtésére az általános közlevéltári hálózat hivatott. Éppen ennek ismeretében kérdéses, hogy ez az intézményrendszer, annak eszközei, szemléletmódja, a gazdasági szervezeteket érintő iratbegyűjtés koncepcionális keretei és gyakorlata alkalmasak-e arra, hogy ténylegesen érzékeljék, és reagáljanak a gazdaság világában folyó eseményekre és változásokra. Bár a tanulmánynak nem feladata a magyar gazdasági levéltárügy problémáinak részletes taglalása, néhány utalást mindenképpen érdemes tenni, hiszen az elmúlt húsz-huszonöt évben ez az egynemű intézményrendszer sok szempontból rezisztens maradt a gazdaságban végbement változásokkal szemben. Ha felmerült egyáltalán valamilyen megoldási javaslat, az nagyjából a mindenkor „raktárkapacitás”, amúgy egyáltalán nem mellékes kérdéskörébe tartozott (például az új gazdasági levéltár felállításának ügye vagy a csődtörvényből következő problémák), anélkül, hogy a „szocialista időszak” voluntarista felfogásából eredő, a gazdasági szervezeteket érintő elvi és gyakorlati döntések felülvizsgálatra kerültek volna. Elég csak utalni a levéltárak közötti illetékességi körök felosztására, az igazgatási kérdésként taglalt gyűjtőmunkára vagy a közigazgatásban elterjedt iratkezelési rendszerek vállalatokra való ráerőltetésére. De ugyanígy említhető a levéltári feldolgozás terén a fondfőcsoportok kétséges, egy „különös” időszak emlékét idéző beosztása, a fond- és állagképzés mechanikus – a vállalatok érdemi működését számos ponton mellőző – jellege, az „érdekesebb irategyüttesek” *Gyűjtemények* fondfőcsoportba való – vállalati provenienciát figyelmen kívül hagyó – önkényes elhelyezése is. Az elmúlt negyedszázadban a gazdaságban végbemenő változások, vég- és felszámolások folyamatában ráadásul több esetben is a levéltárak olyan oldala mutatkozott meg, amely a korábbi időszak mechanikus begyűjtéséhez hasonlóan, a levéltári intézményeket bizonyos esetekben a folyamatok cinkos és/vagy cinikus szereplőjévé fokozta le.

A jelenlegi jogszabályi keretek sem erősítik különösebben a gazdasági szervezetek érintő munkát, hiszen a levéltári törvény 32. § (3)-e csak annyit rögzít, hogy a nemzeti vagyronról szóló 2011. évi CXCVI. törvény 2. melléklet I. pontjában meghatározott gazdasági társaságok kötelesek együttműködni a levéltárakkal. Ugyanakkor a mellékletben felsorolt cégek közel sem merítik ki az állami tulajdonba tartozó gazdasági szervek körét, az önkormányzati tulajdonú cégeket nem is említve. Természetesen nem a törvényi szabályozás kibővítése mellett érvelek, hiszen a tulajdonforma önmagában nem terem levéltári értéket, inkább csak arra akarok rámutatni, hogy ennek az elemnek a beemelése a levéltári törvénybe – különösen, ha megvizsgáljuk a felsorolt cégeket – nem kapcsolódik egyértelműen a gazdasági levéltárügy általános problémájához. Jelenleg ugyanis a törvény melléklete hatvanhat céget sorol fel, amelyből huszonkettő erdőgazdasággal foglalkozik, és bár távol álljon tőlem az erdőgazdaság jelentőségének elvitatása – érdemes azért megemlíteni, hogy Magyarország mégsem Finnország vagy Románia –, mégiscsak különös arányokat eredményez a gazdasági szervezetekkel való foglalkozás terén. Ezen túlmenően tulajdonjogi szempontból is vitatható egy nyilvánosan működő részvénytársaság, tőzsdei cég esetében bármilyen közlevéltári illetékességről beszélni – ilyen a RÁBA Járműipari Nyrt. esete – még akkor is, ha a részvények jelentős részét a Magyar Nemzeti Vagyongazdálkodó Zrt. birtokolja.

A „szakmai követelményekről” szóló NKÖM, majd újabban 27/2015. (V.27.) EMMI rendelet előírásai sem segítik különösebben a gazdasági iratok érdemi átgondolását. A rendelet előírja, hogy a szervnyilvántartás kiterjed a nemzeti vagyronról szóló törvény mellékletében szereplő gazdasági társaságokra is, de ha megnézzük a hatvanhat céget, több is vállalatcsoport tagjaként és nem „önmagában” működik. A konszernjog ismeretében ebben nincs semmi meglepő, például az MVM csoport esetében a Magyar Villamos Művek Zrt. az elismert vállalatcsoport uralkodó tagja, de maga a vállalatcsoport összesen tizennyolc cégből áll, míg összevont éves beszámolót készítő anyavállalatként beszámolójában jelenleg – a külföldi érdekeltségeivel együtt – harmincöt cég adatai szerepelnek, az egyéb tulajdonosi érdekeltségeiről nem is beszélve. Ezen túlmenően tényleges vállalatcsoportként működik a listán szereplő cégek közül még a Magyar Posta Zrt., a Magyar Államvasutak Zrt., a Győr-Sopron-Ebenfurti Vasút Zrt., a Magyar Fejlesztési Bank Zrt, illetve a más okból már hivatkozott Rába Járműipari Nyrt. is. Mindezek ismeretében kérdéses, hogy a rendelet szervnyilvántartásra vonatkozó része miként alkalmazható és alkalmazandó – és a példák tovább sorolhatók.¹

Bár itt a magyar gazdasági levéltárügy néhány elemét érintettem, nem szabad elhallgatni, hogy a témát illetően gyakorlatilag a kelet-közép európai régió egésze hallga-

¹ A rendelet a legjobb példája a korábbi differenciálatlan szemlélet továbbélésének, amely képtelen eltérő szempontokat kidolgozni a gazdasági szervezetek esetében és a közigazgatási szervek kapcsán kialakított kereteket kopírozza át: vajon külön „csoportként”, benne a vállalatcsoport minden tagjával vagy csak a törvényben említett gazdálkodó szervezeteket kell nyilvántartani a szervnyilvántartásban? Ráadásul külön érdekessége a rendeletnek, hogy a szervnyilvántartás kapcsán – a korábbihoz hasonlóan – „a szerv működésével, szervezetével” összefüggő információk gyűjtése továbbra is csak az utolsó helyen szerepel, miközben a felsorolt cégek igencsak eltérő módon és feladatokkal működnek, arról nem is beszélve, hogy a céges „iratkezelés” a vállalatirányítási rendszerek részét képezi, azok ismerete nélkül nem értelmezhető!

tásba burkolózik, annak ellenére, hogy a kilencvenes évek közepén már voltak kísérletek a kérdés újragondolására, illetve a nyugati helyzet feltárására.² A gazdasági szervezeteket érintő – levéltári szempontból értékelendő – jogi keretek Nyugat-Európában is számos ellentmondást hordoznak magukban, az alábbi ismertetés azonban éppen a lehetséges megoldásokat próbálja meg közelebb hozni a koncepcionális keretek, a gazdasági iratokkal foglalkozó intézmények és gyakorlati programok bemutatásával. Általános, minden országra kiterjedő gyakorlatról nem lehet beszélni, a gazdasági iratok ügye mindenhol a politikai környezet, a vállalati és vállalkozói kultúra, illetve a levéltári intézményrendszer és levéltárosi professzionalizmus együttthatásának eredményeként alakult és alakul.

Jelen írás nem kronológikus, hanem regionális elvet követ, először a skandináv helyzetet, majd a németalföldi és francia, végül a mediterrán országokat veszem röviden sorra.³ Miután a német területeken folyó események viszonylag jól ismertek Magyarországon, a levéltári kiadványokban számtalan tanulmány, folyóirat- és könyvismertetés⁴ jelent meg az elmúlt évtizedekben, így ezek bemutatásától eltekintek.⁵ Szin-

² Lásd például STEPNIÁK, 1999. – A kötet a vállalatok mellett az egyesületek, társadalmi szervezetek, magánszemélyek témáját is részletesen taglalta. Tudomásom szerint egyedül Észtországban (Tartu) jött létre gazdasági levéltár az ezredfordulón, bár annak részletes működéséről nincs információ. A térség 1961 óta működő gazdasági levéltára az orosz RGAE (Rosszjizskij Goszudarsztvennij Arhiv Ekonomiki, korábbi nevén Centralnogo Goszudarsztvenogo Arhiva Narodnogo Hozajszstva SZSZSZR), amely elsődlegesen a szovjet, majd orosz gazdasági kormányzati szervek, illetve azok fenntartásában működő intézmények (például kutatóintézetek) anyagát gyűjti, kiegészítve a vezető tisztséget betöltő személyek anyagával. A rendszerváltást követően ugyan kibővítette gyűjtőkörét (szerződéses kapcsolatban áll bankokkal és részvénytársaságokkal), fő profiljába azonban továbbra is a kormányzati szervek anyagának begyűjtése tartozik. (<http://rgae.ru/arkhiv-rgae/kharakteristika-fondov.shtml> valamint <http://rgae.ru/nsa/putevoditeli.shtml>)

³ A nemzetközi gazdasági levéltárgy általános áttekintéséhez lásd BUSINESS ARCHIVES, 1983., a nyugat-európai helyzethez RICHMOND, 1996. és BUSINESS ARCHIVES, 2004. 8–46. Ez utóbbi nemcsak az európai, hanem más kontinensek országainak (Ausztrália, Izrael, USA stb.) helyzetét is röviden taglalja. Jó összefoglaló az európai intézményi keretekről NOUGARET, 1997., illetve problémaközpontúsága okán RICHMOND, 2002. A Nyugat-Európában működő vállalati levéltárakhoz lásd: <http://www.euroarchiveguide.org/database/search.html>. A különböző időszakokban született magyar nyelvű beszámolókhöz VARGA, 1937.; SÁRKÖZI, 1957.; KOROKNAI, 1994.

A nemzetközi helyzet kapcsán érdemes megemlíteni a Nemzetközi Levéltári Tanácsot (ICA-International Council on Archives), amelyen belül 1974-ben jött létre a gazdasági levéltárakkal foglalkozó bizottság (Committee on Business Archives), amely a hetvenes évek végén – a kelet-nyugati együttműködés jegyében – készített felmérést az országokénti jellemzőkről, ezt publikálták az idézett, mára már levéltártörténeti érdekessége vált 1983-as munkában. A tanács a felméréstől kezdődően évenként kiadott egy többnyelvű értesítőt is, amely közel tíz éven át jelent meg. A Committee 1990-ben megszűnt, pontosabban újraelakult a Nemzetközi Tanácson belüli szekcióként (Section on Business and Labour Archives-SBL, jelenlegi nevén Section on Business Archives-SBA), s azóta elsődlegesen konferenciák szervezésével és szponzorálásával foglalkozik.

⁴ Bár kétséges, hogy milyen lépéseket eredményeztek ezek az ismertetések, elég csak utalni Koroknai említett cikkére, amely bemutatta a német konszernlevéltárak gyakorlatát, ez kb. a magyar fondcsoportok-levéltárak kialakításával rokon, ennek azonban nem lett foganatja a levéltári munkában (viszonylag hasonló elv alkalmazására csak az Országos Levéltár Z szekciója esetében került sor, de még évtizedekkel korábban). Ugyanakkor ő sem kérdőjelezte meg az OL XXIX-es és a XXX-as fondcsoportok létét. (KOROKNAI, 1994. 16.)

tén kívül reked az ismertetésen a brit gazdasági levéltárügy eseményeinek taglálása is, miután erről már külön írásban számoltam be.⁶

A háború után 1948-ban magánkezdeményezésre jött létre a *Dán Gazdasági Levéltár* (Erhvervsarkivet) elődje a második legnagyobb dán városban, Aarhusban. Az intézmény létrehozásában a helyi városvezetés és az Aarhusi Egyetem is aktív szerepet vállalt, bár a szervezőmunka jelentős része *Vagn Dybdahl* történészre (a Dán Nemzeti Levéltár későbbi igazgatójára) hárult. A levéltár 1963-ban lett az állami levéltári rendszer része, annak külön szervezeti egységként működik mind a mai napig. A kezdettől fogva hangsúlyozottan kulturális intézményként működő levéltár a gyűjtőmunkáját kizárólag önkéntes alapon szervezi; a jelenleg megközelítőleg hétezer (!) fondot magában foglaló gyűjtemény terjedelme meghaladja az ötvenöt kilométert, ezzel Európa legnagyobb gazdasági levéltárainak egyike. A levéltár a gyűjtés során kezdettől fogva a gazdasági szervezetek minden egyes aspektusára figyelmet fordít, így a gazdaság különböző ágazataiban tevékenykedő vállalatok mellett érdekvédelmi egyesületek, munkaadói érdekképviselések és iparkamarák anyaga (kb. nyolcszáz szervezeté) egyaránt megtalálható az Erhvervsarkivet őrizetében. Bár mennyiségileg kevesebb (kb. kétszázötvenháromszáz fond), de legalább olyan fontos része az intézménynek a magánszemélyek iratanyaga is: elsődlegesen vállalkozók, illetve gazdasági szakemberek hagyatékát őrzi a levéltár. A levéltárhoz tartozik a megalapozott gyűjtőmunka előfeltételét biztosító könyvtár is, amel megközelítőleg százezres nagyságrendű. A könyvtár a levéltári és történeti szakmai kiadványok mellett kezdettől fogva gyűjti a prospektusokat, katalógusokat és egyéb céges kiadványokat is, megfelelően értékelve azok jelentőségét a gazdaság működésének dokumentálása terén. Már a levéltár létrehozásánál is fontos szerep hárult az Aarhusi Egyetemre, a kapcsolat ma is élő a levéltár és az egyetem között, mégpedig a levéltár munkatársainak oktatásba való bevonásával. Az Erhvervsarkivet minden évben évkönyvet jelentet meg, amely vállalkozástörténeti tanulmányokat, illetve a levéltár őrizetében lévő iratanyagok ismertetőit is közli.⁷ Gazdasági iratokat nem kizárólag az Erhvervsarkivet gyűjt, igen fontosak a helyi levéltári intézmények is. Ezek száma megközelítőleg négyszázra tehető, ugyanakkor az aarhusi intézmény központi koordináló szerepe és a levéltárak közötti munkamegosztásban elfoglalt helye megkérdőjelezhetetlen.

⁵ Az utóbbi két évtized német eseményei kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Németországban a területi gazdasági levéltárak hálózata bővült ki jelentősen: 1993-ban Lipcsében, 2005-ben Wolfenbüttelben, 2008-ban Hamburgban, 2009-ben Berlinben, Erfurtban és Emdenben jöttek létre részben kamarai, részben alapítványi fenntartású gazdasági levéltárak. A német helyzetre újabb összefoglaló: ELLERBROCK, 2014. – Fontos eredmény a német Vállalkozástörténeti Társaság (Gesellschaft für Unternehmensgeschichte) a Gazdasági Levéltárosok Egyesülete (Vereinigung deutscher Wirtschaftsarchivare), illetve az Institut für bankhistorische Forschung által létrehozott, a német, az osztrák és svájci területen működő gazdasági levéltárak online katalógusa: <http://www.wirtschaftsarchivportal.de/>.

A svájci és liechtensteini gazdasági levéltárakhoz lásd még a baseli Schweizerische Wirtschaftsarchiv és a Svájci Levéltári Egyesület gazdasági levéltári részlegének közös projektjeként létrehozott, folyamatosan bővülő adatbázist: <http://www.archeco.info/en/login/home/>

⁶ KÖCZE, 2015.

⁷ FINK–JANSEN, 2007.

Hogy ilyen eredményes munkát végez a Gazdasági Levéltár az több tényező együttes hatásának tulajdonítható: levéltári oldalról nézve ez elsődlegesen a levéltári gyűjtőmunkán belül a tágabb magánirat-gyűjtés évtizedek óta meglévő hagyományának és deklarált jelentőségének köszönhető, ráadásul a levéltár aktív szereplője a Kulturális Minisztérium által létrehozott magániratok és levéltárak ügyével foglalkozó bizottságnak is.⁸ Mindez természetesen nem zárja ki a vállalatok esetében a saját archívum alapításának és fenntartásának lehetőségét, sőt a legnagyobb dán cégekre, ilyenek például a LEGO, a Carlsberg, az A. P. Moller-Maersk csoport vagy a nagyobb dán bankok, főként ez a jellemző. A Gazdasági Levéltár a kapcsolatban áll a vállalati archívumot fenntartó cégekkel, biztosítva, hogy amennyiben a cég nem óhajtja tovább fenntartani a levéltárat az Erhvervsarkivet befogadja azokat.⁹ A kapcsolatépítés részét jelenti, hogy a levéltár bizonyos esetekben – átlátható módon – üzleti tevékenységet is végez, az ilyen alapon szervezett szolgáltatások (iratanyag feltárása, évfordulós kiadványok készítése stb.) azonban elsődlegesen a későbbi iratgyarapítások realizálásához, mintsem a kizárólagos profitszempontok érvényesüléséhez kapcsolódnak.¹⁰

A többszintű intézményrendszer és az impozáns számok ellenére a gazdasági iratok ügye – elsődlegesen az iratok begyűjtése – számos olyan kérdést hordoz magában, amelyekre a Gazdasági Levéltár munkatársai próbálnak reflektálni. Az aarhusi intézmény hosszú ideig különösebb szelekció nélkül, ajándékként vagy letétként fogadta be a maradandónak értékelt iratanyagokat, a kilencvenes években azonban a hatalmasra duzzadt állomány új anyaggyarapítási és levéltári értékelési koncepció megalkotását igényelte, így született meg a Gazdasági Levéltár munkatársai által kidolgozott „kiterjesztett ágazati” vagy más néven szektorális értékelési módszer.

A szisztematikus dán levéltári értékelés az egyes gazdasági szektorok, illetve ágazatok önálló vizsgálatára épül. Ennek előfeltétele az adott ágazat történeti áttekintése: például statisztikai adatok révén a vállalatok számának időbeli, illetve térbeli jellegzetességének feltárását kell elvégezni. Ezen áttekintés alapján kerül sor a kronológikus, térbeli, strukturális (vállalatnagyság) és társadalmi (például a foglalkoztatottak összetétele), illetve egyéb tényezők figyelembevételével az ágazatra jellemző kritériumok meghatározására. Az értékelés folyamatában a következő lépést az iratok azon körének azonosítása követi, amelyek lehetőséget adnak – az előbbieket figyelembevételével – az ágazat jellegzetességeinek, illetve reprezentatív képének dokumentálására, majd ezután a már begyűjtött fondok vizsgálata következik, beleértve ebbe a helyi levéltárak anyagát is. Az ágazat működésének feltárásához szükséges iratok minimális körének definiálása teremti tehát lehetőséget a szisztematikus levéltári értékelésre. Az időigényes elemzés eredménye jelenti a történészekkel való diskurzus alapját, majd a folyamat a korábban meghatározott iratok körének újraértékelésével folytatódik.

⁸ A megfelelő intézményi keretek olyan programok lebonyolítását is lehetővé teszik, mint a magánlevéltárak közös adatbázisa (Danpa), amely az ország különböző gyűjteményeiben (helyi levéltárak, könyvtárak, szakgyűjtemények, például a Munkásmozgalmi Könyvtár és Levéltár vagy a Folklor Archívum stb.) elhelyezett fondok központi katalógusa.

⁹ FODE–FINK, 1999. 63.

¹⁰ FODE–FINK, 1997. 85.

A dán Gazdasági Levéltár munkatársai tehát nem a gazdaság egészére, hanem az egyes gazdasági ágazatokra dolgoztak ki értékelési módszert, amely érdekes ellenpárja a közel egy időben született Minnesota módszernek.¹¹ Míg az utóbbi vállalja a gazdaság struktúrájának figyelembe vételével az egyes szektorok közötti prioritás felállítását, addig a dánok minden egyes ágazatot – függetlenül azok gazdaságon belüli arányától – egységesen kezelnek, így a csökkenő jelentőségű ágazatok és megszűnő cégek ugyanolyan szerepet játszanak, mint az aktuális húzóágazatok képviselői. A fenti keretrendszeren belül a levéltári értékelést elsődlegesen a vállalatokra dolgozták ki, ugyanakkor a módszer figyelembe veszi a gazdasági egyesületeket és a társadalmi szervezeteket is.¹² A levéltár munkatársai a módszer alapján konkrét vizsgálatokat is végeztek például a dán vas- és fémipar esetében. Az elsődlegesen kvantitatív módszerrel végzett vizsgálat során az ágazat vállalatait alágazatokra bontva, térbeli és időbeli metszetekben vizsgálták, majd az így kapott eredményeket –mátrixba rendezve – vették össze a levéltár őrizetében lévő fondokkal és iratsorozatokkal, pontosan rámutatva a sorozatok és a kronológikus kereteknél mutatkozó hiányokra és aránytalanságokra.¹³ A levéltári értékelés konkrét módszere csak az egyik oldalát jelenti a dán Gazdasági Levéltár működésének, törekvése a professzionális gyűjtemények egyik irányát is jelzi, amely egy általános, nem kellően artikulált „gyűjtés” helyett az elmúlt években egyre inkább a gyűjteményi profil fejlesztését tűzte ki célul.¹⁴

A dán példával szemben Svédországban más intézményi keretek jellemzik a gazdasági és vállalati iratok helyzetét. Még 1957-ben alakult meg a svéd vállalati és gazdasági levéltárosok egyesülete (Naringslivets arkivad-NAL), amely a vállalatok és a gazdasági intézmény képviselői mellett magánszemélyeket is sorai között tudhat. Az egyesület egyik legfontosabb célkitűzése a tényleges vállalati igényekhez igazított – iratkezelési és levéltári programok kialakításával összekapcsolódó – képzések megszervezése volt és maradt napjainkban is. 1986-ban a gazdasági iratokat őrző levéltári intézmények közötti koordináció elősegítésére külön szervezet jött létre (Naringlivarkivens samarbetsorganisation-NAS), amely 1989-ben a Nemzeti Levéltárral, a svéd munkaadók szervezetével, valamint a gazdasági levéltárosok szervezetével közösen alapítványt hozott létre a regionális gazdasági levéltárak támogatására.¹⁵

A gazdasági iratok ügyében első lépések még a húszas-harmincas években történtek, ekkoriban a téma iránt érdeklődő vállalkozók és gazdaságtörténészek együttesen próbálták meg feltérképezni a meghatározó iparágakban működő vállalatok iratanyá-

¹¹ A Minnesota módszer ismertetéséhez lásd KÖCZE, 2013. különösen 34–44.

¹² FODE–FINK, 1997. 76–82.

¹³ Részletesen minderről FINK, 1997. 153–157.

¹⁴ A dán levéltárosok vizsgálatukat az 1997-es glasgow-i levéltáros-konferencián a „Deaccessioning: A Solution to Long Term Storage?” szekciójában adták elő. A gyűjteményépítés egyik kulcsfontosságú eleme a deaccessioning fogalmához kapcsolódik. A magyarra nehezen fordítható terminus leginkább „állományból vagy gyűjteményből való kivonásként” értelmezhető, amely magában foglalja az adott intézmény kialakított vagy módosított profiljának megfelelően, a felülvizsgált és azzal nem egyező iratanyag más intézményeknek való felajánlását, átadását, selejtezését vagy – például ajándék, illetve letét esetén – az eredeti tulajdonosoknak való visszaadását is.

¹⁵ SUNDQUIST, 2001. 69–70.

gát, sőt a következő évtizedekben – főként a téma iránt elkötelezett levéltárosok törekvése nyomán – esetenként iratbegyűjtésekre is sor került. A hatvanas évek gazdasági átalakulása azonban merőben új helyzetet teremtett, mivel a hagyományos iparágak visszaszorulása, illetve átalakulása jelentős számú vállalat megszűnéséhez vezetett. A Svéd Munkaadói Szövetség (SAF) a Nemzeti Levéltárral együttműködve – amelyben nem kis szerepet játszott az akkori igazgató téma iránti elkötelezettsége – a regionális, non-profit szervezetek által fenntartott levéltárak felállítása mellett döntött, így került sor 1970-ben az első intézmény (Foreningen Värmlandsarkiv) megalapítására Karlstadt városában. A levéltár létrehozásában – hasonlóan a dániai Arhus vagy a későbbiek során bemutatott finnországi Mikkeli városához – a helyi önkormányzat, a helyi egyetem és az ott működő vállalatok egyaránt részt vettek. Az intézmény fő célkitűzése volt, hogy helyet adjon mindazoknak a vállalati, egyesületi és személyes magániratoknak, amelyeknek keletkeztetői Värmland megye életében szerepet játszottak és gyűjtésük kívül esik a svéd archívumok sajátosságát jelentő társadalmi mozgalmak levéltári intézményrendszerén.¹⁶ A karlstadti archívumot 1974-ben a stockholmi követte (Foreningen Stockholms Företagsminnen), majd a helyi kereskedelmi kamara és az ottani levéltárosok együttműködése révén jött létre 1976-ban a több megyét átfogó gyűjtőkörrel működő archívum Vadstenában, amely az őrzés mellett a gazdasági iratok megfelelő nyilvántartását is célul tűzte ki. Kifejezetten a régebbi alapítású gazdasági szervezetek iratainak megmentésére és begyűjtésére koncentrált az Örebro városában létrejött alapítványi intézmény 1977-ben. A következő évtized második felében tovább bővült a decentralizáltan, regionális alapon működő intézményrendszer, ebben a helyi kamarák mellett a Nemzeti Levéltár is – különböző figyelemfelhívó kampányokkal, felmérésekkel – aktívan kivette a részét. A leginkább a német mintára hasonló intézményrendszer kiépítése azonban nem járt probléma nélkül, az úttörőnek tekinthető karlstadti archívum működése a nyolcvanas évek második felétől egyre inkább – összefüggésben a finanszírozásban bekövetkezett változásokkal és a helyi önkormányzat növekvő „fenntartói” szerepével – eltolódott egy másfajta irányba, ahol már a gazdasági iratok ügye kevésbé markánsan jelent meg. Más okokból, de szintén nem sikerült átütő eredményt elérni a vadstenai intézmény esetében sem.¹⁷

Eltérő utat járt be az 1974-es alapítású stockholmi levéltár. A levéltár létrehozása – hasonlóan a többi svéd gazdasági archívumhoz – a Stockholmi Kamara, a városvezetés és néhány stockholmi székhelyű vállalat együttműködése nyomán valósult meg, kezdettől fogva gyűjtve a vállalati, a gazdasági egyesületi-érdekképviseleti és magán-

¹⁶ A társadalmi mozgalmak levéltári rendszere még a századelőre nyúlik vissza a Munkásmozgalmi Könyvtár és Levéltár megalapításig (1902). A hetvenes évektől a svéd parlament jóvoltából – felismerve a civil szervezetek jelentőségét a svéd társadalom életében – jelentős állami támogatás mellett működnek a mára már az ország egész területét lefedő civil, önkéntes és egyéb nonprofit szervezetek anyagát őrző levéltári intézmények.

¹⁷ SUNDQUIST, 2001. 67–68. Fontos megemlíteni a jelentős mennyiségű céges iratanyagot őrző Svéd Nemzeti Levéltárat is, amelynek külön részlege foglalkozik a magániratok kérdésével. A levéltárakban elhelyezett magán (benne a vállalati) iratok nyilvántartása mellett a részleg – az érintettek igényeihez igazított – konzultációs lehetőséget biztosít, illetve részt vesz a magánarchívumokat támogató pályázatok és más anyagi források elosztásában. Ez utóbbi természetesen csak részleges fedezetet nyújt a felmerülő költségeknél. FODE–FINK, 1999. 66.

személyek iratait, de nemcsak a városra, illetve megyére, hanem idővel az ország egészére kiterjedő gyűjtőkörrel. Működését tekintve – szemben a többi archívummal – az egyesület és az általa fenntartott Vállalkozástörténeti Központ (Centum Förs Näringslivshistoria) levéltári részlege részben kereskedelmi tevékenységet is végez, míg az intézményt fenntartó egyesület, amelynek megközelítőleg háromszáz cég a tagja, nonprofit szervezetként működik. Az elmúlt negyven évben a stockholmi archívum közel hétezer vállalat iratanyagát gyűjtötte össze, amelynek egy része ajándékként, többsége azonban letétként került az intézmény őrizetében. Összességében a Centrum által őrzött iratanyag terjedelme – amelynek legrégebbi iratai a tizennyolcadik századra nyúlnak vissza – közel hetvenezer (!) polcfolyóméterre tehető. A gazdaságra vonatkozó információk tényleges ismeretéről tanúskodik, hogy a Központ gyűjteményének – deklaráltan is – integráns részét képezi a közel ötmillió darabból álló fénykép-, illetve tizennyolcezer darabos film- és videótár is.¹⁸ Az intézmény feladata azonban nem egyszerűen az iratok őrzésére terjed ki, hanem azok megfelelő prezentálására is, ily módon formálva a vállalatokról való közgondolkodást, amellet, hogy a Központ intenzíven kiveszi részét a vállalkozástörténeti kutatások előmozdításában és saját periodikát is megjelentet. A levéltári szolgáltatásokat (az őrzést, az igény szerinti kutatásokat, a különböző szintű és módú feldolgozásokat) profitorientált alapon végzik, ezeket előzetesen még az átadásakor rögzítik, az ettől független tevékenységeket azonban már nonprofit alapon szervezik. A stockholmi archívum olyan Magyarországon is jól ismert cégekkel áll kapcsolatban, mint az Ericson, a H&M, Elektrolux, IKEA, Scania vagy a Volvo. A H&M esetében például a Központ a céggel kötött szerződés alapján minden évben megkapja a cég kifutó modelljeinek egy példányát¹⁹, míg az Ericson esetében – angol nyelven – külön digitális archívumot hoztak létre a vállalat történetének bemutatására.²⁰ Hasonlóan színvonalas, többéves nemzetközi együttműködés keretén belül megvalósult projekt a Nobel testvérek cári Oroszországban működő vállalatának történetét bemutató weboldal is²¹ vagy a svéd formatervezők szervezetével közösen létrehozott digitális Design Archívum.²² Az utóbbi fél évtized egyik fontos története az e-iratok megjelenéséhez kapcsolódik, miután a Központ a digitális archívumát az audiovizuális anyagok digitalizálásával alapozta meg, egyre inkább előtérbe került a cégek weboldalainak és a hagyományos vállalati belső kommunikáció formáit felváltó intranet hálózatokon elérhető információk megőrzésének biztosítása is.

Részben a svéd, részben a dán események szolgáltak mintául a finn gazdasági levéltárügy intézményrendszerének kialakításánál. 1960-ban alakult meg a finn Gazdasági Levéltárak Egyesülete (Liikearkistoyhdistys), kifejezetten az információmenedzsment és ennek részeként kezelt iratkezelési kérdések, illetve levéltártudományi problémák és ügyek előmozdítására. Az egyesületnek cégek mellett intézmények (például a

¹⁸ <http://www.naringslivshistoria.se/Sidhuvudet/Information-in-english/>, illetve <http://www.naringslivshistoria.se/Bloggare/Teamblogg/Alexanders-blogg/Dates/2015/6/This-is-the-Centre-for-Business-History-in-Stockholm/>

¹⁹ A H&M céggel való kapcsolatról részletesen lásd GIERTZ-MARTENSON, 2012.

²⁰ <http://www.ericssonhistory.com/>

²¹ <http://www.branobelhistory.com/>

²² <http://www.swedishdesign.org/>

Finn Kereskedelmi és Iparkamara vagy a Munkaadók Föderációja is tagja az egyesületnek) és magánszemélyek a tagjai. A rendszeres konferenciákon túl az egyesület továbbképző tanfolyamokat is szervez, meghatározott időközönként hírlevelet ad ki, valamint a gazdasági szervezetek tényleges működéséhez és igényeihez alakított irattári ajánlásokat dolgoz és dolgozott ki, amelyet rendszeresen aktualizál levéltárosok és vállalkozástörténeti és más tudományterületek kutatóinak bevonásával. Az egyesület megalakulásától kezdve kiemelt feladatának tekintette egy központi archívum létrehozásának előmozdítását, amely 1981-ben meg is valósult.²³

Még 1974-ben fogadta el a finn parlament azt a törvényt, amely lehetővé tette egy alapítványi fenntartású, magánszervezetek által is támogatott, de a Nemzeti Levéltár felügyelete alá tartozó Finn Gazdasági Iratok Központi Levéltárának (Suomen Elinkeinoelämän Keskusarkisto-ELKA) megalapítását.²⁴ A levéltárnak Mikkeli városa ad otthont és elsősorban azon cégek számára nyújt – az anyagi költségek figyelembevételével – levéltári szolgáltatást, amelyek nem tudnak, vagy nem akarnak az irataik őrzésével foglalkozni. A dán levéltárhoz hasonlóan a cégek önkéntes alapon adják be az irataikat az intézménybe, amely jelenleg kb. 20 kilométernyi iratanyagot őriz, és évente megközelítőleg egy kilométerrel gyarapodik. Működésének kezdetétől fogva az ELKA kitüntetett figyelmet fordít a vállalatok, gazdasági egyesületek és a gazdasági életben kiemelt szerepet játszó magánszemélyek birtokában lévő iratanyagok megfelelő nyilvántartására és nyomon követésére is.²⁵ A finn levéltár gyűjtési köre – a vállalatok tényleges működésének ismeretéből adódóan – a vállalati iratok teljes spektrumának átfogó kezelésére épül: az egy vállalathoz tartozó iratokat, függetlenül az alaki sajátosságoktól egy helyen őrzik, annak ellenére, hogy például külön építészeti, fotográfiai múzeum vagy filmarchívum is működik az országban. A gyűjtőmunka során az elmúlt évtizedekben így jelentős mennyiségű videó, film, fotóanyag is bekerült a levéltárba, és az ezredfordulót követően – ezek sérülékeny volta miatt – komoly lendületet vett az anyagok digitalizálása.²⁶ A digitalizálás, illetve az elektronikus iratok kérdése egyre nagyobb figyelmet kap az ELKA munkájában (jelenleg kb. 20 TB a digitalizált audiovizuális és más anyagok terjedelme), így az elmúlt években külön projektet szerveztek az e-iratokra.²⁷ Míután a gazdasági iratok ügye hasonlóan Dániához a kulturális örökség kérdéséhez és nem az adminisztratív szervek folyamatosan változó „fenntartói” érdekeihez kapcsolódik, az ELKA olyan programoknak is teret ad, mint a 2010-ben indult Finn Ipari Formatervezők Archívuma (FIDA).²⁸ Az eredményes együttműködés részben abból következik, hogy az ELKA létrejöttétől kezdve számos programot más intézményekkel való kooperációra épített: hosszú időre tekint vissza például a vállalati levéltárosok egyesületén és a magánlevéltárakat összefogó szervezeten túl, a Mikkeli

²³ ROOS, 1995. 13–15.

²⁴ A finn állam nemcsak a céges iratok, hanem a pártok, társadalmi szervezetek, szakszervezetek iratainak ügyét is állami támogatásra érdemesnek tekintí, vállalva az anyagi költségek jelentős részét, részletesen BUSINESS ARCHIVES, 2004. 19–20.

²⁵ ROOS, 1995. 16., a finn vállalati adattár első kiadásának ismertetéséhez lásd: SIPOS, 1994.

²⁶ LAKIO, 2007.

²⁷ <http://www.elka.fi/useruploads/files/Summary.pdf>

²⁸ <http://www.elka.fi/fida/verkkonayttely2/eng/index.html>

Műszaki Egyetemmel vagy korábban a Mikkeli Közgazdasági Egyetemmel való együttműködés.

A fenti három országgal szemben Norvégia esetében ilyen látványos eredményekről nem lehet beszélni, bár a gazdasági iratok ügye, elsősorban a regionális gazdasági levéltárak hálózatának ötlete rendszeresen felmerül, ezen a téren azonban mindeddig nem történt érdemi előrelépés. Ebből következően az állami és helyi levéltári hálózat hivatott foglalkozni a gazdasági iratok kérdésével, ez leginkább alkalmilag, önkéntes iratátadások formájában realizálódik. Néhány nagyvállalat (például a Norsk Hydro vagy a Statoil) saját archívumot tart fent, de igazán az az együttműködés érdekes – s ez jelzi mind a vállalkozói, mind a levéltárosi attitűdök irányát –, ami a Nemzeti Levéltár stavangeri részlege a Total, illetve a ConocoPhillips vállalatok között jött létre. A levéltár a multinacionális cégek finanszírozásával helyet biztosít a cégek archívumainak, és részt vesz azok gondozásában.²⁹ Az együttműködés olyan programok elindítását is lehetővé tették, mint a Norvég Olajipari Múzeum, a Nemzeti Könyvtár és a Stavangeri Levéltár, illetve a Conocophillips által közösen jegyzett Ekofisk olajmező ipari örökségét feldolgozó projekt.³⁰

Nem tanulságok nélküli a holland gazdasági levéltárügy száz évre visszanyúló története sem. 1914-ben alapították meg Hágában a Holland Gazdaságtörténeti Levéltárat (Nederlandsch Economisch-Historisch Archief – NEHA) Hollandia és a kolóniák gazdaságtörténetére vonatkozó levéltári és könyvészeti anyagok gyűjtésének céljából. Az intézmény vezetője és működésének motorja a három és fél évtizedig igazgatói tisztséget betöltő, a gazdaságtörténet első, egyetemi katedrát kapott professzora N.W. Posthumus volt, aki többedmagával együtt – levéltárosokkal, gazdasági szakemberekkel, illetve az intézmény működését biztosító egyesület vezetőivel – kiemelt feladatának tekintette a vállalatok, gazdasági egyesületek, társadalmi szervezetek megsemmisülésnek kitett anyagának megmentését, illetve a kutatás számára azok elérhetővé tételét, jelentős részben a pár évvel korábban alapított kölni és bázeli példától inspirálva. Posthumus azonban – pontosan ismerve a „gazdaság” világának összetett voltát – kezdettől fogva hangsúlyt helyezett a holland szakszervezetekkel és szociáldemokrata vezetőkkel való kapcsolatépítésre is, begyűjtve számos, a munka világát reprezentáló irategyüttest is, amely a később megalapított társintézmény a Nemzetközi Társadalomtörténeti Intézet (Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis-IISG)³¹ gyűjteményének alapja lett. A NEHA az intenzív gyűjtőmunka eredményeként a harmincas évek közepére kinőtte a Hága város által biztosított kereteket (részben a helyi levéltár adott helyet az iratanyag egy részének), s mivel a város részéről nem mutatkozott érdemi szándék a helyzet megváltoztatására, a levéltár átköltözött Amsterdamba. Ekkor került sor az előbb említett társintézmény létrehozására is, amely egyre inkább a holland és nemzetközi baloldali, munkásmozgalmi és szakszervezeti levéltárak őrzőhelye

²⁹ NAESS, 2007.

³⁰ http://www.kulturminne-ekofisk.no/modules/module_123/templates/ekofisk_publisher_template_category_2.asp?strParams=8%233%23%23&iCategoryId=1192&iInfoId=0&iContentMenuRootId=1001&strMenuRootName=&iSelectedMenuItemId=1600&iMin=20&iMax=21

³¹ Az IISG vagy az angol elnevezés után IISH gyűjteményeiről <https://socialhistory.org/en/collections>

lett, beleértve ebbe a náci németországi hatalomra jutása miatt kimenekített SPD arc hívmot és Marx hagyatékot is. A háború alatt került sor az első, a vállalati iratok kezelésére és selejtezésére szolgáló útmutatók elkészítésére, amelyek elsődlegesen a német megszállók mindent felhasználni akaró papírgyűjtő kampányainak megelőzését és elhárítását célozták.³²

A háborút követő évtizedekben megközelítőleg háromszáz vállalat 15 000 polcfolyóméterre tehető anyagát gyűjtötte össze a NEHA, a gazdaságtörténeti – gyakran első kiadású – könyvritkaságok, kéziratok, kisnyomtatványok, árlisták, katalógusok stb. hatalmas számáról nem is beszélve, ugyanakkor a nagy terjedelmű vállalati anyagok állandó elhelyezési problémáját az intézmény az idők folyamán nem volt képes megfelelően megoldani. A vállalati fenntartású levéltárak létrehozása,³³ a közlevéltárak – céges iratokkal kapcsolatban bekövetkező – módosuló hozzáállása végeredményben ahhoz vezetett, hogy a NEHA 1974-ben átadta a vállalati anyagokat a közlevéltáraknak. Ettől kezdve a NEHA Hollandia első számú gazdasági könyvtáraként kifejezetten a könyveszeti anyagok gyűjtésére koncentrált, de továbbra is befogadja a kisebb terjedelmű kéziratári anyagokat, szisztematikusan gyűjti a vállalati jelentéseket, a kereskedelmi forgalomba kerülő, illetve csak belső terjesztésre szánt kiadványokat, információs jelentéseket is.³⁴ Arra, hogy mindezek alapján mennyire vették át a kezdeményezést a gazdasági iratok témájában a befogadó levéltárak, a következő évtizedek eseményei egyértelmű választ adnak. Napjainkban az intézmény feladatának tekinti a gazdasági élet, a levéltári, illetve az akadémiai világ közötti mediátori szerepet, a cégeknek nyújtott levéltári tanácsadást és fő profilként a gazdaság- és vállalkozástörténeti kutatások folytatását.

A nyolcvanas évek elején kezdett hozzá a NEHA – egy központi regiszter felállításának reményében – a holland vállalati levéltárak felméréséhez, a Kereskedelmi és Iparkamara, illetve a bankok és biztosítók szövetségének támogatásával. Tízezer, ötven főnél több alkalmazottat foglalkoztató céget kerestek meg kérdőíves módszerrel, amelyben felmérték az 1940 előtti, akár a jogelődök időszakából származó iratok helyzetét, beleértve ebbe a közgyűjteményekben elhelyezett iratokat is. Az úgynevezett BARN projekt keretén belül a nyolcvanas évek végére közel 5500 vállalatról és iratairól sikerült információt összegyűjteni, ezeket a vállalati adatokat ágazatonkénti bontásban a NEHA tizenhat kötetben a kilencvenes években adta ki, és ez képezte az empirikus alapját – a már meglévő és folyamatosan fejlesztett infrastrukturális háttér mellett – a NEHA munkatársai által kidolgozott makroértékelési koncepciónak.³⁵

³² A NEHA korai időszakáról részletesen GERWEN–SEEGERS, 2014. 22–30.

³³ Még a negyvenes évek végén jött létre a vállalati levéltárosok egyesületének (NVBA) elődje, amely napjainkban már 450 tagot számlál. Olyan cégek tartanak fenn saját archívumot, mint például az AKZO Nobel, az AEGON, az amsterdami Schiphol Repülőtér, az amsterdami Tőzsde, a Heineken, a KLM vagy a Philips. Még azok az intézmények is – teljesen érthető módon – saját levéltárat működtetnek, mint a Központi Bank (De Nederlandse Bank) vagy a holland vasúttársaság (Nederlandse Spoorwegen-NS), amelyek állami tulajdonban vannak. A vállalati levéltárak szervezete mellett a Holland Levéltárosok Egyesületének külön magánlevéltári szekciója is van, benne vállalati iratokkal foglalkozó tagokkal is. (GRAAF, 1999. 59., 61–62.)

³⁴ Az utóbbi évtizedek gyűjtőmunkájáról lásd GERWEN–SEEGERS, 2014. 36–37.

³⁵ A BARN projektről FISCHER–GERWEN–REUDINK, 1998. 4., valamint GRAAF, 1999. 58., 62.

A módszer kidolgozását a NEHA kutatói egyszerre több tényezővel is indokolták:

1. a céges archívumok kulturális-tudományos értékének nem kellő ismerete a vállalati szférában;
2. a céges iratok magánirati státusból következő, érdemi levéltári törvényi szabályozáson kívül eső helyzete;
3. a közlevéltári hálózatok, amelyek bár elismerik a vállalati iratok jelentőségét, a legtöbb országban nem építenek ki szisztematikus, a gazdasági iratokra vonatkozó begyűjtési stratégiát, az őrizetükben lévő fondok és iratok egyszerre küzdenek az átfedésekkel és látványos hiányokkal, a vállalatok és vállalati iratok számszerű és területi jellemzőiről nem is beszélve. A NEHA módszer kidolgozói mindezek alapján azt a feladatot tűzték ki célul, hogy meghatározzák azokat a 19. és 20. századi cégeket, illetve azok iratait és levéltárát, amelyek alkalmasak a gazdaság, illetve az egyes ágazatokban végbement események és folyamatok leírására, magyarázatára, mégpedig úgy, hogy maga az értékelés szisztematikus, következetes módon történjen, illetve alkalmazható legyen általánosan is.³⁶

A NEHA három munkatársa a cégek kiválasztásához egyaránt alkalmaztak kvantitatív és kvalitatív elemeket. Az előbbieik közé tartozik az ipar, az egyes gazdasági ágazatok és vállalatok nemzeti, regionális, illetve helyi jelentőségének különböző időmetszetekben való meghatározása, ezáltal biztosítva egy összehasonlításokra épülő vizsgálat lehetőségét, míg a kvalitatív kritériumok a vállalatok funkciójához, illetve az ágazat vagy a cég termelésben betöltött szerepéhez kapcsolódtak. Hogy konkrétan miként is épüljön fel az értékelés, a szerzőtrío egy nyolc lépésből álló eljárást dolgozott ki. Első lépésként – szölt a javaslat – az egyes ágazatokban foglalkoztatottak számának³⁷ időbeli meghatározását kell elvégezni, ennek révén lehetséges az ágazatok – gazdaság egészén belüli – dinamikájának feltárása. Második lépésben az egyes gazdasági ágazatok és alágazatok tartományi, regionális és helyi gazdaságon belüli arányának meghatározását javasolták, majd a következő lépésnél a jelentős ágazatok, illetve alágazatok azonosítása történik. A módszer negyedik lépését azon típusú vállalatok (és levéltárak) minimum körének meghatározása jelenti, amelyek az egyes ágazatok és alcsoportok reprezentánsai, majd az ötödik lépésben a konkrét cégek – statisztikai adatokkal alátámasztott, földrajzi megoszlás szerinti – kijelölése következik. Hatodik lépés a vállalati iratok meglétére fókuszál (köz- és/vagy magángyűjteményekben elhelyezve, céges tulajdonban), míg a hetedik lépést a mikroszintű verifikálás jelenti, értsd: az iratanyag teljessége és beazonosítása, úgymint vezetőségi jegyzőkönyvek, levelezés, éves jelentések, a vállalat típusához, a személyzeti ügyekhez, termeléshez, kutatáshoz, pénzügyekhez stb. kapcsolódó iratok. Végül az utolsó lépésben a hatodik és hetedik lépésben elvégzett vizsgálatok alapján kerül sor a döntésre, hogy az adott vállalati levéltár megfelel-e a kívánalmaknak. A szerzőhármas nemcsak koncepcionálisan vázolta fel az általuk működőnek tekintett módszer kereteit, hanem konkrét, a holland textiliparra fókuszáló vizsgálatokat is végeztek, bizonyítva ezzel annak alkalmazhatóságát a gyakorlati munka so-

³⁶ FISCHER–GERWEN–REUDINK, 1998. 2–4.

³⁷ A szerzők, abból következően, hogy nagyobb időbeli metszetekre fókuszáltak, kerültek a nehezen vagy egyáltalán nem alkalmazható, összehasonlíthatást akadályozó mutatók felhasználását.Uo. 5.

rán.³⁸ Az elmélyült vizsgálatot mindazonáltal a szerzők nem öncélnak tekintették, hanem elengedhetetlen feltételnek ahhoz, hogy mindazokat a cégeket, amelyek a jól fókuszált vizsgálat során megfelelnek a kritériumoknak, meggyőzzék az iratok értékéről és azok megőrzéséről. Ugyanígy a módszer kimondott célja volt a levéltári területen felhasználásra kerülő anyagi eszközök (köz- és magánforrások) elősegítése és a kritériumoknak megfelelt archívumok elérhetővé tételének előmozdítása is.³⁹

A hollandiai helyzettel szemben más keretek jellemzik a belga gazdasági levéltárügyet. A húszas-harmincas évek próbálkozásait leszámítva csak a második világháborút követően, az ötvenes években kapott lendületet – jelentős részben a Nemzeti Levéltár igazgatójának köszönhetően – a vállalati iratok elhelyezésének kérdése, de külön intézményrendszer híján a Nemzeti Levéltár lett a legfőbb őrzőhelye a becsődölt vagy megszűnt cégek levéltárainak. Inkább egyedi, mintsem általános gyakorlatot képviselt a levéltárvezető *Etienne Sabbe* törekvése, aki levélben kereste meg a legnagyobb belga cégeket, és próbálta – több-kevesebb sikerrel – rávenni őket az ügyviteli értékkel már nem rendelkező iratok átadására: ekkor került sor igazán az első jelentősebb iratbegyűjtésekre, így például a belga gazdasági életben fontos szerepet játszó bányavállalatok vagy a Nemzeti Bank anyagának levéltári elhelyezésére. Mindennek azonban hosszú időn keresztül nem volt folytatása, fontosabb előrelépés a gazdasági iratok ügyében csak a hetvenes években történt, mégpedig a levéltárakban, múzeumokban, egyetemeken elhelyezett vállalati iratok első feltérképezésével.⁴⁰

Valószínűleg az intézményrendszer érzéketlenségéből adódott, hogy ilyen céges iratokra kiterjedő felmérés ismételten csak húsz évvel később valósult meg, ekkor már differenciálva az őrzési helyeket, a magánszervezetek, egyesületek, kutatóintézetek őrzetében lévő iratok felmérése is része lett a programnak. Az 1998-ban végzett munka során összesen 250 intézményben őrzött iratanyagot regisztráltak az ország egész területéről, azokkal az adatokkal, amelyet a korábbi felmérés során is rögzítettek (terjedelem, évkör, fontosabb iratsorozatok, segédletek léte, a cég jellemzője, publikációk a céggel kapcsolatban stb.).⁴¹

Ha össze kellene foglalni a belga gazdasági levéltárügy jellemzőit, talán a vállalati iratok felmérése az, amely a leginkább jellemző. Túl a fentiekén, 1994-ben például az Antwerpeni Egyetem Vállalkozástörténeti Központja az antwerpeni régió, 1998-ban az Université Libre de Bruxelles, az ipari múlt feldolgozásával foglalkozó La Fonderie nonprofit szervezettel együttműködve a brüsszeli, majd 2000-ben a Leuveni Egyetem Brabant tartományra fókuszálva szervezett a Nemzeti Levéltárral együttműködve iratfelméréseket, amelynek során több száz vállalat, egyesület és szakszervezet anyagának regisztrálása történt meg. A felmérésekre – céljukat tekintve – ugyan a vállalati intéz-

³⁸ Uo. 1998. 5–10.

³⁹ FISCHER–GERWEN–REUDINK, 1998. 11.

⁴⁰ DERWAEEL, 2007. 262–263.

⁴¹ A felmérés lebonyolításában fontos szerepe volt a vállalati levéltárak jelentőségét propagáló szervezetnek (Association pour la Valorisation des Archives d'Entreprises), amely közvetítő szerepet tölt be a levéltárak és a gazdasági szervezetek között, támogatva a vállalatok történetének kutatását, illetve üzleti szolgáltatások nyújtásával a levéltári feldolgozás elősegítését. DERWAEEL, 2007. 265. Ez a pénzügyi szolgáltatás azonban – a levéltárak esetében – nem a „bevételnövelés” kizárólagos eszközeként szolgál.

mények szisztematikus levéltári értékelésének részeként, illetve annak előfeltételeként tekintenek, az eredmények terén azonban a levéltári begyűjtés továbbra sem nem tudott kilépni az alkalmi keretből.⁴²

Franciaországban az első lépéseket a gazdasági levéltárak ügyében még a húszas-harmincas évek fordulóján tették, mégpedig az Annales folyóirat köré csoportosuló történészek, érdemi döntés azonban csak a második világháborút követően született. 1949-ben a Nemzeti Levéltár főigazgatója *Charles Braibant* hozta létre az intézményen belül a gazdasági levéltárakkal foglalkozó szervezeti egységet, s bár az államosítások nyomán jelentős iratanyag került a levéltár őrizetébe, megfelelő terv híján, a munka rendszertelen maradt, így az eredmények is esetlegesek voltak.⁴³ Az ötvenes években ugyan sor került a megfelelő osztályozás kialakítására, illetve az első segédletek összeállítására, érdemi előrelépés azonban csak a nyolcvanas években következett be: a baloldali kormányzat államosítási hulláma, a vállalkozástörténet látványos megélénkülése, a vállalati image erősödése összetetlenné vált, így 1983-ban a kormányzat döntést hozott öt regionális, a munka és a gazdaság ügyével foglalkozó levéltár felállításáról. Megfelelő erőforrások biztosítása híján azonban csak egy levéltárat hoztak létre: az észak-franciaországi Roubaix városában 1993-ban egy használaton kívüli textilgyár épületét alakították át modern archívummá, majd a Nemzeti Levéltár gazdasági iratainak jelentős részét átszállították az új levéltárba. A megközelítőleg 50 kilométer kapacitású Archives Nationales du Monde du Travail – egyéb intézmény hiányában – de facto ellátja egy központi gazdasági levéltár feladatát, amely nemcsak (állami és magántulajdonban lévő) vállalatok iratait, illetve ahhoz kapcsolódóan műtárgyakat gyűjt, hanem munkaadói érdekképviselések és nevéből adódóan a szakszervezetek anyagát is – pontosan érzékelve és ismerve azok szorosan összetartozó, egymásba fonódó jellegét. Mindemelllett a központi levéltár léte nem jelenti azt, hogy kizárólag csak a roubaix-i intézmény gyűjtene gazdasági iratokat, a helyi levéltárak szintén jelentős mennyiségű iratot gyűjtöttek, különösen az utóbbi évtizedekben.⁴⁴

A közlevéltári intézményrendszer átalakítása azonban csak az egyik fejezetét jelenti a gazdasági iratok franciaországi történetének. Még 1974-ben jött létre az első vállalati levéltár a Saint-Gobain építőipari óriáscégnél, majd nagyvállalatok tucatjai – állami és magáncégek egyaránt – így oldották meg hatalmas mennyiségben keletkező iratanyaguk menedzselését.⁴⁵ A közlevéltári hálózaton kívül működő gazdasági archívumok rendszere azonban túlmutat a vállalati levéltárakon, az autóiparban az alapítványok tevékenysége legalább ilyen fontos: ilyen például az 1982-ben létrehozott, s a cég mellett a lyoni terület autóiparának egészét átfogó Fondation de l'Automobile Marius Berliet

⁴² DERWAELE, 2007. 266–270. Ugyanakkor maguk a felmérések egyre inkább elmozdultak egy nehezen kezelhető általános áttekintéstől egy-egy gazdasági ágazat felé.

⁴³ NOUGARET, 1995. 53.

⁴⁴ NOUGARET, 2008. 4–6.

⁴⁵ Olyan cégek tartanak fenn archívumot, mint például a Banque de France, a CÉTELEM, a BNP Paribas, a Sanofi-Aventis, az EDF (Électricité de France), a GDF (Gaz de France), az Ernst&Young, a France Telecom, vagy a La Poste, az Aéroport de Paris, az Air France, SNCF (a francia állami vasúttársaság) vagy a Louis Vuitton. (NOUGARET, 2008. 4.)

vagy a Peugeot-Citroen csoport örökségét ápoló alapítvány és archívum.⁴⁶ Az intézményi hálózat fontos elemét jelentik a kamarák archívumai is: a párizsi, lyoni, marseilles-i, toulouse-i és más, régebbi alapítású kamara mindegyike saját archívumot tart fenn. Végül, de nem utolsó sorban érdemes megemlíteni az 1983-ban Mulhouse városa, a helyi kamara és a Mulhouse-i Egyetem közös kezdeményezésére létrehozott kutatóintézetet és archívumot (Centre Rhénan d'Archives et de Recherche Economiques-CERARE), amely az elzászi területen fejt ki gyűjtőmunkáját. Ennek a sokszínű és többszintű intézményrendszernek az eredményeként a Francia Levéltáros Egyesület 1974-ben létrehozott gazdasági-vállalati szekciójának jelenleg kétszáznál is több tagja van.

Ha van kezdő időpontja a spanyol gazdasági levéltárügynek, akkor az leginkább 1982-re, az első gazdasági levéltárosok által szervezett konferencia megrendezéséhez köthető, amelynek központi eseményét a jegybank szerepét betöltő Banco de Espana archívumának megnyitása jelentette. Az eseményen, majd a rá következő konferenciákon került előtérbe a gazdasági szervezetek dokumentumainak ügye, amely összekapcsolódott a vállalati múlt és a vállalati emlékezet kérdésének cégek általi felfedezésével.⁴⁷ Ennek nyomán magánvállalatok egész sora hozott létre a nyolcvanas és kilencvenes években, gyakran alapítványi fenntartású vállalati archívumot – ebben különösen a bankok, energiaszolgáltatók és bányavállalatok jártak élen – de igaz ez még olyan állami tulajdonban lévő cégekre is, mint a spanyolországi kikötők irányítását végző Autoridad Portuaria, a madridi vízművek szerepét betöltő Canal de Isabel II Gestión vagy a madridi piacok üzemeltetésével foglalkozó Mercamadrid vállalatra is. Ugyan a közlevéltárak őrzetében is találhatók vállalati iratok, ezek begyűjtése azonban csak eseti jelleggel történik, akár területi, akár az ország egészét átfogó stratégiáról egyáltalán nem beszélhetünk. Spanyol viszonylatban talán a Katalán Nemzeti Levéltár végez egyedül a közlevéltárak között aktív gyűjtőmunkát, elsősorban a megsemmisülés veszélyének kitett vállalati iratok begyűjtésével. Mivel a gazdasági iratok és levéltárak ügye ennyire kívül esik az általános levéltári kereteken, a témával foglalkozók akár intézményileg is más, leginkább az ipari örökséghez, ipari régészethez kapcsolódó projekteken vesznek részt.⁴⁸

Bár már a múlt század húszas és harmincas éveiben felmerült Olaszországban a vállalati iratok megőrzésének ügye, érdemi vitára csak a hetvenes évek elején került sor, amelyet jellemző módon vállalkozástörténettel foglalkozók és nem levéltárosok foglalmaztak meg, sürgetve egy vállalati iratokra kiterjedő általános felmérés szükségességét. Ennek nyomán készültek el – a regionális kulturális hatóságok, kutatóintézetek, kereskedelmi kamarák együttműködésével – az első, regionális összesítések,⁴⁹ majd az empirikus munkának az eredményeként került sor 1984-ben arra, hogy az olasz levéltári folyóirat egy teljes számot szentelt a gazdasági iratok kérdésének: ismertette a nemzetközi helyzetet, bemutatva a működő vállalati levéltárakat és a közlevéltárakban

⁴⁶ <http://patrimoine-archives.psa-peugeot-citroen.com/en>

⁴⁷ GONZALES-PEDRAZA, 2008. 2.

⁴⁸ Uo., 2008. 6–9.

⁴⁹ BIGAZZI, 2005. 3–5.

őrzött fondokat egyaránt. A felmérések és az ezekhez kapcsolódó konferenciák szervezése, a felmért iratok segédleteinek megjelentetése azóta is az egyik központi eleme az olasz gazdasági levéltárügynek, köszönhetően a kulturális kormányzat és az Olasz Levéltári Egyesület (ANAI) nyitottságának és közreműködésének.⁵⁰

Az olasz gazdasági levéltárügy kapcsán érdemes megemlíteni más szervezeteket is, sőt igazán látványos eredmények leginkább ezekhez köthetők: a vállalati levéltárakon túl, például a vállalati alapítványok jó keretet adnak a gazdasági élet szereplői érdekeinek és a kulturális célok megvalósításának intézményi összehangolására. Jó példák erre a nagybankok levéltárai vagy a genovai Ansaldo Alapítvány Levéltára, amely az anyavállalat mellett Liguria régiójának egészéről gyűjti a gazdasági-vállalati anyagokat (benne iratokat, fényképeket, tárgyakat és könyvészeti anyagokat egyaránt). A kilencvenes években jött létre a Kulturális Minisztérium, a Milánói Műszaki Egyetem, a lombardiai önkormányzat, a business history képviselői, valamint a Milánói Kamara együttműködésének eredményeként a Centro per la Cultura d'Impressa szervezete Milánóban, amely kutatóintézetként és archívumként Lombardia egészéről gyűjti a vállalati, egyesületi és egyéb gazdasági vonatkozású iratokat, valamint felméréseket végez a vállalatok őrzetében lévő iratokról. A milánói kutatóintézet a genovai levéltárral – írásmunkában többször hivatkozott – online folyóiratot is kiad (*Culture e impresa*), amely 2010-ig két nyelven (angolul és olaszul), jelenleg azonban csak olaszul jelenik meg, helyet adva nemcsak archívumi vagy vállalkozástörténeti írásoknak, hanem rokon tudományterületeket (ipari régészet, muzeológia stb.) érintő cikkeknek is. A vállalati dokumentációval kapcsolatos kérdések interdiszciplináris megközelítése a szakmai-egyesületi szinten is megjelenik, 2001-ben külön egyesületet hoztak létre a múzeumok és vállalati levéltárak képviselői, illetve a kilencvenes években létrehozott ipari örökséggel foglalkozó szakmai szervezet is kiemelt feladatai között kezeli a gazdasági dokumentáció ügyét.⁵¹

Görögország esetében a gazdasági levéltárak ügyével – a viszonylag széles jogosítványokból adódóan – az állami levéltári hálózat hivatott foglalkozni, központi és regionális intézményei számos vállalat anyagát őrzik. Mindazonáltal a levéltári és levéltárosi „értékszempontok” eltérő súlypontjai és a kapacitáshiány más intézmények aktív gyűjtőmunkáját hívták életre az utóbbi évtizedekben, így a Nemzeti Kutatási Alapítvány kutatóintézete nemcsak vállalkozástörténettel vagy ipari régészettel, hanem vállalati iratok begyűjtésével is foglalkozik. Hasonlóan többirányú tevékenységet végez a Nemzeti Bank kulturális alapítványa által fenntartott Hellén Irodalmi és Történeti Levéltár (ELIA) vagy a Piraeus Bankcsoport alapítványának levéltára is. Az állami levéltári hálózat és az előbbi intézmények mellett a (nagy)vállalatok közül is számos tart fent saját levéltárat, igaz ez akár állami tulajdonban (például a Görög Nemzeti Bank), akár magántulajdonban lévő cégekre is.⁵² Ugyanakkor az intézmények gyűjtőmunkája hosszú időn keresztül egymástól elszigetelten folyt, ezen csak az elmúlt évtizedben történt

⁵⁰ CARUCCI, 2006. 1–3.

⁵¹ DEL GIUDICE, 2006. 5–8.

⁵² PANTELAKIS, 1997. 49–51.

változás, mikor is külön projektet hívtak életre a magán és állami őrzőhelyekre egyaránt kiterjedő vállalati iratok-archívumok regisztrálására és felmérésére.⁵³

Miként is foglalható össze az eddigiek során – főként az elmúlt negyedszázad fontosabb jellemzőire, programjaira koncentrálva – bemutatott nyugat-európai gazdasági levéltárügy témája röviden? Talán az egyik legfontosabb elem a megfelelő szakmai szervezetek-egyesületek létrehozásában és működtetésében jelölhető meg, hiszen ezek a szervezetek megfelelő intézményesített fórumot jelentenek a téma iránt elkötelezett és az ügyben érdekelt szereplők számára, lehetőséget biztosítva a különböző szándékok, célok egyeztetésére és összehangolására. A gazdasági aktorok (vállalatok, vállalkozók, szakmai-érdekképviseleti szervek) aktív részvétele ezekben a szervezetekben – sőt a gazdasági levéltárügy egészét tekintve – elengedhetetlen, hiszen a partneri kapcsolat nemcsak elősegíti a gazdasági iratok gyűjtését, az archívumok létrehozását és fenntartását, hanem olyan területeken is előrelépést jelent, mint például – a saját képzések szervezésével – az általános levéltárosképzés szemléletéből és hiányosságából eredő problémák ellensúlyozása. A szervezetek általában fontos szerepet töltenek be a gazdasági iratok felmérésében is, ezek nélkül komolyabb, szisztematikus iratbegyűjtés nem képzelhető el, ráadásul megkerülhetetlenek az iratképzőkkel kiépítendő bizalmi kapcsolatok esetében is.

Ugyanakkor a gazdasági levéltárügy azokban az országokban igazán intenzív, ahol külön archívumok működnek, részben vagy egészben elkülönülve a közigazgatás iratait őrző levéltáraktól.⁵⁴ Ez azonban nem kizárólag „szervezeti-működési” szempontból érdekes, hanem sokkal inkább a szemléleti lehetőségek okán, hiszen ezek az intézmények a gazdaság különböző szereplőit együttesen kezelik, s a gazdasági „irat” fogalma az információhordozók jóval tágabb spektrumát öleli fel. Ez a szemléleti alapállás főként abból eredeztethető, hogy a gazdaság dokumentálására irányuló tevékenységek koncepcionális keretét egy tágabb, örökségközpontú szemlélet és nem egy szűk, a keletkező dokumentumoknak csak egy szűk körét kezelni tudó, iratkezelés-, illetve irattár-centrikus hozzáállás határozza meg.⁵⁵ Amennyiben a magyar levéltárosok érdemi előrelépést akarnak elérni ezen a téren, talán itt az ideje változtatni.

⁵³ ARATHYMOU, 2007. 250–259.

⁵⁴ A gazdasági levéltárak rendszerének fontos elemei az intézményi fenntartású levéltárak is, amelyek jó alternatívát jelentenek – amennyiben a levéltári törvények említést tesznek az állami tulajdonú cégekről vagy más gazdasági szervezetekről, általában annyit rögzítve, hogy azoknak gondoskodni kell a maradandó iratok megőrzéséről – a magánjogi státusz, a változó tulajdonosi kör, az információszabadságról szóló törvények előírásai, a céges működés igényei közötti ellentmondások kezelésére.

⁵⁵ Ebből a szempontból talán a vállalati levéltárak helyzete a legérdekesebb. Míg az archívumok létrehozását hosszú ideig a „jogbiztosító” iratok biztonságos őrzésével magyarázták, ezek az utóbbi évtizedekben már egyre látványosabban elmozdultak a vállalati örökség és vállalati emlékezet kérdésének irányába, ahol olyan programok is egyre inkább helyet kaptak, mint például az oral history művelése.

Felhasznált irodalom:

- ARATHYMOU
2007 ARATHYMOU, SPYRIDOULA: Historical Industrial Archives. The Greek Case. *Atlanti*, Vol. 17. N. 1–2. 247–259.
- BIGAZZI
2005 BIGAZZI, DUCCIO: A Survey of Business Archives in the Greater Milan Area. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 2. July 2005.
<http://www.cultureimpresa.it/02-2005/english/pdf/atti01.pdf>
- BUSINESS ARCHIVES
1983 *Business archives: studies on international practices*. K. G. Saur, 1983.
- BUSINESS ARCHIVES
2004 *Business Archives in International Comparison. Report to the International Council on Archives (ICA) Congress 2004 Vienna, Austria*. 25 August 2004.
<http://www.ica.org/sites/default/files/SBL25082004.pdf>
- CARUCCI
2006 CARUCCI, PAOLA: Business Archives: An Assessment of the Last Twenty Years. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 3. April 2006.
<http://www.cultureimpresa.it/03-2006/english/pdf/atti02.pdf>
- DEL GIUDICE
2006 DEL GIUDICE, FABIO: Business Archives in Italy: an Overview. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 3. April 2006.
<http://www.cultureimpresa.it/03-2006/english/pdf/atti06.pdf>
- DERWAEEL
2007 DERWAEEL, JOACHIM: Evolution of the Ideas on Registration, Acquisition and Valorisation of Business Archives in the National Archives of Belgium. *Atlanti*, Vol. 17. N. 1–2. 261–272.
- ELLERBROCK
2014 ELLERBROCK, KARL-PETER: Between Creditability, Mutual Trust and Corporate Interest: Regional Business Archives as Partners of Historical Research and Economic Business. *Crisis, Creditability and Corporate History*. Szerk. BIERI, ALEXANDER. Liverpool University Press, 2014. 77–87.
- FINK
1997 FINK, JORGEN: The Uncollection of Records: De-accessioning as Part of the Accession Strategy. „Pioneering New Frontiers”. *An International Exploration of Current Initiatives in Business Archives. Proceedings of Annual Conference 1997*. Szerk. RICHMOND, LESLEY M. Business Archives Council, 1997. 151–157.
- FINK–JANSEN
2007 FINK, JORGEN–JANSEN, CHRISTIAN R.: Overview of Business Archives in Denmark. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 5. July 2007.
<http://www.cultureimpresa.it/05-2007/english/pdf/atti07.pdf>
- FISCHER–GERWEN–REUDINK
1998 FISCHER, ERIC–GERWEN, VAN JACQUES–REUDINK, GEORG: The Battle of the Bulk. A Method for Macro-Selection of Business Archives. *Nederlandsch Economisch-Historisch Archief*, Amsterdam, 1998.

- FODE–FINK
1997 FODE, HENRIK–FINK, JORGEN: The Business Records of Nation: The Case of Denmark. *The American Archivist*, Vol. 60., Winter 1997., No. 1. 72–86.
- FODE–FINK
1999 FODE, HENRIK–FINK, JORGEN: Business Archives in Scandinavia. Archives and Manuscripts. *The Journal of the Australian Society of Archivists*, Vol. 27. November 1999. No. 2. 54–67.
- GERWEN–SEEGER
2014 GERWEN, VAN JACQUES–SEEGER, CO: To Promote and Facilitate: The NEHA 1914–2014. *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis*, Vol. 11. No. 2. 2014. 21–44.
- GIERTZ–MARTENSON
2012 GIERTZ–MARTENSON, INGRID: H&M – documenting the story of one of the world's largest retailers. *Business History*, Vol. 54. No. 1. 108–115.
- GONZALES–PEDRAZA
2008 GONZALES–PEDRAZA, JOSÉ ANDRÉS: Overview of Business Archives in Spain (*Report to the International Council on Archives Section on Business and Labour Archives ICA-SBL*), Stavanger, Norway, June 2008., http://eprints.rclis.org/14341/1/ICASBL_Overview_of_Business_Archives_in_Spain.pdf
- GRAAF
1999 GRAAF, DE TON: Corporate Archives in the Netherlands. *Business Archives. Principles and Practice*. No. 77. May 1999. 57–65.
- KOROKNAI
1994 KOROKNAI ÁKOS: A levéltárak és a változó gazdaság Nyugat-Európában. *Levéltári Szemle*, 44. évf. 1994. 2. sz. 3–18.
- KÖCZE
2013 KÖCZE LÁSZLÓ: Gazdasági gyűjtemények és levéltári értékelés az Egyesült Államokban. *Levéltári Szemle*, 63. évf. 2013. 4. sz. 31–47.
- KÖCZE
2015 KÖCZE LÁSZLÓ: A gazdasági levéltárügy Nagy-Britanniában. *Levéltári Szemle*, 65. évf. 2015. 1. sz. 15–28.
- LAKIO
2007 LAKIO, MATTI: Overview of Business Archives in Finland. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 5., July 2007. <http://www.cultureimpresa.it/05-2007/english/pdf/atti08.pdf>
- NAES
2007 NAES, HANS EYVIND: Overview of Business Archives in Norway. *Culture e impresa – On-line journal*, No. 5. July 2007. <http://www.cultureimpresa.it/05-2007/english/pdf/atti06.pdf>
- NOUGARET
1995 NOUGARET, ROGER: Business Archives in France. *Business Archives: Principles and Practice*, No. 69. May 1995. 53–62.

- NOUGARET
1997 NOUGARET, ROGER: Business Archives in Western Europe in Comparative View. „Pioneering New Frontiers”: *An International Exploration of Current Initiatives in Business Archives. Proceedings of Annual Conference 1997*, Szerk. RICHMOND, LESLEY M. Business Archives Council, 1997. 105–116.
- NOUGARET
2008 NOUGARET, ROGER: Overview of Business Archives in France. *Culture e impresa – On-line journal*, N. 6. June 2008.
<http://www.cultureimpresa.it/06-2008/english/pdf/ica02.pdf>
- PANTELAKIS
1997 PANTELAKIS, NIKOS: Business Archives in Greece. *Business Archives: Principles and Practice*, No. 73. May 1997. 49–54.
- RICHMOND
1996 *Overview of Business Archives in Western Europe*. Szerk. RICHMOND, LESLEY. University Of Glasgow, Archives & Business Records Centre, 1996.
- RICHMOND
2002 RICHMOND, LESLEY: The Memory of Society: Business. *Comma*, 2002. 1–2. 113–119.
- ROOS
1995 ROOS, CARL-MAGNUS: Business Archives in Finland and the Finnish Business Archives Association. *Business Archives: Principles and Practice*, No. 69. May 1995. 13–17.
- SÁRKÖZI
1957 SÁRKÖZI ZOLTÁN: Gazdasági levéltárak a földkerekség országaiban. *Levéltári Híradó*, 7. évf. 1957. 3–4. 400–421.
- SIPOS
1994 SIPOS ANTALNÉ: Finn vállalati levéltárak I. *Levéltári Szemle*, 44. évf. 1994. 2. sz. 84–88.
- STEPNIAK
1999 *The Private Archives and Archival Materials in the Central and East European Countries: Materials of the International Conference, Madralin*. Szerk. STEPNIAK, WŁADYSŁAW. October 8–11., 1998. Warszawa, 1999.
- SUNDQUIST
2001 SUNDQUIST, ANNELI: Business Archives in Sweden. *Business Archives: Principles and Practice*, No. 81. May 2001. 65–72.
- VARGA
1937 VARGA ENDRE: Ipari, kereskedelmi és pénzügyi levéltárak a nyugati államokban. *Levéltári Közlemények*, 15. évf. 1937. 58–73.

MŰHELYMUNKÁK

KURUCZ ÁDÁM

BORSOD VÁRMEGYE ÉS MISKOLC THJ. VÁROS VITÉZI SZÉKÉNEK FELSZÁMO- LÁSA IRATANYAGÁNAK ÉS INGÓSÁGAINAK SORSA

A Vitézi Rend felszámolása

A Vitézi Rend történetével és feloszlásával már többen is részletesen foglalkoztak¹ az eddig megjelent munkákban azonban csak az Országos Vitézi Szék felszámolásának folyamatát dolgozták fel. Ismeretlen maradt a vitézi intézmény – részben önálló – területi egységeit képező vármegyei vitézi székek háború utáni sorsa. Ennek a hiányságnak a pótlására teszek kísérletet, bemutatva Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székének felszámolását, iratanyagának és ingóságainak sorsát.

A megyében történtek természetesen az országos eseményekre vezethetők vissza. 1945. január 20-án az Ideiglenes Nemzeti Kormány Moszkvában aláírta a fegyverszüneti egyezményt, melynek 15. pontjában vállalta a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlását Magyarországon. A kormány ennek jegyében február 20-án megbízta vitéz *Pongrácz Pált*, a Vitézi Rend utolsó ügyvezető törzskapitányát² az Országos Vitézi Szék feloszlásának előkészületeivel.³ Március 17-én pedig kihirdették az 529/1945. M. E. számú rendeletet „a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlításáról”, amely rendelkezett az Országos Vitézi Szék feloszlításáról is.

„A Vitézi Rend szerveinek felszámolását – írja *Tátrai Szilárd* – egy, a honvédelmi tárca felügyelete alá tartozó közeg, az Országos Vitézi Szék Felszámoló Bizottsága kezdte meg, melynek vezetésével Pongrácz Pált bízták meg”. A bizottságnak – melynek legfőbb feladata az Országos Vitézi Szék pénzügyeinek rendezése volt – a Vitézi Rend központi igazgatásának lebonyolító szervének, a Vitézi Rend Főszéktartóságának

¹ TÁTRAI, 2000.; FEKETE, 2011.; KEREPESZKI, 2013.

² Az ügyvezető törzskapitány feladata volt az Országos Vitézi Szék ügyvitelének irányítása.

³ TÁTRAI, 2000. 61.

folyamatban lévő ügyeit kellett azok lezárásáig továbbvinnie.⁴ A vármegyei vitézi székek felszámolása pedig – amint az alábbiakból kiderül – a helyi törvényhatóságok feladata lett.

A Vitézi Rend felszámolása során azonban „akadályt jelentett, hogy az Országos Vitézi Szék [pontosabban a Vitézi Rend Főszéktartóságának K. Á.] – iratanyaga nem állt a felszámoló bizottság rendelkezésére, ugyanis egy részük Budapest ostromakor, a harci cselekmények során megsemmisült, az Országos Vitézi Szék központi irattára például, amely a királyi várban volt elhelyezve, kiégett. Az iratok másik részét pedig *Benkő Béla* vezérőrnagy – az Országos Vitézi Szék vezetője,⁵ a 9. számú vitézi törzsszék volt törzskapitánya – irányítása alatt nyugatra szállították, ahol – bár a felszámoló bizottság erőfeszítéseket tett felkutatásuk érdekében – nyomuk veszett”.⁶

Borsod vármegye és Miskolc thj. város vitézi székének felszámolása

Az országos törvényhozással párhuzamosan vidéken is folyt a háború előtti politikai rendszer felszámolása. Az 529/1945. M. E. rendelettel összhangban *dr. Gálffy Imre*, Miskolc thj. város polgármestere 4902/I. ki. 1945 számú véghatározatával felszámolta a Miskolcon működő fasiszta politikai- és katonai jellegű szervezeteket, köztük Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székét. „Elrendelte, hogy az államrendőrség és a város számvevőségének egy-egy kiküldöttjének közreműködésével hatósági biztos a felosztatott vitézi székkapitányság vagyontárgyait vegye leltárba, pénzkészletének és iratainak megőrzés végett való beszállításáról gondoskodjon, valamint az Egyesület [!] helyiségének bezárását is foganatosítsa”.⁷

A rendelet – amint az előbb idézett sorokból kiderült – a vármegyei vitézi széket egyesületként jelölte meg, de valóban egyesület volt-e a szóban forgó szervezet? A közigazgatás szervezeti egységeit a két világháború között jogállásuk szerint három csoportba osztották: 1. közhatalmi egységek vagy közintézmények, 2. jóléti egységek, amelyek közintézetek vagy köztestületek, 3. gazdasági egységek vagy közüzemek.⁸ A Vitézi Rend – ahogyan a 6450/1931. M. E. számú rendelet⁹ is kimondta – „mint önálló szervezet alapításától kezdve vagyoni jogi személyiséggel felruházott köztestület”,¹⁰

⁴ Tátrai Szilárd az Országos Vitézi Szék volt telek-, személyi-, nyilvántartó- és pénzügyi osztályait említi, azonban a Vitézi Renden belül csak a Főszéktartóság hivatala működött osztályokra bontva.

⁵ A Szálasi-kormány vitéz Magyarossy Sándor vezérezredest bízta meg a Vitézi Renddel kapcsolatos ügyek intézésével, ő mentette fel az Országos Vitézi Szék vezetése alól vitéz Csukonyi Ferencet november végén, s bízta meg a vezetéssel vitéz Benkő Béla vezérőrnagyot, a 9. sz. Vitézi Törzsszék törzskapitányát. (TÁTRAI, 2000. 60.)

⁶ TÁTRAI, 2000. 63.

⁷ MNL BAZML IV. 1906. b. 3844/1948.

⁸ MAGYARY, 1942. 198.

⁹ A m. kir. minisztériumnak 6450/1931. M. E. számú rendelete a vitézi intézmény vagyoni jogi személyiségről. (*Budapesti Közlöny*, 1931/273. 1.)

¹⁰ *Belügyi Közlöny*, 1931/50. 675.

tehát a második csoportba sorolandó. És miért nem tekinthető közintézetnek vagy egyesületnek? A válasz megtalálható *dr. Ereky István*, a Magyar Tudományos Akadémia egykori tagjának 1928-ban megjelent munkájában: Ha az „érdekeltekben megvan a képesség arra, hogy szervezkedjenek, és kollektív céljaikat megvalósítsák, illetve megvalósításuk érdekében áldozatokat hozzanak; vagy pedig, ha ez a képesség nincs meg, de a tárgyi jog az érdekeltek körét mesterségesen kiterjeszti, s ezen a réven legalább a hiányzó anyagi erőket pótolja, akkor közintézetek helyett köztestületek jönnek létre”.¹¹

Tovább boncolva a kérdést, a köztestületek létrehozásának okait és célját *Magyary Zoltán*, a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem egykori tanára foglalta össze: „A szervezkedés eredményeképpen akkor jön létre köztestület, ha az állam a szervezkedés célját olyan közcélnek ismeri el, amelyet a szervezkedés hiányában maga az állam, vagy város (község) valósítana meg. Ezt az állam tételes jogával állapítja meg, és ilyenkor egyúttal megengedi és szabályozza kényszernek is kisebb-nagyobb mértékben való alkalmazását egyrészt avégből, hogy megfelelő szervezet létrejöhessen, másrészt, hogy a cél elérhető legyen. Ezáltal válik a köztestület a magánjogi egyesületektől különbözővé és közigazgatási jogi jellegűvé, egyúttal pedig a közigazgatás szervezetének részévé.”¹² Tehát – ahogy az a fentiekből is kiderült – 1945. április 25-én, Miskolcon nem egy egyesület, hanem egy köztestület szervezeti egységének felszámolásáról hozott határozatot Miskolc város polgármestere.¹³

Mielőtt rátérnénk a felszámolás folyamatára, nézzük milyen szerepet töltöttek be a vármegyei vitézi székek a Vitézi Rend életében. A Vitézi Rend tagjai nyolc, majd – az ország terület gyarapodása következtében – tíz vitézi törzsszék hatásköre alá tartoztak. A törzsszék élén törzskapitány állt, mellette egy törzsszéktartó intézte a segédtszti teendőket. A törzsszékek vármegyei vitézi székekre oszlottak, melyeket székkapitány vezetett. A vármegyei vitézi székek hatásköre kiterjedt a vármegye területén fekvő, törvényhatósági joggal felruházott városokra is. Minden vármegyei vitézi szék külön egyiséget képezett. A vármegyei vitézi szék élén állt a székkapitány, mint elnök, akit tisztességével, a területileg illetékes vitézi törzskapitány javaslatára, az Országos Vitézi Szék bízott meg. Munkájában beosztott segédszervként a vármegyei vitézi széktartó- és egy nemzetvédelmi tiszt segítette. A vármegyei vitézi szék tagja volt az adott vármegye főispánja, a vármegye területén lévő törvényhatósági joggal felruházott városok főispánjai és polgármesterei, a vármegye alispánja, a vármegyei gazdasági egyesület elnöke, a vármegyei csendőr-parancsnok, a vármegyei testnevelési és népgondozó kirendeltség vezetője, a vitézek vármegyei ügyésze (abban az esetben, ha vitéz), a vármegye mezőgazdasági bizottságának elnöke, a vármegye területén lévő tiszti telkes vitézek hadnagyai, valamint a járási vitézi hadnagyok és a vármegye területén lakó tiszteletbeli vitézi

¹¹ EREKY, 1928. 773. – A Vitézi Rend esetében az állam által elismert közcél a háborúban vitézségükkel kitűnt katonák földhöz juttatása volt.

¹² MAGYARY, 1942. 219.

¹³ MNL BAZML IV. 1906. b. 3844/1948. (A rendelet alkotóit egyáltalán nem érdekelte, hogy a megszüntetésre ítélt szervezeteknek milyen volt a jogállásuk, a kérdés tisztán jogi fejtegetése a korszakból kiszakítva nehezen értelmezhető. – a szerk.)

székkapitányok és tiszteletbeli járási vitézi hadnagyok. A vármegyei vitézi székek igénybe vehették a mezőgazdasági kamara, a vármegyei gazdasági felügyelő, a vármegyei tisztí főorvos, a tábori lelkészi hivatalok vezetőinek és a vármegyei tisztí állatorvosnak közreműködését. A vármegyei vitézi székek a közigazgatási beosztásnak megfelelően járási szakaszokra oszlottak, melyeknek élén egy-egy járási vitéz hadnagy állt.¹⁴ Az első vármegyei vitézi székkapitányok 1920. június 25-én, július 14-én és augusztus 12-én kapták meg megbízólevelüket, *Bethlenfalvy Gyula* nyugalmazott ezredes, Borsod- és Gömör vármegye első vitézi székkapitánya június 25-én.¹⁵ Borsod- és Gömör vármegye Vitézi Széke 1921. július 21-jén alakult meg Miskolcon, a vármegyeházán.¹⁶

Miskolc város polgármesterének rendelete alapján 1945. április 25-én összeült egy bizottság Miskolc thj. város tisztí főügyészi hivatalában.¹⁷ A megbeszélésen jelen volt Gálffy Imre polgármester megbízásából *dr. Czibere Kálmán* tisztí ügyész, mint hatósági biztos, *Peske Istvánné* jegyzőkönyvvezető, a Számvevőség részéről *Irsa József* számvevőségi tisztviselő, a magyar államrendőrség részéről *Kovács Gusztáv* detektív és a feloszlott „Országos Vitézi Szék miskolci kapitánysága”¹⁸ részéről *Litkey György* volt széktartó.¹⁹

Érdemes itt kitérni egy anomáliára: A vármegyei vitézi szék felszámolásáról készült jegyzőkönyvben Litkey Györgyöt „vitéz” előnévvel illették, annak a szervezetnek a tagságát jelölő címmel, amelyet már Budapesten feloszlattak, és amelynek helyi szervének felszámolására éppen összeültek. Ez nem volt egyedülálló jelenség, hiszen a vitézi cím használata a háború után rövid ideig gyakorlatban maradt. Erre vezethető vissza az egyes címek és rangok megszüntetéséről szóló – ma is hatályos – 1947. évi IV. törvény a vitézi cím használatának tiltására vonatkozó 3. § első bekezdésének indoklása: „Tekintettel azonban arra, hogy a »vitéz« cím használata ennek [az Országos Vitézi Szék K. Á.] megszüntetése ellenére előfordult és előfordul, e cím használatát is tilalmazni kell”.²⁰

Az ülés kezdetén Czibere hatósági biztos ismertette a város polgármesterének a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatása tárgyában hozott 4902/I. ki.

¹⁴ SZÉCSY–OSZLÁNYI–OSZLÁNYI–FARKASS, 1931. 120.; HELLEBRONTH, 1941. 30.; A Vitézi Rend kis kátéja. 1934. 26.

¹⁵ SZÉCSY–OSZLÁNYI–OSZLÁNYI–FARKASS, 1931. 85.

¹⁶ *Magyar Jövő*, 1921. július 23. 4. – A Vitézi Rend Borsod vármegyei megszervezéséről és a kutatás lehetőségeiről bővebben: KURUCZ, 2016. 245–249.

¹⁷ A megbeszélésen elhangzottakról az arról felvett jegyzőkönyv tanúskodik.

¹⁸ A jegyzőkönyv következetesen Országos Vitézi Szék miskolci kapitánysága néven nevezi a Vitézi Rend Borsod vármegyei szervezetét. A Horthy-korszakban is gyakran nevezték így a vármegyei vitézi székeket, de a hivatalos elnevezés Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Széke volt.

¹⁹ A vármegyei vitézi széket vezető székkapitány beosztott segédszerve volt a vármegyei vitézi széktartó. Litkey György volt tartalékos hadnagy, miskolci tanító 1885. március 15-én született a Gömör-Kishont vármegyei Tornalján. Apja szintén tanító volt, tíz testvérével szerény körülmények között nőtt fel. Az első világháborúban kiérdemelte az I. Osztályú Ezüst Vitézségi Érmet, a Bronz Vitézségi Érmet és a Károly Csapateresztet.

²⁰ Indoklás az „egyes rangok és címek megszüntetéséről” szóló törvényjavaslatához. *Az 1945. évi november hó 29-ére összehívott Nemzetgyűlés Irományai. II. kötet*. Athenacum, Bp., 1945–1947, 43–45. 44.

1945. számú véghatározatát, mely kimondta Borsod vármegye és Miskolc thj. vitézi székének felszámolását. A határozatot Litkey György tudomásul vette, majd előadta, hogy „az Országos Vitézi Szék miskolci kapitánysága működését a Vörös Hadsereg bevonulása előtt beszüntette. Fontos iratait elégette, vagy pedig elszállította. [...] A Vörös Hadsereg bevonulása után a feloszlatott Vitézi Szék kapitánysága működését nem kezdte meg”. Az elmondottak mellett Litkey György átadta a hatósági biztosnak a Komáromba szállított két láda tartalmáról – valamint a vitéz Zirczy József, volt szék-kapitány által elvitt iratok- és tárgyakról – készült leltárt. Litkey György elmondását megerősíti az Egyesületi Értesítőben – az emigrációban megjelenő Magyar Csendőrök Családi Közösségének lapjában – szerző nélkül megjelent visszaemlékezés, mely szerint Zirczy ezredes Miskolcra „vonult vissza beosztottjaival és a hivatala irataival Breznóbányára”.²¹

A szintén elvinni szándékozott pénztárkönyvet és kettő darab pecsétet Litkey György elzárta, ezért nem tudták elszállítani. A hatósági biztos kérésére a volt széktartó átadta az említett 68 számozott oldalt tartalmazó pénztári naplót, melyből 52 oldal volt beírva, továbbá a naplók mellékleteit képező két csomag nyugtát, elismervényeket, két össze nem fűzött füzetet, egy kör- és egy szögletes bélyegzőt.

Ezt követően a küldöttség a vármegyházára ment, hogy megtekintse a vármegyei vitézi szék egykori hivatalát, mely a második emeleten, a lépcsőtől balra helyezkedett el és egy előszobából, valamint három szobából állt. E látogatáskor már a vármegyei számvevőség hivatala működött a helyén. A küldöttséget *Szentgyörgyi Gergely* vármegyei irodaigazgató vezette körbe a helyiségekben, melyeket – mint mondta – felszereléssel és használati tárgyakkal együtt a vármegye bocsátotta annak idején a vitézi szék rendelkezésére.

A küldöttség a helyszínen egy kétajtós festett zászlótartó szekrényt és egy két részből álló zászlórudat, a vitézi címer nagyított zománcabláját, valamint a hivatali helyiség megjelölésére szolgáló zománcablát talált. Ezeket az ingóságokat Szentgyörgyi Gergelyre bízták, aki vállalta megőrzésüket.²²

A vitézi szék egykori hivatalának szemléje után a küldöttség az árvaszéki irattárat kereste fel – szintén a második emeleten – ahol az oldalsó irattári helyiségben fellelték a vitézi szék iratainak maradványait. Litkey György elmondása szerint ezek telekkönyvekre vonatkozó iratok voltak. A küldöttség zár alá vett 20 csomag iratot, 3 db könyvet és egy albumot, melyeket *Veszteg Barna*, árvaszéki irattáros őrizetére bíztak azzal a meghagyással, hogy azokat csak a hatósági biztos vagy Miskolc város polgármesterének írásbeli engedélyére adhatja ki, kivéve az államrendőrség miskolci kapitányságát – melyre nem vonatkozott a korlátozás.

Litkey György arról tájékoztatta a küldöttség tagjait, hogy a vármegyei vitézi széknek nem voltak birtokai, ugyanis minden ingatlan vagyon a Vitézi Rend tulajdonát

²¹ *Egyesületi értesítő*, 1974. 49–50. 25–26. – Zirczy József volt székkapitány a háború végén Ausztriába távozott, ahol fizikai munkásként dolgozott. Grazban halt meg 1972. október 20-án. *Egyesületi Értesítő*, 1973. 45–46. 15.

²² MNL BAZML IV. 1906. b. 3844/1948.

képezte, továbbá a miskolci kapitányság az ingatlanokkal kapcsolatban csak véleményező szerv volt. „Az ingatlanok telekkönyvi- és birtokívei – közölte Litkey György – központilag, az Országos Vitézi Széknél, Budapesten kezeltettek és azoknak ez idő szerint ott is kell lenni. [...] A miskolci Székkapitányság csak pénzbeszedő volt, a beszedett pénzt haladéktalanul a[z] [Országos] Vitézi Széknek küldöttem be. A vitézi szék működésének beszüntetése előtt minden pénzt az Országos Vitézi Székhez küldöttem be úgy, hogy vitéz Zirczy József ezredes, székkapitány sem vitt magával semmiféle vitézi pénzt vagy értéket. Kijelentem, hogy nálam nincs a Miskolci Székkapitányságnak semmiféle értéke vagy pénzkészlete. Több takarékbetétkönyve is volt a Vitézi Szék kapitányságának, az azokon elhelyezett összeget kivettük, és még a működése megszüntetése előtt Pestre szállítottuk, a betétkönyvek 5-5 pengő betétállománnyal a birtokomban voltak, azonban lakásom felrobbanása következtében megsemmisültek vagy eltűntek”. Irsa József a városi számvevőség részéről kijelentette, hogy sem az Országos Vitézi Széknek, sem a Miskolci Székkapitányságnak Miskolc thj. városánál pénze, letétje vagy egyéb értéke nincsen. Ezzel a vármegyei vitézi szék felszámolása közel 44 év működés után befejeződött.

1945. április 25-én Miskolc thj. város tiszti főügyésze – hivatkozással a polgármester 4902/I. ki. 1945 számú véghatározatára – beterjesztette az „Országos Vitézi Szék miskolci székkapitánysága” feloszlásával kapcsolatban felvett jegyzőkönyvet, valamint annak mellékleteit Miskolc város polgármesteréhez. A főügyész úgy ítélte meg, hogy az iratok a vármegyei árvaszék irattárában védett helyen vannak, ezért a vitézi szék iratanyagának beszállítását mellőzte, de megjegyezte, hogy az iratok csomagolásához „egy nagyobb ládára lenne szükség”.

1945. április 30-án Gálffy Imre polgármester a vármegyei vitézi szék felszámolásáról készült jegyzőkönyv másolatát megküldte *Erdei Ferenc* belügyminiszternek, továbbá utasította *Czibere Kálmán*t, hogy a Szentgyörgyi Gergely irodaigazgató és Vesztig Barna irattáros őrizetére bízott ingóságokat- és iratokat vegye át, s ezeket ládába zárva és a ládát lepecsételve adja át a gazdasági ügyosztálynak, azzal a felszólítással, hogy az átadott javak megfelelő őrzéséről gondoskodjanak.²³ Az ládák átvételére egyben felszólította a gazdasági ügyosztályt is.

Az időközben főügyésszé előlépett Czibere Kálmán július 23-án jelentést küldött a polgármesternek, melyben arról tájékoztatta, hogy a gazdasági ügyosztálynál és a városi mérnöki hivatalnál is megrendelte az iratok elhelyezésére szolgáló ládát, azonban többszöri sürgetése dacára sem bocsátottak ilyet rendelkezésére.

Miután Gálffy Imre augusztus 1-ig sem kapott választ, Czibere Kálmán jelentése nyomán ismételt felszólította a gazdasági ügyosztály vezetőjét, hogy az április 30-án kelt rendeletére azonnal adjon választ és a késedelem okát igazolja. Az ügy folytatásának nem maradt fenn forrása, ezért feltételezhető, hogy a gazdasági ügyosztály eleget tett a polgármester által szabott augusztus 8-i határidőnek és egy arra alkalmas ládában

²³ 5932/ki.1945. számú polgármesteri utasítás

átvette Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székének használati tárgyait- és iratait további megőrzés végett.

Borsod vármegye és Miskolc thj. város
Vitézi Székéke ingóságainak sorsa

1947. január 26-án *Rajk László* belügyminiszter leiratot intézett Miskolc város polgármesteréhez, melyben tájékoztatta, hogy a fasiszta politikai és katonai jellegű szervezetek feloszlatásáról szóló 529/1945. M. E. számú rendelet kiegészítése tárgyában kiadott 3830/1946. M. E. számú rendelet végrehajtásáról szóló 286.850/1946. B. M. számú körrendeletben elrendelte, hogy a feloszlátott vitézi szék ingó és ingatlanvagyonát gondosan állapítsa meg, valamint felszólította, hogy ha a vagyontárgyak számbavétele nyomozást igényel, akkor azt haladéktalanul foganatosítsa. A miniszter továbbá megállapította, hogy a feloszlátott vármegyei vitézi szék vagyontárgyainak felkutatásához szükséges nyomozati eljárást Gálffy Imre nem rendelte el, ezért felszólította, hogy a feloszlátott „egyesület” vagyontárgyainak felkutatásához szükséges intézkedéseket tegye meg.²⁴

1947. március 22-én Gálffy Imre megbízásából *dr. Hammer Fidél* főjegyző megkeresést intézett az államrendőrség miskolci Kapitányságához, hogy az esetleges vagyontárgyak felkutatásához szükséges nyomozati eljárást indítsák meg és annak eredményéről mielőbb értesítsék. Gálffy Imre még ezen a napon jelentette Rajk Lászlónak, hogy a nyomozati eljárást megindították.

A nyomozást lezáró rendőrségi jelentés 1947. április 17-re készült el és arról tájékoztatta Gálffy Imrét, hogy „a jegyzőkönyvben foglaltakon kívül mást beszerezni nem sikerült”. Ezt a jelentést a polgármester május 3-án megküldte a belügyminiszternek, aki október 31-én a jegyzőkönyvbe foglalt vagyontárgyakat a már említett 3830/1946. M. E. számú rendelet 2. §-ára hivatkozva az Államkincstárnak adományozta, és arra utasította Gálffy polgármestert, hogy az ingóságokat nyolc napon belül „terjessze fel”. Az adományozással egy időben a vagyontárgyakat feloldotta a zár alól. Ennek megfelelően november 27-én Gálffy Imre a kincstári jogügyi igazgatósághoz fordult, és kérte, hogy az átvételhez egy meghatalmazott személyt rendeljenek ki és utasítsák, hogy Miskolc thj. város közjogi ügyosztályánál haladéktalanul jelentkezzen.

Miután a kincstártól nem kapott választ, Gálffy 1948. március 2-án *Veres Péter* honvédelmi miniszterhez fordult, közölje a feloszlátott vármegyei vitézi szék vagyontárgyaival megadományozott pontos címét, hogy a vagyontárgyak átvétele ügyében megkereshesse a kedvezményezetett. Veres Péter nevében *dr. Olchváry László* miniszteri osztálytanácsos válaszolt április 26-án és közölte, hogy a Vitézi Szék miskolci kapitánysága vagyonának átvételével a miskolci 24. honvéd kiegészítő parancsnokságot bízta meg.

Május 3-án Gálffy Imre egy határozatot hozott, melyben felkérte a 24. honvéd kiegészítő parancsnokságot, hogy az átvételhez egy meghatalmazott személyt rendeljenek ki

²⁴ MNL. BAZML. IV. 1906. b. 3844/1948. (A „vagyon” átvételével kapcsolatos levelezés és az „átadás” ugyanezen az ügyszámon futott. – A szerk.)

és utasítsák, hogy nyolc napon belül jelentkezzen az átvétel ügyében dr. Czibere Kálmán városi tiszti főügyésznél a feloszlott „egyesület” volt hatósági biztosánál. Továbbá tájékoztatta a kiegészítő parancsnokságot arról, hogy utasítsa a volt hatósági biztost, hogy a határozatban felsorolt ingóságokat a kiegészítő parancsnokságnak jegyzőkönyv mellett adja át, s annak megtörténte után a jegyzőkönyvet két példányban juttassa el hozzá. Közölte azt is, hogy a szóban forgó ingóságokat Szentgyörgyi Gergely vármegyei irodaigazgató őrzi. A polgármester megbízásából Miskolc város főjegyzője május 31-én kérte fel dr. Czibere Kálmán tiszti főügyészt, hogy tegyen eleget a polgármester május 3-ai határozatában foglaltaknak.

Az átadásra 1948. június 15-én a város tiszti főügyész hivatalában került sor. Jelen volt Miskolc város polgármestere megbízásából dr. Czibere Kálmán városi tiszti főügyész, Borsod vármegye képviseletében Szentgyörgyi Gergely vármegyei irodaigazgató, a miskolci 21. honvéd kiegészítő parancsnokság képviseletében *Jakab Zoltán* őrnagy és *Kiss Ferenc* törzsőrmester.

Czibere Kálmán közölte a megjelentekkel Miskolc város polgármesterének 11.219/ki. 1948. II. számú határozatát, mely szerint a belügyminiszter a feloszlott Országos Vitézi Szék miskolci kapitánysága tulajdonában állt vagyontárgyakat az államkincstárnak adományozta. Szentgyörgyi Gergely fenntartotta az április 12-én a tiszti főügyészhez – intézett értesítésében állítottakat, melyben közölte: megállapítást nyert, hogy a kétajtós festett zománcszekrény a vármegye tulajdona, továbbá számvevősege értesülése szerint a zászlórudat és egy zomántáblát a várostól valaki az engedélye nélkül elvitt. „Ezeket – mint mondta – Farkas Pál vármegyei altiszt adta ki Hosszúfalusi Lajos számvevősegi főnök engedélyével. Állítólag egy sánta járású városi altiszt vitte el”. Tehát mindössze a vitézi jelvényt ábrázoló zomántáblát tudta átadni a kiegészítő parancsnokság képviselőinek.

Időközben a főügyészi hivatalban megjelent Farkas Pál vármegyei altiszt, aki megerősítette, hogy látta, hogy Hosszúfalusi Lajos számvevőség főnöksége idején egy polgári ruhába öltözött kövéres sántítani látszó egyén a vitézi szék zászlórúdját elvitte.

A kiegészítő parancsnokság képviselői miután a táblát átvették, bejelentették, hogy jelenteni fogják a honvédelmi minisztériumnak, mely okból hiúsult meg az ingóságoknak az államkincstár tulajdonába vétele.

Végezetül Czibere hatósági biztos közölte az érdekeltekkel, hogy mivel a tulajdonjog vitás, a zászlótartó szekrény kérdését a kincstárnak és a vármegyének kell majd rendeznie, a zászlórúd és a hiányzó zomántábla pedig a nyomozás során kerül majd elő.

A hatósági biztos az elkészült jegyzőkönyvet megküldte Miskolc polgármesterének, aki június 23-án azzal terjesztette fel a belügyminiszternek, hogy a hiányzó vagyontárgyak felkutatása iránt az államrendőrség miskolci kapitányságát egyidejűleg megkereste, és a rendőreg jelentését annak kézhezvétele után haladéktalanul fel fogja terjeszteni.

Az államrendőrség a lefolytatott nyomozásról 1948. augusztus 9-én küldte meg jelentését Gálffy Imrének, mely szerint kikérdezték Farkas Pál vármegyei altisztet, aki el-

mondta, hogy a zászlórudat nem városi altiszt, hanem egy előtte ismeretlen polgári egyén vitte el. Hosszúfalusi Mihály kórházi ellenőr arról számolt be, hogy abban az időben a várostól kapott bútorokat szállították és azokkal együtt a zászlórudat is elvitte egy ismeretlen egyén. Elismervényt nem kapott, a tábla és a zászlórúd további sorsáról nem tudott tájékoztatást adni. A rendőrség a városházán kikérdezte még Balogh István városi altisztet is, aki elmondta, hogy tudomása szerint az altiszt társai 1945-ben nem vittek zászlórudat a városházára. Tudomása szerint kövér testalkatú sántán járó altiszt alkalmazásban nem állt és nincs [!]. A több irányba lefolytatott nyomozás nem hozott eredményt, a tettes személyét és az elvitt tárgyak hollétét nem sikerült megállapítani.

*

1948. augusztus 19-én a polgármester megküldte a belügyminiszternek a rendőrségi jelentést, ezzel Borsod vármegye és Miskolc thj. város Vitézi Székének története befejeződött. A vármegyei vitézi szék „hagyatéka” a háború után egy ládányi irat, egy zászló-tartó szekrény, egy zászlórúd és két zománc tábla volt mindössze. A ládába zárt irat-anyag Miskolc város gazdasági ügyosztályához kerülése utáni sorsa ismeretlen. Litkey György volt széktartó állítása szerint – ahogy a fentiekből kiderült – telekkönyvi iratokról volt szó, amit az is valószínűsít, hogy a Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárába is ilyen típusú iratok kerültek – ismeretlen körülmények között.

A megmaradt 0,02 ifm. terjedelmű iratanyag Sajósenye községben fekvő, zsidó tulajdonban volt 100 holdon aluli ingatlanoknak a vármegyei vitézi szék tulajdonába adásáról,²⁵ ezen ingatlanok haszonbérbe adásának dokumentumai 1943–1944. évekből, valamint egy adóhivatalhoz intézett megkeresés egy ingatlannal kapcsolatos illetéki-szabással kapcsolatban. Az iratok – amelyek 1966-ban már bizonyosan a levéltárban voltak – a IX. (testületek) fondfőcsoport 702. fondjaként kerültek elhelyezésre. Ennek oka, hogy az 1962-ben megjelent „Szerkesztési alapelvek” a vitézi szék és vitézi hadnagyok iratait a IX. testületek fondfőcsoportba, azon belül a köztestületek, abban az érdekképviseltek közé sorolta. A 2006-ban kiadott „Példatár a területi általános és a települési önkormányzati levéltárak új fond(jegyzék-)szerkezetéhez” szintén a IX. Testületek fondfőcsoportba, azon belül – megszüntetve a „köztestületek” kategóriát – az érdekvédelmi testületek közé sorolta a „vitézi székek iratai”-t.

Az ismertetett intézkedéssor akár a „sok hülbó semmiért” címet is viselhetné, hiszen egy történeti szempontból periférikus ügyet – s itt a helyi vitézi szék értékelhetetlen kicsiségű „vagyonára”, nem magára a Vitézi Székre gondolunk – a korabeli viszonyok miatt a helyi közigazgatás szinte min-

²⁵ Az iratok keletkezése az 1942. XV. tc. rendelkezéseire vezethető vissza, melyek újabb földterületek megszerzését jelentették a vitézek számára. „A Vitézi Rend ennek folytán lett a zsidókat érintő hátrányos döntések egyik fő haszonélvezője. Az 1942. XV. tc. végrehajtása érdekében kiadott 535.438/1942. VII.A.2. FÜM számú rendelettel a föld-művelésügyi tárca »az ország területén zsidókézen lévő, 5 katasztrális holdnál nagyobb, de 20 katasztrális holdnál kisebb szőlő és gyümölcsös birtokokat és az 5 katasztrális holdnál nagyobb, de 100 katasztrális holdnál kisebb mezőgazdasági ingatlanokat a Vitézi Rend rendelkezésére bocsátja, hogy azokból vitézi telkeket alakítson a mostani és az elmúlt világháború vitézei részére.«” TÁTRAI, 2000. 54.

den vezetőjének komolyan kellett vennie, amit a kialakuló egypártrendszer itt nem érzékelhető nyomasztó háttére méginkább nyomatékosított. Persze nem tudható, hogy a korabeli közigazgatás résztvevői mennyire adtak hitelt annak, hogy egy vélhetően kitalált „kövér testalkatú sántán járó altiszt” illetéktelenül elvitt egy zászlórudat vagy sem... (A szerk.)

Felhasznált irodalom

Forrás

MNL BAZML Magyar Nemzeti Levéltár Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltára IV.
904. 8652/1945

Szakirodalom

- EREKY
1928 EREKY ISTVÁN: A jogi személyek. *Városi Szemle*, 1928. 49–112.
- FEKETE
2011 FEKETE FERENC: *A Vitézi Rend története*. HK Hermanos Kiadó, Szeged
- HELLEBRONTH
1941 A Vitézi Rend története, szervezete és tagjainak névkönyve. Szerk.
HELLEBRONTH KÁLMÁN. Bp., 1941. k. n.
- KEREPESZKI
2013 KEREPESZKI RÓBERT: *A Vitézi Rend 1920–1945*. Attraktor Kiadó,
Máriabesenyő. 2013.
- KURUCZ
2016 KURUCZ ÁDÁM: A Vitézi Rend megalapításának előkészületei Borsod
vármegyében. *Diáktudomány. A Miskolci Egyetem tudományos diákköri mun-
káiból 2015–2016*. Miskolci Egyetem, 2016. 245–249.
- MAGYARY
1942 MAGYARY ZOLTÁN: Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX.
sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogrendje.
Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1942.
- PEKÁR
1927 *Vitézek Évkönyve*. Szerk. PEKÁR GYULA. „Vitézek Évkönyve” kiadása,
Bp., 1927.
- SZÉCSY–OSZLÁNYI–OSZLÁNYI–FARKASS
1931 *A tízéves Vitézi Rend 1921–1931. Szerk.* SZÉCSY IMRE–OSZLÁNYI KOR-
NÉL–OSZLÁNYI JÓZSEF–FARKASS JENŐ. Országos Vitézi Szék szerkesz-
tőbizottsága. Bp., 1931.
- TÁTRAI
2000 TÁTRAI SZILÁRD: A Vitézi Rend története a harmincas évek elejétől a
felszámolásig. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2000. 1. sz. 35–78.

MÉRLEG

SZOROSADTÓL RIJEKÁIG

TANULMÁNYOK

BŐSZE SÁNDOR EMLÉKÉRE

Szerk. TILCSIK GYÖRGY–MAYER LÁSZLÓ. Bp.,
2015. 399 p.

2014. október 29-én a család, a rokonság tagjain kívül, levéltárosok, történészek tömege jelent meg a kaposvári Nyugati temetőben, hogy utolsó útjára kísérjék Bősze Sándort. Sándor utolsó évei a halálos kórral folytatott szakadatlan küzdelemmel teltek el, amit Ő soha nem adott fel, így jobb és nehezebb hónapok váltották egymást, mi pedig bízunk felépülésében. A Kaposvárról, hazafelé vezető, végtelennek tűnő úton fogalmazódott meg egy, személye és munkássága előtt tisztelgő emlékkönyv gondolata, amelyet örömeinkre felkaroltak a szakmai egyesületek is. E támogatás tette lehetővé, hogy 2015 végén napvilágot látott a 46 hazai és külföldi (horvát, burgenlandi, stájer) szerző Sándor emléke előtt tisztelgő munkáit közzéadó emlékkötet.

A két szakmai egyesületi elnök (*Tykeviszka Árpád, Kenyeres István*) életutat méltató előszavait követően az egykori Tanár, *Szögi László*, egy adat- és szempont gazdag tanulmányban mutatta be Somogy vármegye 1265–1918 közötti peregrinusait. A korábbi mogersdorfi delegációvezető, a stájer küldöttség doyenje *Gerhard Pferschy* a mai polgárság előzményét, a Mura vidék eltérő jogállású funkciójú városainak a helyi polgárságot és egyéb jogállású városi lakosai vizsgálta meg modell értékű tanulmányában. Kenyeres István tanulmányában a dömösi prépostság koppányi uradalmának Mohács előtti urbáriumát (!) vetette össze a török hódítás e térségről fennmaradt összeírásaival. Függelékként pedig publikálta a Podmaniczky István nyitrai püspök birtokába került uradalom 1560. évi, valamint az 1501–1528 közötti időből fennmaradt birtokösszeírásokat. *Feiszt György* Vas és Zala vármegyék címereit hasonlította össze. *Varga J. János* Esterházy Pál Dél-dunántúli településeit tekintette át, az egykori hódoltságához tartozó területek társadalmának, településszerkezetének újjáépítését összekötve a törvényhatóságok reorganizációjával. E gondolatkör szerves folytatása *Váradny Zoltán* tanulmánya, amely a császári hadsereg jelenlétét ezredekre bontva, a hadellátás és a vármegye tevékenységét mutatja be az újjáéledő Tolna megye példáján. *Hudi József* a Pápa közeli, az oszmán időszakot sikerrel túlélő Takácsi nemesi község 18–19. századi igazgatását, társadalmát mutatta be egy gazdagon adatolt tanulmányban. Sándor szakmai pályájának kiteljesedése volt a fiumei szakmai kapcsolat megteremtése, működtetése, aminek eredményeként a Fiumei Állami Levéltárral közös munka jegyében 2011-ben megje-

lent a Magyar Királyi Tengerészeti Hatóság 1870–1918. című repertórium. A repertóriumhoz szervesen csatolható *Soós István* Fiume Magyar Királyságba történő inkorporálásáról (1776–1827) írott hiánypótló tanulmánya. Miképpen az előző szerző, úgy *Poór János* professzor is személyesen a Mogensdorf Nemzetközi Kulturtörténeti Szimpóziumon keresztül kapcsolódott Sándor élet- és szakmai pályájához. „Jozefinizmus és reformkor között” című gondolatgazdag tanulmánya a 18. század utolsó évtizedeinek történeti periodizációját (folyamatosság, vagy megszakítottság) vizsgálja a történelem és az irodalomtudomány kutatási eredményeinek tükrében. Az ugyancsak e mogersdorfi tudósi körhöz tartozó osztrák genealógus, *Peter Wiesflecker* a Coburg-Gothai hercegekkel rokonságban álló Koháry Antóniát (1797–1862), mint több 20. századi közép-európai dinasztia ősanját, és a kialakult családi-rokonsági kapcsolathálót mutatja be. Az egykori évfolyamtárs, jóbarát, *Bana József* Sándor kutatási területének gerince alapján Győr város egyesületkaszteréhez szolgáltatt újabb információkat, kiegészítve az 1827–1950 közötti sportegyesületek adattárát. *Bariska István* ugyancsak egy nagyobb munka, a készülő Kőszeg topográfia egy részét készítette el az emlékkötet számára. Kőszeg város 1839. évi térképének utca és térelnevezéseit dolgozta fel az 1838–1839. évi telekkönyv adatait is felhasználva. *Kapiller Imre* Zala megyei főlevéltáros a nagykanizsai Polgári Egyesület meg nem valósult székházának (1840–1842) ügyét írta meg. 1848–1849 története nem tartozott Sándor fő kutatási irányába, de az 1990-es években intenzíven foglalkozott Jelasics seregének dél-dunántúli átvonulásával. E kutatási irányhoz csatlakozott *Tilcsik György*, aki István főherceg nádor és a horvát bán meghíúsult találkozásával kapcsolatos ismereteit foglalja össze, illetve egy zágrábi forrással azokat újabb információval egészíti ki. *Halász Imre* a neoabszolutizmus korának intézményi kiépülését, annak személyi állományát mutatja be Somogy megyében. *Katona Csaba* gazdag családi iratanyagából merít, midőn Magos Sándor, későbbi esztergomi kúriai bíró az 1860-as években Nyitrán eltöltött tanulóéveiből ad közzé forrásokat. Khuen-Héderváry Károly horvát báni tevékenységét a magyar és a horvát nemzet között történetírói viták övezték. *Zelko Holjevac* e témakört vizsgáló tanulmánya e báni időszakot differenciáltan mutatja be, azt a gazdasági és kulturális fejlődés periódusának írja le. *Gyáni Gábor* a levélírás jelentőségének a növekedését mutatja be a 19. század második felében, „A levelezés, mint a polgárosodás tünete” című tanulmányában. *Kaposi Zoltán* a Dél-Dunántúl 18–19. századi politikai és gazdasági életében jelentős szerepet játszó Somssich család Somogy megyei uradalmait, kiépülését, működésének jellemzőit elemzi a 19–20. század fordulóján. *Szakály Sándor* vitéz Oszlányi Kornél vezérőrnagy életútját dolgozta fel, aki a 2. világháború egyetlen Mária Terézia Rend Lovagkeresztjével kitüntetett magyar katonája volt.

Gőzsy Zoltán egyetemi tanár, egykori munkatárs, volt somogyi levéltáros, Molnár István egykori somogyi archivárius (1913–1949) életútját dolgozta fel, aki soproni mintára, fenntartója biztatására, az intézmény reprezentatív tereit is kialakíttatta. Az első tanulmányhoz hasonlóan, *Lengvári István* is oktatástörténeti tanulmánnyal tisztelgett, amelyben a pécsi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem Orvostudományi Karának somogyi születésű diákjait adatolta. *Gecsényi Lajos* a magyar levéltárügy 1920–2012 közötti állapotát vázolta, hangsúlyosan kezelve a megyei fenntartás időszakát, amely Sándor levéltárosi pályájának is a gerincét alkotta.

Az egykori munkatárs, *Récsei Balázs* ezúttal is a somogyi kéjelgés ügy egy újabb esettanulmányával ismertet meg bennünket, amelyben egy 1924–1925. évi marcali bordélynyitás által helyben és azon túl felkavart konfliktusokkal terhelt ügyet írt le. *Cserna Anna* Tolna megyei főlevéltáros, nemcsak összefoglalta a könyvgyűjtő gróf Apponyi Sándor életútját, és bemutatta az OSZK-nak, illetve a Nemzeti Múzeumnak felajánlott értékeket, vagyonokat, de a tanulmány függelékeként köljölte Apponyi Sándor 1852. évi végakarátát is.

A *burgenlandi* jelenkor kutató-levéltáros *Michael Hess* bevezető soraiban személyesen is visszaemlékezett a mogersdorf konferenciát szervező Bösze Sándorra, forrás-közlésében pedig egy német birodalmi diákcsoport 1929. évi burgenlandi utazásából közölt részleteket.

Vonyó József Gömbös Gyula miniszterelnök és a társadalmi egyesületek viszonyát mutatja be. *Kövér György* a kaposvári születésű Komjáthy (Kring) Miklós 1932–1933 során Domanovszky Sándorhoz írott tudós leveleit publikálta.

Az egykor somogyi levéltáros, *Gyenesi József* Kecskemét város barackpálinka márkavédelme érdekében kifejtett 1930-as évekbeli törekvéseit ismertette. *Décsy Sándor* egy 1939-es kaposvári zászlóavatás kapcsán, az olasz–magyar politikai kapcsolatok egy szelétét mutatta be.

Mindenképpen ki kell emelni az egykori csoporttárs, *Molnár András* munkáját, aki a Zalaegerszegi (47/III. honvédszászlóalj)történetébe ágyazva, az apai nagyapa, Bösze József tartalékos hadnagy erdélyi bevonulással kapcsolatos fotóit publikálta, valamint az említett ős egységtörténetbe, hadműveletekbe ágyazott életútját dolgozta fel. A tanulmány speciális értéke: a családnál megőrzött fényképeket még 2012-ben Sándor adta át a Szerzőnek.

A fiatalabb levéltáros generáció tiszteletét *Czetz Balázs* tanulmánya jelzi, aki a Fejér Vármegyei Közjóléti Szövetkezet 1940–1948 közötti történetéről készített tanulmányt.

Káli Csaba Kelemen Béla nagykanizsai városi párttitkár, a helyi MKP szervezet 1945. október–novemberi munkájáról készült összefoglaló jelentését publikálta. *Katona Klára* a konfliktusoktól sem mentes 1945–1949 közötti magyar–jugoszláv határmenti kapcsolatokat foglalta össze. A soknemzetiségű Somogy megyére tekintettel *Tóth Ágnes* az 1945–1950 közötti nemzetiségi oktatást összegezte egy tanulmányában. Míg a muzeológus-tanár *Tar Ferenc* az 1945–1990 közötti zalai politikai elit vizsgálatához járul hozzá, *Gyarmati György* az 1949. évi országgyűlési választások Somogy megyei tanulságait, a tapasztalható választói magatartást elemzi és sűrűn adatolja. A vezető utód, az egykor Sándor által felvett kolléga, *Polgár Tamás*, Keszthelyi Ferenc kaposvári levéltáros 1951. évi munkanaplóján keresztül mutatja be az államosítás, nagymérvű iratbeszállítások évtizedének helyi mindennapjait.

Az ugyancsak volt munkatárs, *Szántó László* a somogyi TIT 1953–1985 közötti működését vázolja. Itt is érdemes megjegyezni, hogy Sándor 1990–2014 között a Somogy megyei TIT elnöki tisztét is betöltötte. A vidéki levéltárak 1956-os forrásfeltárásában kiemelkedő szerepe volt *Á. Varga Lászlónak*, amit Somogyban az előbb említett

Szántó László tett meg. Az emlékkötet hasábjain Á. Varga László az 1956-os forradalom utáni megtorlás egy sajátos intézményéről, a közbiztonsági őrizetről írt.

Az egykori levéltár szakos csoporttárs, *Bikki István* a korai Kádár kor ellenségképeinek megjelenését mutatta be központi források, az Országgyűlési Naplók alapján.

Bősze Sándor javaslatára, közreműködésével Somogy megye 2003-ban csatlakozott a Mogersdorf Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpóziumhoz. *Ivica Sute* történész, egyetemi docens Horvátország részéről mutatja be ezt a generációkat átívelő csatlakozási utat. A kötet záró írása *Varga László* szubjektív visszaemlékezése, mely egyaránt szól, a Kaposvárhoz, Bősze Sándor személyéhez fűződő emlékeiről. A szerkesztők, a kiadók részéről is kiváló választás volt ez a lezárás, hisz az olvasó a széken hátradőlve átengedi magát a benne is felgyülemelő emlékeknek, kezdve a Hajnal István Kör alakulásával kezdődő ismeretünktől az egyetemi éveken keresztül az utolsó, 2014. augusztusi, kőszegi beszélgetésünkig.

Ahogy e futó, rövid ismertetésből is kitűnik, mind a szerzői kör összetétele, mind a témaválasztások sok szállal kötődnek barátunkhoz, Bősze Sándorhoz, akinek alakját, feledhetetlen személyiségét, az emlékkönyv mellett, a kötet lapozásakor feltörő közösen átélt múlt is élteti.

Dominkovits Péter

BŐSZE SÁNDOR DÍJ ÁTADÁSA

2016. október 10.

A Megyei és Városi Levéltárak Tanácsa egyik alapító tagja, *dr. Bősze Sándor*, a Somogy Megyei Levéltár igazgatója emlékének megőrzésére **Bősze Sándor díjat** alapított. A díj átadására első alkalommal 2016. október 6-án az MVLVT őszi, balatonfüredi tanácskozásán került sor.

A díjat

dr. Á. VARGA LÁSZLÓ,
a BFL nyugalmazott főigazgatója kapta

Á. Varga László 1948. szeptember 7-én született Biharkeresztesen. Középfokú tanulmányait Nyíregyházán végezte, történelem–földrajz szakos egyetemi diplomáját a Kosuth Lajos Tudományegyetemen (Debrecen) szerezte 1973-ban, bölcsészdoktori címét ugyanott védte meg 1985-ben. 1973 és 1982 között a Heves Megyei levéltárban segédlevéltárosként majd levéltárosként, 1982–1999-ben a Nógrád Megyei Levéltár igazgatóként dolgozott. 1999-től 2013-ig Budapest Főváros Levéltára főigazgatójaként tevékenykedett. Munkáját több elismerésben részesítették, így 2004-ben Pauler-díjat, 2008-ban Széchényi Ferenc-díjat kapott. 2000-től 2010-ig az Önkormányzati Levéltárak Tanácsának (az MVLVT elődje) elnökeként működött. Munkája során mindvégig képviselte nemcsak soros munkahelye, hanem valamennyi megyei, városi levéltár szakmai érdekeit, ezen kívül a határon túli együttműködések is szervezte, amelynek kiemelkedő eredménye a Kárpát-Medence Levéltári Forrásai fondjegyzék-sorozat. Munkássága példamutató a hazai levéltárügyben tevékenykedők számára.

HIREK

LEVÉLTÁRI ÉRTÉKEK ÁTALAKULÓ KÖRNYEZETBEN

A 125 ÉVES HOLLAND LEVÉLTÁROS EGYESÜLET JUBILEUMI KONFERENCIÁJÁRÓL

A világ legrégebben működő levéltáros szakmai szervezete, a Holland Királyi Levéltáros Egyesület (*Koninklijke Vereniging van Archivarissen in Nederland*, KVAN) 2016. június 15. és 17. között tartotta fennállásának 125. évfordulójára szervezett jubileumi konferenciáját a hollandiai Haarlemben. (Az innen származó holland telepesek alapította, ma New York város részét képező és régebben elsősorban közbiztonságáról elhíresült Harlemtől eltérően az Amszterdamtól húsz kilométerre fekvő, százötvenezeres lakosságú „anyaváros” a béke és az időtlenség szigetének tűnhet, egyébként pedig a holland tulipántermesztésben játszott meghatározó szerepe miatt a „virágváros” becenevet is kiérdemelte.) A mostani rendezvényt egyébként stílusosan ugyanúgy a haarlemi filharmonikusok palotájában rendezték, ahol 125 éve megalakult a holland levéltáros egyesület.

Az *Értékek az átmenetben, a levéltári szakma jövőjének perspektívái* c. jubileumi konferencia programja korántsem merült ki a tekintélyes szakmai szervezet ünneplésében, sőt elsősorban nem is ezt célozta. (A holland levéltárügy történetét inkább egy, a hivatalos programot megelőző „előkonferencián” próbálták meg felidézni.) A két napos rendezvényen a társszervezetek képviselői, a különböző levéltáros egyesületek delegációi, ha jelen is voltak, nem kaptak szót. A két nap előadásainak tematikáját ugyanis egy másik évfordulóval kötötték össze: a meghívott előadók a Nemzetközi Levéltári Tanács, az ICA által 20 éve Pekingben elfogadott Levéltárosok Etikai Kódexében¹ lefektetett szakmai alapelvek érvényességét és ellentmondásait vizsgálták meg az átalakuló társadalmi és technikai környezetben. (A konferencia címének árnyaltsága ugyanakkor már önmagában is utalt a résztvevők differenciált megközelítésére, hiszen a *Values in transition* címben a változó kor és a változóban lévő értékek egyaránt benne foglaltatnak, vagy legalábbis beleérthetők.)

¹ Magyarul megjelent: *Levéltári Szemle*, 1998. 1. sz. 45–48. Fordította Künstler Ferenc.

A sokoldalú megközelítésre utalt a rendezvény szervezői által meghívott előadók széles köre és földrajzi, kulturális sokszínűsége is, hiszen a házigazdákon kívül előadást tartott itt az ausztrál és a német nemzeti levéltár igazgatója, amerikai, svéd, belga katalán, lengyel, török és magyar levéltárosok, levéltári vezetők, egyetemi tanárok és információtechnológusok. A konferencián elhangzott előadások közül – a teljesség igénye nélkül – néhányat konkrétan is érdemes kiemelni. (Mivel a szekcióülések előadásainak egy része holland nyelvű volt, ezek tartalmát remélhetőleg egy későbbi, fordításban megjelentetendő konferenciakötetből ismerhetjük meg.)

A formális megnyitó és üdvözlő beszédek után az első, prezentációval egybekötött előadást *Marja Hammersma*, a holland Oktatási, Kulturális és Tudományos Minisztérium kulturális és média ügyekkel foglalkoztató igazgatója tartotta a holland levéltáros szakma múltjáról és jelenlegi szerepéről. A konferencia oldott légkörére jellemző, hogy az előadás közben – a többség számára láthatólag váratlanul – egy „néma rezesbanda” vonult be a terembe és egy performansz jellegű fellépés keretében fél órás műsorral szórakoztatták az erre igencsak fogékony közönséget. A jelmezes felvonulás végén a színpadon „felejtett” és szintén meglepődött magas rangú vendég örömét fejezte ki mondván, hogy a kultúráért felelős vezetőként mindig örömmel szembesül hasonló spontán művészeti akciókkal.

Az ünneplés tárgyát képező KVAN történetét és elért eredményeit *Erika Hokke* független iratkezelési és levéltári tanácsadó foglalta össze nagy vonalakban az 1891-es alapítástól kezdve. Elmondása szerint az alapítók világos koncepcióval rendelkeztek arra nézve, hogyan kell egy szakmát megalapozni. Ennek a folyamatnak a meghatározó lépése volt a terület művelőinek egyesítése, illetve egységes levéltári módszertan és intézmények kialakítása. Még így is közel harminc év kellett azonban ahhoz, hogy az alapításkor megfogalmazott legfontosabb célokat elérjék. Ennek az útnak a legfőbb mérföldkövei az egységes szakmai útmutató összeállítása (1898), a Levéltári Törvény megszületése (1918) és a holland levéltárosképzés megteremtése (1919) voltak.

Az amerikai *Brewster Kahle* előadásán első pillanattól kezdve érződött, hogy kívülről közelít a levéltáros szakmához: a massachusetts-i Institute of Technology-n végzett, a mesterséges intelligencia kutatásával is foglalkozó előadó az általa alapított Internet Archive² ismertetése során leginkább amerikai technológiai bemutatókról ismerős lehangoló lendületű show-műsorral szórakoztatta a közönséget. A bemutatott adatbázis ugyanakkor önmagában is elérhette volna a lehangoló hatást: a mintegy 25 petabyte³ adatmennyiségű Internet Archive jelenleg több mint tízmillió szöveges dokumentumot, leginkább könyveket tartalmaz, ezenkívül egyebek mellett két és félmillió mozgófilm, hárommillió hangfelvétel vagy egymilliónál több fénykép is hozzáférhető bárki számára. Kahle saját vállalkozásukat az ókori alexandriai könyvtárhoz hasonlította abban az értelemben, hogy a technológiai adottságok azóta most teszik először lehetővé, hogy a világ eddig publikált tudását összegyűjtve közkinccsá tegyék. Az ókori

² <https://archive.org/index.php>

³ A petabyte a számítástechnikában 10¹⁵ byte-ot jelent. Összehasonlításként: a világ 200 milliónyi felhasználója máig összesen 13,7 petabyte mennyiségű fényképet helyezett el a Google Fotók szolgáltatás tárhelyein.

előképpel szemben azonban a jelenlegi megoldások már természetesen földrajzi jelenléthez sem kötik a közös kultúrkincs megismerésének lehetőségét. A hallgatóságot is bevonva rögtönzött közvélemény-kutatásába az előadó külön felhívta a figyelmet az internetes honlapok rendszeres archiválásának fontosságára, amivel a hallgatóságot alkotó levéltárosoknak is csak kisebb százaléka foglalkozik rendszeresen. Az előadáshoz kapcsolódó, a szerzői jogokra vonatkozó kérdések boncolgatásába az előadó nem bocsátkozott részletesen, bár utalt arra, hogy a szerkesztők a „mindent az internetre” elv alkalmazása során igyekeznek ezt a szempontot is érvényesíteni.

A német Bundesarchiv igazgatója, *Michael Hollmann* a nyilvánosság és információ-szabadság abszolútuma helyett a levéltáros szakma folyamatos egyensúlyozási kényszerére hívta fel a figyelmet. A személyes adatvédelem és az információs önrendelkezési jog ugyanis az előadó szerint a polgári szabadságjogok kulcseleme, ami a levéltárak munkáját is alapvetően meghatározza. A levéltárosnak ennek megfelelően nem csak az iratok nyilvánosságra hozatala során, de már a levéltári anyag feldolgozása, digitalizálása és a különböző típusú segédletek készítése során is állandó figyelemmel kell lennie ezekre a szempontokra.

Jason R. Baron, az Egyesült Államok Nemzeti Levéltárának (NARA) korábbi jogi igazgatója arra a paradigmaváltásra hívta fel a figyelmet, amit az elektronikus iratok dominanciája jelent a mai és a jövőbeni állami adminisztrációk, és természetesen a levéltárak működése során. Előadásában kiemelte: a 2019 után elektronikus formában keletkezett állami iratokat a NARA már csak ebben a formátumban veszi át hosszú távú megőrzés és közzététel céljaira. Az előadó által sorolt elgondolkodtató adatok szerint a világ több mint négy milliárd email-fiókjából 2015-ben világszerte 112,5 milliárd hivatalos elektronikus levelet küldtek. Ráadásul ez a közlésforma a folyamatos bővülés ellenére sem tekinthető a leggyorsabban fejlődő kommunikációs csatornának, hiszen manapság már hivatalos szervek is egyre nagyobb arányban használják kommunikációjuk során a közösségi média nyújtotta lehetőségeket. Ez a fordulat alapvetően veti fel azt a kérdést, hogy a levéltárosok mennyiben tudják majd biztosítani a hitelesség garanciáit az elektronikus iratok nagy tömege és részben ismeretlen formái mellett.

A Levéltárosok Etikai Kódexének egyik alapvető tézisét, a pártatlanság kérdését tette vizsgálat, vagy inkább bírálat tárgyává *Anne J. Gilliland*, a kaliforniai egyetem professzora. (A dokumentum vonatkozó része így fogalmaz: „A levéltáros tárgyilagossága és pártatlansága szakmaiságának fokmérője.”) Az előadó szerint ez az elv már megszűlésekor sem csak retrográd, de egyenesen halott volt. Gilliland szerint a „pártatlanság” követelményében ugyanis a levéltári szakma 19. században kialakult pozitivistá elvei és egy modern naív technikai-determinisztikus gondolat egyesül, melyek szerint az iratok értésemlegességét kell biztosítani az „emberi tényező” kizárásával. Számos társadalomtudós véli ugyanakkor azt, hogy egy szakma, amely annyira mélyen integrálódott és érintett a társadalmi folyamatokban, semmiképp sem maradhat értésemleges, vagyis „pártatlan”. Mivel a levéltáros szakmának az iratok értékelése és megőrzése révén hatalmas befolyása van a jövő társadalmának tudatformálásában, a „pártatlanság” kérdése társadalmi igazságtalanságok, az emberi jogok megsértése vagy elnyomó rendszerek esetében nem csak a hallgatás, de a kollaboráció kérdéseit is felvetheti.

Az ausztrál nemzeti levéltár igazgatója, *David Fricker* előadásában az Etikai Kódexnek az iratok hitelességére vonatkozó részeit vizsgálta meg részletesebben. („A levéltárosok a levéltári anyag feldolgozása, őrzése és használata során óvják a dokumentumok hitelességét.”) Az előadó elsősorban a levéltárosok, levéltárak felelősségét hangsúlyozta a dokumentumok hitelességének fenntartásában, amit csak az iratanyag provenienciájának kellő ismerete és az iratképző funkcióinak, szervezetének és jogköreinek megbízható tanulmányozása garantálhat. A digitális világban pedig még fontosabbnak tartotta az előadó, hogy a levéltár az iratok teljes életciklusa felett felügyeletet tudjanak gyakorolni. Ennek eléréséhez olyan stratégiai programot vázolt fel, melynek révén a levéltárak megfelelő, folyamatos ellenőrző szerepbe tudnak kerülni az iratképző szervek napi iratkezelési gyakorlata felett.

Ben Kafka, a New York-i Egyetem professzora a *Paperwork Explosion* (A papírmunka robbanása) című rövidfilm bemutatásával kezdte előadását, melynek során Napóleon koráig vezette vissza az állami hivatalok tömeges papírtermelésének történetét. Kafka a konferencia számos előadójától eltérő módon a papírnak, mint adathordozónak sikerességéről, hatékonyságáról és sokoldalúságáról beszélt, ami szerinte jelenleg is illuzórikussá teszi a teljesen papírmentes iroda gondolatát. Szerinte a levéltárosoknak éppen abban lehet a jövőben fontos szerepe, hogy megóvják a világot azoktól, akik a papírmentes iroda mítoszát összekeverik a hagyományos irodai világ realitásaival.

E cikk szerzője előadásában az Etikai Kódexnek a kutatás szabadságával, illetve a személyes adatok védelmével kapcsolatos elvéinek ellentmondásosságával, valamint alkalmazásuk nehézségeivel foglalkozott. Ezen belül az előadás elsősorban a titkoszolgálati iratok speciális jellegére és a nemrégiben európai szinten jogszabályba foglalt „elfeledtetés jogára”,⁴ illetve a közlevéltárakba került/kerülő magániratok kezelésére koncentrált.

A konferencia utolsó panelje széleskörű nemzetközi kitekintést kínált. *Lekoko Kenoshi*, a katarai Nemzeti Könyvtár munkatársa a holland levéltárosok szellemi hatását méltatta a harmadik világban működő kollégák munkájára, *Hatice İnci Önal* az ankarai Hacettepe Egyetem professzora pedig a levéltárosok és a levéltárosképzés előtt álló jövőbeni kihívásokat elemezte. A panel legértékesebb előadásában *Elżbieta Czajka*, a Lodz-i Állami Levéltár munkatársa azt elemezte, hogy milyen módszerekkel és új típusú szolgáltatásokkal lehet pozitív *brandet* építeni a levéltárak tevékenysége köré. Ez utóbbi előadás részletesen bemutatta a lengyel Nemzeti Levéltár által 2013-ban indított, a magániratok és családi irathagyatékok megőrzését és lehetőség szerinti begyűjtését célzó, „Legyél családi levéltáros!” c. programját. E kezdeményezés keretében a családi levéltárak létrehozásában és kezelésében segítséget nyújtó családfa-kutatási központokat állítottak fel, ahol az érdeklődők ilyen irányú ösztönzést, tanácsokat és egyéb segítséget kaphatnak, felbecsültethetik saját gyűjteményüket, végeredményként pedig a levéltárakra is hagyhatják azokat.

⁴ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/679 Rendelete (2016. április 27.) a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).

Mint az a fenti rövid áttekintésből is megállapítható, a világ legrégebben működő levéltáros szakmai szervezete, tágabban pedig a holland levéltárügy nem csak a múltban jelentett viszonyítási pontot a nemzetközi levéltáros szakma számára, de a folyamatosan változó társadalmi-technikai környezethez való alkalmazkodásban és a digitális forradalom jelentette kihívások kezelésében, valamint a nemzetközi tapasztalatok összegzésében a jövőben is meghatározó szerepe lesz majd.

Cseh Gergő Bendegúz

MEGJELENT A FORMÁTUMRENDELET

A levéltári törvény még 2005-ben adott felhatalmazást a rendelet megalkotására, amelyről gyorsan elterjedt, hogy a levéltári megőrzésre alkalmas fájlformátumok meghatározását kell majd érteni alatta.

A most megjelent EMMI rendelet nem tartalmaz a fájlformátumokra vonatkozó előírást, jelentőségét sokkal inkább az adja, hogy az iratképzők számára egyértelmű útmutatást ad, hogyan készítsék elő a különböző rendszerekből származó irataikat és hogyan adják át tartós megőrzésre a levéltáraknak.

A rendelet biztosítja a szoftverfüggetlenséget, ami nélkül a gyorsan avuló technológiai környezetben olvashatatlaná válnának a régi rendszerekben létrejött iratok. Elősegíti a levéltári folyamatok automatizálását, elkerülendő, hogy az információrobbanás évtizedeiben a levéltárak ledolgozhatatlan lemaradást halmozzanak fel. A minisztériumoknak, háttérintézményeknek meghatározott szerkezetű információs „csomagokat” kell készíteniük, az adatok mellé csomagolva az értelmezésükhöz szükséges metaadatokat.

A rendelettel felzárkóztunk azon országok közé, akik élen járnak az elektronikus iratok levéltári megőrzésének automatizálásában. Hasonló megoldást Svájcban, Dániában, Hollandiában, Észtországban és a skandináv államokban már hosszabb ideje alkalmaznak, sőt az E-ARK projekt keretében megkezdődött ezeknek a folyamatoknak az európai szintű harmonizálása is.

34/2016. (XI. 30.) EMMI rendelet az elektronikus formában tárolt iratok közlevéltári átvételének eljárásrendjéről és műszaki követelményeiről

SAJTÓTÁJÉKOZTATÓ AZ ESZÉKI ÁLLAMI LEVÉLTÁRBAN

ESZÉK, 2016. JÚLIUS 7.

A Magyar Nemzeti Levéltár 2015 novemberében az 1956-os forradalom és szabadságharc 60. évfordulója kapcsán azzal a felhívással fordult Magyarország lakosaihoz és a külföldön élő magyarokhoz, hogy akinek az 1956-os forradalom és szabadságharcra kapcsolatos bármilyen irat, napló, levelezés, vagy fénykép van a birtokában, azt tartós megőrzés és a múlt minél szélesebb körű feltárása érdekében szíveskedjen átadni az MNL megyei levéltárainak. Az MNL Baranya Megyei Levéltára ezt a felhívást eljuttatta az Eszéki Állami Levéltárnak is. Ezt követően a két levéltár több évtizedes együttműködésének folytatásaként merült fel, hogy a felhívást az Eszéki Magyar Főkonzulátus bevonásával, közös sajtótájékoztatón népszerűsítsék. Az eseményre az Eszéki Állami Levéltárban került sor, a cél a sajtón keresztül a horvátországi lakosság felhívása volt arra, hogy gyűjtsék össze ennek az időszaknak az írásbeli és képi dokumentumait, valamint a még élő személyek visszaemlékezéseiről lehetőség szerint készítsenek hangfelvételt, és az összegyűjtött anyagokat adják át a levéltárnak.

A sajtókonferencia résztvevői *De Blasio Antonio*, az Eszéki Magyar Főkonzulátus vezetője, *Kult László*, az MNL Baranya Megyei Levéltára igazgatója és dr. s.c. *Dražsen Kušen*, az Eszéki Állami Levéltár megbízott igazgatója voltak.

A sajtókonferencián Dražsen Kušen köszöntötte a megjelenteket, majd megjegyezte, hogy Horvátországban reális az esély arra, hogy a magyar forradalom és szabadságharcra kapcsolatos iratok, dokumentumok napvilágra kerülhetnek, hiszen 1956 novemberétől több ezer, a forradalomban részt vevő magyar indult meg déli szomszédunk irányába. Sok magyart menekítettek ki a Drávából. Kiemelte, hogy az Eszéki Állami Levéltárban a legértékesebbek azok vöröskeresztes jelentések, amelyekben adatok vannak a menekültek számáról, problémáikról, illetve további sorsukról.

Ezt követően De Blasio Antonio méltatta a két levéltár közötti jó kapcsolatot, és a főkonzulátus támogatásáról biztosította a résztvevőket. Kiemelte, hogy a huszonegyedik órában vagyunk, ami az iratbegyűjtést illeti. Hangsúlyozta, hogy ma már nehéz közvetlen információt szerezni az eseményekről, hiszen a személyes tapasztalattal rendelkezők már nyolcvan év felé járnak, megjegyezte azonban, hogy a közvetett tapasztalat begyűjtése is fontos, ez is segíti a levéltárak munkáját. Külön szólt a menekültek számára kialakított eszéki központról, a „Macskamama” villáról. Megemlítette, hogy jelen levéltári kezdeményezés összekapcsolható a magyar közmédia által meghirdetett „Az én ötvenhatom” c. felhívással, melyben fotókat, tárgyakat, egyéb emlékeket várnak a forradalomban résztvevőktől. A két akció hozzájárul ahhoz, hogy az előkerülő dokumentumok, tárgyak a magyar nemzeti emlékezet részévé válhassanak.

A főkonzul után Kult László köszöntötte a résztvevőket, majd a közös sajtótájékoztató létrejötte feletti örömeinek adott hangot. Ezt követően ismertette a magyarországi ötvenes évek diktatúrájának főbb jellemzőit, a forradalom előzményeit, közvetlen kiváltó okait, illetve az események láncolatát. Hangsúlyozta a „vidék” jelentőségét a forradalomban, kiemelve a Mecseki Láthatatlanok – a szovjet csapatok bevonulása után a Mecsekben hetekig bujkáló, harcoló forradalmárok – szerepét. Kifejtette, hogy Magyarország legrégebbi közgyűjteményei a levéltárak, az általuk őrzött iratok a magyar történelem, a magyar művelődés és kultúra legfontosabb dokumentumai. Hangsúlyozta, hogy a lakosság esetleges adományait a magyar levéltárak éppen olyan becsben tartják majd, mint a több száz éve rájuk bízott emlékeket, amelyek így a jövő generációi számára is elérhetők lesznek. Köszönetét fejezte ki Dražsen Kušennek és az Eszéki Állami Levéltár munkatársainak a rendezvény megszervezésért, külön megköszönte Jukić Zita főlevéltáros segítségét, aki fordítóként vett részt az eseményen. Beszédét Albert Camus Nobel-díjas francia író idézetével zárta, aki drámai tömörséggel a következőket mondta a magyar forradalomról 1956-ban: „A leigázott, bilincsbe vert Magyarország többet tett a szabadságért és igazságért, mint bármelyik nép a világon az elmúlt húsz esztendőben.”

Vargháné Szántó Ágnes

A VATIKÁN MEGNYITJA AZ ARGENTIN DIKTATÚRA ÉVEINEK LEVÉLTÁRI ANYAGÁT

Az 1976 és 1983 közötti argentin katonai diktatúra bizonyos dokumentumai konzultálhatók lesznek - jelentette be a Vatikán.

A szentszéki államtitkárságnak és az argentin püspöki karnak a Vatikán honlapján megjelent közös közleménye szerint azokról a dokumentumokról van szó, amelyeket az utóbbi majdnem negyven évben a szentszéki államtitkárságon, a vatikáni nagykövetségnek számító Buenos Aires-i apostoli nunciatúrán, valamint az argentin püspöki kar levéltáraiban őriztek. A dokumentumokhoz való hozzáférést az argentin Ferenc pápa kezdeményezte.

A dokumentumoknak az utóbbi években végzett digitális rendszerezése befejeződött. A katonai diktatúra áldozatainak és eltűntjeinek közvetlen családtagjai nézhetik meg őket, valamint a börtönre ítélték, ha pedig egyházi személyekről volt szó, a dokumentumokhoz rendi feletteseik is hozzáférhetnek. A dokumentumok konzultálási szabályait még nem hozták nyilvánosságra.

A közlemény hangsúlyozza, hogy a levéltári anyag megnyitása az igazságot és békét kívánja szolgálni a felek közötti találkozás és nyitott párbeszéd jegyében.

Az argentin katonai diktatúra áldozatainak számát mintegy 30 ezerre becsülik.

(MTI)

KONFERENCIÁVAL ÜNNEPELT A 150 ÉVES SZÁZADOK FOLYÓIRAT

Konferenciával ünnepelte fennállásának 150. évfordulóját a Századok történelemtudományi folyóirat 2016 október 14-én, pénteken az Országos Levéltárban.

„A Századok a magyar történettudomány központi műhelye, egyben a világ egyik legrégebbi történelmi folyóirata. 1867-es alapítása óta folyamatosan működik, kevés olyan magyar intézmény van, amely ilyen hosszúan fennállna” – hangsúlyozta az MTI-nek Frank Tibor történész, a Századok főszerkesztője, aki szerint a Századok küldetése „a nemzet történelmének feldolgozása a nemzet számára”.

Hozzátette: a Magyar Történelmi Társulat közlönyeként megjelenő lap alapításakor annak a nemzeti igénynek tett eleget, hogy legyen egy, a történelmi gondolkodást segítő és orientáló központi folyóirat.

A Századok pénteki, a 150. évfolyamot ünneplő emlékülésén a szakma rangos képviselői adtak elő egyebek mellett a folyóirat múltjának egyes fejezeteiről és kiemelkedő személyiségeiről, köztük *Glatz Ferenc, Rácz György, Orosz István, Pritz Pál, Hermann Róbert, Hunyady György és Mann Miklós is.*

A Századok évente hat alkalommal jelenik meg, minden egyes száma könyvnyi terjedelmű. A rövidebb cikkek mellett hosszabb, már-már monografikus igényű tanulmányokat és szaktudományos vitákat is közöl a korai magyar történelemtől kezdve egészen a közelmúlt történelméig – emelte ki Frank Tibor, megjegyezve, hogy nem tesznek különbséget a politika-, gazdaság-, társadalom-, tudomány- és kultúrtörténeti témák között.

„Alaposan dokumentált cikkeket közlünk, lehetőleg friss levéltári kutatások alapján született új téziseket, kérdésfeltevéseket és válaszokat felmutatva. Igyekszünk mindig újat mondani a magyar történelemről” – fogalmazott a lap főszerkesztője, aki elmondta azt is: a Századok jövőre megemlékezik az osztrák–magyar kiegyezés 150. évfordulójáról és a Magyar Történelmi Társulat kezdeteiről is.

A folyóirat jelenleg pályázatokból, támogatásokból biztosítja folytonosságát, idén négy szervezet és intézmény - a Magyar Tudományos Akadémia (MTA), a Miniszterelnökség, a Nemzeti Kulturális Alap (NKA) és a Szerencsejáték Zrt. - is hozzájárult működéséhez – árulta el Frank Tibor. A főszerkesztő beszélt arról is: 40 évnyi munka után most búcsúztatták a Századok eddigi felelős szerkesztőjét, *Pál Lajost*.

(MTI)

IN MEMORIAM

BELLOVICS JÓZSEF

1955–2016

Nincs egy éve, hogy Bellovics Jóska kollégái a Fővárosi Levéltárban gyűlhettünk össze: ünnepelni őt, megköszönni neki a körünkben végzett egy évtizedes munkáját. Jóska ereje, egészsége már ekkor sem volt a régi, de reméltük: ahogy korábban felépült egy súlyos betegségből, úgy most is úrrá lesz a testi megpróbáltatásokon. Sajnos reményeink nem teljesültek be, így a köszöntő szavakból a megemlékezés szavai váltak.

Bellovics József 1955. május 2-án született Sárváron, mezőgazdaságban dolgozó szülők gyermekeként. Az általános iskolát szülővárosában végezte, 1973-ban a kőszegi Jurisich Miklós Gimnáziumban érettségizett. Később a földmérési szakközépiskola két évfolyamát is elvégezte. Tanulmányait követően a fővárosba költözött. Itt rövid ideig a Földmérési és Térképészeti Vállalatnál, majd közel egy évtizedig a Fővárosi Ingatlanrendezési Irodán dolgozott kítűzőként. E te-repmunka városismereti tanfolyamként is hasznos lehetett – levéltáros kollégái sokszor tapasztalhatták, hogy a város olyan eldugott részeiről is sok ismerete van, amelyekről ők még hírből sem hallottak. Az 1980-as évek közepén néhány évre visszaköltözött Vas megyébe, ahol állattartással foglalkozott. 1987-ben tért vissza Budapestre, s újra korábbi munkahelyén kezdett dolgozni. Előbb földmérési munkát végzett, majd a 2000-es évektől a Fővárosi Városházán a Szabályozási Keretterv változásainak térképi vezetése lett a feladata. Emellett a Magasépítési Tervtár munkájába is besegített, annak megszüntetése után pedig részt vett az ott őrzött tervek előzetes rendezésében és a levéltárba való átköltöztetésében.

Bellovics Jóska tíz éve, kezelőként került a Fővárosi Levéltár állományába. Ettől kezdve évekig párhuzamosan végezte a tervtári iratanyag előkészítését, rendezését és a kutatók kiszolgálatát. Bár mindkét munka újszerű volt számára, szinte azonnal nagy hozzáértéssel és rutinnal tudta őket végezni. Jóskanak ugyanis egyaránt sajátja volt a

tömeges rendezési munkához szükséges nagy munkabírási és precizitási, valamint a kutatók kiszolgálásához elengedhetetlen szakismeret, türelem és tapintat. Minden kutatót türelmesen végighallgatott, mindenkinek udvariasan elmondta a tudnivalókat, és a tervrajzokon nehezen kiigazodó egyszeri építkezőknek is mindig el tudta magyarázni, mi mit jelent a furcsa ábrákon. Ez lemérhető volt azon a bizalmon – szinte már ragaszkodáson – amellyel a kutatók feléje fordultak. Az utóbbi években egészségi okok miatt

Jóska már csak előkészítési és rendezési munkát végzett – nem lankadó figyelemmel és ügyszeretettel. Az asztalra kikért tervekkel megrakott kocsit minden reggel, sőt többnyire már az előző nap készen állt, minden tervlap megtalálta a maga helyét, s helyrajzi számát. A kutatóforgalom zökkenőmentes lebonyolítása Jóska figyelme és fejelemme nélkül nem lett volna lehetséges.

Miután 2006-ban levéltárunkba került, Bellovics Jóska hamar az I. osztály és a tágabb munkatársi kör kedvelt és elismert tagja lett, nem okozott neki gondot a korábbi munkahelyétől eltérő közegbe való beilleszkedés. Ezt nem úgy érte el, hogy mindenütt ott lett volna, vagy a munkán kívüli tevékenységekben különös intenzitással vett volna részt. Jóska visszafogott személyiség volt, nem fűtötte a szereplési vágy – ugyanakkor a legkevésbé sem volt zárkózott. Nyílt és barátságos karakterét megfelelő adag humor és kíváncsiság színezte – mindez kitűnő beszélgetőpartnerré tette, aki kellemes egyensúlyt tudott tartani a saját, sokszor mulatságos, néha sajnos drámai történetei és a másokra való odafigyelés között. Mint kollégái közül nem kevesen tapasztalhatták, segítőkészsége szinte határtalan volt. Figyelme kiterjedt az őt körülvevő világ számos olyan jelenségére, eseményére, amelyek fölött mások könnyedén átsiklottak – e megfigyelések azután szintén jó beszélgetés-témákká válhattak. Jóska méltán vívta ki a vele kapcsolatba kerülő kollégák általános szimpátiáját, sőt szeretetét.

Úgy láttuk, vagy úgy akartuk látni, hogy Jóska nem tört meg a csapások alatt, resignáltabban bár, de őrzi régi kedélyét. Aggódom, de még mindig bizakodva vártuk a hírt: visszatér-e közénk a nyári szünetet követően. Augusztus 23-án azonban a végleges, megmásíthatatlan, de sokunk számára egyhamar föl nem dolgozható hír érkezett: kollégánk és barátunk, Bellovics fogsz József elhunyt. Kollégáid nevében most tehát búcsúzom Tőled: Nyugodj békében Jóska! Hiányozni fogsz!

Csáki Tamás

INHALT

Unsere ausgezeichneten Kollegen.....	5
--------------------------------------	---

FIZIKER, RÓBERT: Bericht über den Archivtag des Verbandes der Ungarischen Archivare von 2016	7
---	---

QUELLE UND WERT

PERGER, GYULA: Vertrauliche Meldungen aus 1941 über die Tätigkeit des Volksbundes auf dem Gebiet der Raaber Diözese	27
--	----

SOMORJAI, ÁDÁM OSB: Forschungen in Bezug auf Ungarn im Historischen Archiv des Staatssekretariats des Vatikans.....	45
--	----

AUSBLICK

KÖCZE, LÁSZLÓ: Wirtschaftsarchive in West-Europe	58
--	----

WERKSTATTARBEITEN

KURUCZ, ÁDÁM: Die Liquidierung des Heldenstuhls (des Ordens Vitéz) im Komitat Borsod und der Stadt Miskolc, das Schicksaal des Aktenmaterials und der Mobilien	58
--	----

BILANZ

Aus Szorosad bis Rijeka. Studiensammlung an Erinnerung von Sándor Bősze (<i>Dominkovits, Péter</i>)	88
--	----

BERICHTE

Eindrücke über die Jubiläumskonferenz des 125 jährigen Archivverbandes von Niederland (<i>Cseh, Gergő Bendegúz</i>)	93
--	----

Pressemitteilung im Staatlichen Archiv Essegg (<i>Vargháné Szántó, Ágnes</i>)	98
---	----

IN MEMORIAM

BELLOVICS JÓZSEF (1955–2016) (<i>Csáki, Tamás</i>)	101
--	-----

INHALT	103
--------------	-----

CONTENT	104
---------------	-----

CONTENTS

Colleagues Decorated.....	5
---------------------------	---

FIZIKER, RÓBERT: Report on the Annual Itinerary Congress of the Association of the Hungarian Archivists.....	7
---	---

SOURCES AND VALUES

PERGER, GYULA: Confidential Accounts from 1941 on the Activities of the Volksbund in Győr County	27
---	----

SOMORJAI, ÁDÁM OSB: Conspectus of Hungary-Related Publications and Researches in the Historical Archives of the Vatican State Secretary	45
---	----

LOOKOUT

KÖCZE, LÁSZLÓ: Business Archives in Western Europe	58
--	----

Workshops

KURUCZ, ÁDÁM: The Records and Goods of the Order of Vitéz (Chivalry) of the Borsod County and Miskolc City Following the Dissolution.....	78
---	----

BALANCE

From Szorosad to Rijeka. Studies in Memory of Sándor Bősze (<i>Péter Dominkovits</i>)	88
--	----

NEWS

Archival Values in Transforming Environments – On the 125th Jubilee Conference of the Dutch Archival Association (<i>Benedégy Cseh Gergő</i>).....	93
---	----

Press Conference in the State Archives of Osiek (<i>Ágnes Vargháné Szántó</i>).....	98
---	----

IN MEMORIAM

József Bellovics (1955–2016) (<i>Tamás Csáki</i>)	101
---	-----